

‘Het groene geloof van milieumaffia en klimaatfantasten’

*Een retorische analyse van de manieren waarop er in kranten- en
tijdschriftenartikelen en op het vernaculaire web gesproken wordt over het
klimaatcomplot*

Naam: Bente Schreurs
Studentnummer: s1910272
Opleiding: MA Journalistiek & Nieuwe Media
Vak: Masterscriptie
Eerste begeleider: Dr. J.P. Burger
Tweede begeleider: Dr. A.W.M. Koetsenruijter
Datum: 30/6/2017

Voorwoord

Terwijl ik de laatste hand leg aan mijn masterscriptie, schijnt de zon buiten volop. De thermometer geeft 28 graden aan. Eindelijk is het zomerweer. De afgelopen maanden was het doorgaans kouder dan wat normaal was voor die tijd van het jaar. Dat was fijn voor mij – ik kon mijn dagen in de bibliotheek doorbrengen zonder met smachtende blik naar de zon te kijken – maar minder fijn voor mijn vrienden, collega's en familie. 'Wat nou klimaatverandering? Ik merk er anders niets van dat het warmer wordt, hoor' zijn opmerkingen die ik vaak gehoord heb. Opmerkingen die voor mij ineens een compleet andere lading gekregen hadden.

De opwarming van de aarde is geen grap: we lezen dagelijks berichten over smeltende ijskappen, uitstervende diersoorten en immigratie als gevolg van klimaatverandering. Ik ben er heilig van overtuigd dat we zuinig met onze planeet om moeten gaan, maar die mening was in mijn scriptie even niet van belang. Objectief moest ik blijven, hoewel ik soms met verbijstering naar bepaalde reacties keek. Geloven mensen werkelijk dat klimaatopwarming een complotconstructie is?

Wat mij ook verbaasde, was dat socialemediagebruikers zo veel verschillende retorische technieken gebruiken. Ze proberen het publiek te overtuigen van hun verstand van zaken, de waarheid van het verhaal en de gedeelde voorkeur met het publiek. Het gebeurt misschien onbewust, maar opvallend is het wel. Uit deze scriptie zal blijken dat er meer retorische technieken opvallen, niet alleen van socialemediagebruikers, maar ook van journalisten en opiniemakers. Wie weet gaat deze retorische zoektocht dus nog wat opleveren in mijn toekomstige carrière als schrijvend journalist. Ik weet het eigenlijk wel zeker.

Samenvatting

Deze masterscriptie onderzoekt de logos- en ethostechnieken die in kranten- en tijdschriftenartikelen, op klimaatsceptische blogs en in Facebookdiscussies worden ingezet in de discussie over het idee dat klimaatopwarming een complot is. Hoe overtuigen journalisten en socialemediagebruikers het publiek van hun (on)geloof in een complot? Dat doen ze onder andere door gebruik te maken van de retorische overtuigingsmiddelen logos en ethos: respectievelijk de argumentatie en de indruk die die spreker op het publiek maakt. Het doel van dit onderzoek is het creëren van een overzicht van gehanteerde logos- en ethostechnieken.

Het onderzochte corpus bestaat uit artikelen van *De Groene Amsterdammer*, *de Volkskrant*, *De Telegraaf* en *Elsevier*, blogs van *Climategate* en *De staat van het klimaat* en discussies op diverse Facebookpagina's. De onderzochte periode betreft de jaren 2012 tot 2017. De methode is een kwalitatieve inhoudsanalyse, wat betekent dat men op zoek gaat naar patronen en categorieën – niet naar de frequentie van de middelen.

Uit het onderzoek is gebleken dat Donovans drie stijlen van (on)geloof – fervent geloof, voorwaardelijk geloof en debunking – in alle geanalyseerde eenheden voorkomen: in de kranten- en tijdschriftenartikelen, in de (reacties op de) blogs en in de Facebookreacties. In de laatste categorie is er helemaal geen sprake van ervaringsgeloof, de extra categorie die Burger voorstelde in zijn proefschrift (2014). In de (reacties op de) blogs en in de Facebookreacties wordt ervaringsgeloof zelden geuit. Bij elke (on)geloofstijl zijn verscheidene argumenten onderscheiden. Autoriteitsargumenten domineren de discussie. Waar debunking overheerst in de traditionele media en in de Facebookreacties, wordt er in de (reacties op de) blogs vooral fervent geloof geuit.

Discussianten in de bladen, op de blogs en op Facebook verschillen sterk in de wijze waarop ze autoriteit claimen bij het onderbouwen van hun geloof. Terwijl de traditionele media zich vooral baseren op officiële claimmakers, specificeren discussianten op Facebook hun beroep op autoriteit in veel gevallen niet. In reacties op de blogs worden veel gevestigde autoriteiten aangehaald, maar wordt er ook vaak verwezen naar de eigen autoriteit of de autoriteit van de blog zelf.

Ethostechnieken worden zeer veel aangedragen, zowel door journalisten als door socialemediagebruikers. Dit zijn niet alleen technieken uit de categorie deskundigheid, maar ook uit de categorieën eerlijkheid en welwillendheid. Het model van Burger en Anemaet (2011) is voor een groot deel bruikbaar gebleken. In de bladen en op de blogs zijn alle twaalf technieken uit dit model terug te vinden, op Facebook maar zeven van de twaalf. Tot slot worden er op zowel het vernaculaire web als in de traditionele media extra ethostechnieken gebruikt, zoals het wantrouwen van andermans bronnen, het bagatelliseren van de autoriteit van de opponent en het verwijzen naar andermans *cherry picking*.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
Inleiding: een retorische ontrafeling van het klimaatcomplot	6
1. Een klimaat van complotten	9
1.1 Complotten als sociale constructies	9
1.2 Wetenschapscomplotten: een wereld van wantrouwen	11
1.3 De <i>case study</i> : het grote klimaatcomplot	12
1.3.1 De inhoud: van klimaatontkenners tot complotdenkers	13
1.3.2 Wat maakt complotten over klimaatopwarming uniek?	14
1.3.3 Climategate: versterking van het complotdenken	15
1.4 Het publieke klimaatdebat in de traditionele media	15
1.4.1 De media in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië	16
1.4.2 De media in Nederland	17
1.5 Conclusie: de constructie van het klimaatcomplot	18
2. Het virtuele milieu van klimaatcomplotten	20
2.1 De invloed van nieuwe communicatietechnologieën op complotconstructies	20
2.2 Het klimaatcomplot op het vernaculaire web	21
2.3 Het systeem van de retórica als leidraad	23
2.3.1 Logos en ethos in discussies	24
2.3.2 Eerdere studies naar de klimaatretoriek op het vernaculaire web	25
2.3.3 De geloofsstijlen van Donovan	27
2.4 Conclusie: het vernaculaire web als retorische uitlaatklep	27
3. Onderzoeksmethode	29
3.1 Onderzoeksmateriaal	29
3.1.1 De krantenartikelen	29
3.1.2 De klimaatsceptische blogs	29
3.1.3 De Facebookdiscussies	30
3.2 Privacyproblemen bij online onderzoeksmateriaal	31
3.3 Analysemethode	32
3.3.1 Logos	33
3.3.2 Ethos	33
3.4 Betrouwbaarheid van het onderzoek	34
3.5 Verwachtingen op basis van eerder onderzoek	35
4. Resultaten: logos	38
4.1. Stijlen van (on)geloof in de krantenartikelen	39
4.1.1 Fervente gelovigen	39
4.1.2 Voorwaardelijke gelovigen	43
4.1.3 Debunkers	45
4.1.4 Ervaringsgelovigen	48
4.1.5 Samenvatting	48
4.2 Stijlen van (on)geloof op de klimaatsceptische blogs	49
4.2.1 Fervente gelovigen	50
4.2.2 Voorwaardelijke gelovigen	54
4.2.3 Debunkers	56

4.2.4 Ervaringsgelovigen	58
4.2.5 Samenvatting	58
4.3 Stijlen van (on)geloof in de Facebookdiscussies	59
4.3.1 Fervente gelovigen	60
4.3.2 Voorwaardelijke gelovigen	63
4.3.3 Debunkers	65
4.3.4 Ervaringsgelovigen	66
4.3.5 Samenvatting	66
5. Resultaten: ethos	68
5.1 Ethostechnieken in de krantenartikelen	69
5.2 Ethostechnieken op de klimaatsceptische blogs	77
5.3 Ethostechnieken in de Facebookdiscussies	84
6. Conclusie: de diverse manieren om autoriteit te construeren	90
6.1 Logos: argumenten en (on)geloofsstijlen	90
6.2 Ethos: een verscheidenheid aan (extra) technieken	93
6.3 Verschillen en overeenkomsten tussen de drie delen van het corpus	95
6.4 Analysemodellen: zijn ze houdbaar?	96
6.5 Eerdere studies over het klimaatcomplot	96
7. Discussie: verbeterpunten en nieuwe voorstellen	98
7.1 Beperkingen onderzoek: wat kan beter?	98
7.2 Vervolgonderzoek: hoe nu verder?	98
Literatuur	100
Bijlage 1: Overzicht kranten- en tijdschriftenartikelen	103
Bijlage 2: Overzicht blogposts van (klimaatsceptische) blogs	109
Bijlage 3: Overzicht Facebookdiscussies	110

Inleiding: een retorische ontrafeling van het klimaatcomplot

'With all the hysteria, all the fear, all the phony science, could it be that man-made global warming is the greatest hoax ever perpetrated on the American people? I believe it is.' (Inhofe, 28 juli 2013). Met een sneeuwbal in zijn hand als bewijs liet de Amerikaanse senator James Inhofe er geen misverstand over bestaan: de opwarming van de aarde is een complot. Hij is niet de enige die gelooft dat de opwarming van de aarde onzin is. De precieze inhoud van de complotten varieert, maar waar de complotdenkers het over eens zijn: de opwarming van de aarde is bedacht om politieke en financiële belangen te dienen.

Juist nu is dit onderwerp van groot belang, in een tijd van opkomend populisme en nepnieuws. De vraag 'wie bepaalt wat waarheid is?' is bij complotconstructies uiterst relevant. Klimaatcomplotdenkers wantrouwen de wetenschap, die volgens hen bestaat uit een elite van zogenaamde experts. Zij zouden de mening van normale mensen uitsluiten. Ook politici als Donald Trump en Geert Wilders winnen stemmen met dit soort denkbeelden. Het klimaatcomplot is niet alleen een politiek relevant thema, maar ook maatschappelijk, omdat de politieke beslissingen van invloed kunnen zijn op de toekomst van onze samenleving en natuur.

Er bestaan verschillende disciplinaire achtergronden in de literatuur over complotconstructies. Zo worden ze behandeld binnen de sociologie, de politicologie en de geschiedwetenschappen. De aandacht in deze scriptie gaat vooral uit naar *journalism studies*. In de traditionele media is er de afgelopen jaren veelvuldig verslag gedaan van het publieke klimaatdebat. Het is echter vooral in digitale gemeenschappen waar klimaatcomplotten floreren. Hier wordt dus bijzondere aandacht aan geschonken, zowel in de literatuurstudie als in het eigenlijke onderzoek.

Het gaat in deze masterscriptie niet om de waarheid van complotconstructies over de opwarming van de aarde, noch wordt er betoogd wie de beste argumenten naar voren brengt in het klimaatdebat en waardoor zij beïnvloed zijn. Centraal staat de sociale en retorische constructie van complotconstructies over klimaatopwarming. Op welke manier willen journalisten en socialemediagebruikers hun gelijk halen? Het doel van deze scriptie is een overzicht te geven van de manieren waarop journalisten en socialemediagebruikers zich retorisch uitspreken over hun (on)geloof in het klimaatcomplot. De hoofdvraag luidt: *Welke retorische middelen gebruiken Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers in de discussie over het klimaatcomplot?* Ook opinieartikelen worden meegenomen in de analyse, die niet altijd door journalisten van een vaste krant geschreven worden. Wel gaat het in de meeste gevallen om ervaren auteurs, en worden de stukken bovendien geselecteerd en geredigeerd door journalisten. Daarom wordt er onder journalisten in enkele gevallen ook opiniemakers verstaan.

De hoofdvraag sluit goed aan op het theoretisch kader, dat bestaat uit twee hoofdstukken. In

deze scriptie worden complotten namelijk behandeld als sociale constructies, wat inhoudt dat we de aandacht verschuiven van feiten en cijfers naar het proces van constructie: het klimaatdebat. De rol van de traditionele media en het vernaculaire web in dit debat worden uitgebreid besproken, omdat de hoofdvraag zich specifiek richt op journalisten en socialemediagebruikers. Ook wordt de theorie van de retorica uitgelegd in het theoretisch kader, want deze vormt de leidraad in het eigenlijke onderzoek. Ethos en logos, respectievelijk de argumentatie en de indruk die de spreker op het publiek maakt, zijn middelen waarmee discussianten hun publiek willen overtuigen. Waarvan? In dit geval van een bepaald type (on)geloof in de complotconstructie. Dat kan fervent of voorwaardelijk geloof zijn, ervaringsgeloof of juist debunking (Donovan, 2002). Door het vergelijken van retorische zetten van journalisten en socialemediagebruikers krijgen we inzicht in het gebruik van ethos en logos door zowel het institutionele als non-institutionele discours.

De wetenschappelijke meerwaarde van deze masterscriptie ligt op verschillende terreinen. Ten eerste gebruikt het merendeel van het bestaande onderzoek methodes, veelal uit de sociologische en psychologische hoek, die moeten vaststellen welke factoren van invloed zijn op het geloof en de kennis van het publiek over klimaatverandering (Brulle, 2011, p. 2). Deze masterscriptie onderscheidt zich van andere onderzoeken omdat de retorica als uitgangspunt genomen wordt. Met de opkomst van het internet, sociale en crossmediale media zijn nieuwsconsumenten *prosumenten* geworden (Burger, 2014, p. 7). Hierdoor worden complotconstructies sneller verspreid en kunnen ze door iedereen gecreëerd worden. Juist nu is een onderzoek naar de sociale en retorische constructie van het klimaatcomplot daarom van belang. De specifieke inhoud van berichten op het vernaculaire web kan een uniek inzicht bieden in de manier waarop leken spreken over de opwarming van de aarde en welke autoriteit zij daarbij claimen.

Een tweede lacune in de wetenschap heeft betrekking op het onderwerp complotconstructies. Er is veel geschreven over klimaatscepticisme, maar het geloof in een achterliggend complot wordt zelden vermeld. Daarnaast is het bestaande onderzoek voornamelijk gericht op de Verenigde Staten, terwijl dit onderzoek juist kennis genereert over het klimaatcomplot in Nederland. Er is reeds onderzoek gedaan naar de toonzetting en *framing* van de berichtgeving over klimaatwetenschap in de gedrukte media in Nederland (Versteeg, 2011), maar dat onderzoek omvat de gehele klimaatwetenschap, en niet specifiek klimaatcomplotten. Eerder onderzoek naar online lezersreacties over klimaatopwarming is vooral kwantitatief van aard en gaat met name over data, zoals de verspreiding van *likes*, *shares* en *comments* op Facebook (Koteyko et al, 2013; Shapiro & Park, 2015). Welk type geloof er voorkomt in het klimaatdebat, wordt niet duidelijk.

De methode die in dit onderzoek wordt gebruikt is een kwalitatieve inhoudsanalyse. Er wordt geen betekenis gekoppeld aan frequentie van argumenten en stijlmiddelen, maar het gaat juist om de *inhoud* van de berichten in het klimaatdebat. We gaan op zoek naar patronen en kenmerken

om antwoord te geven op de hoofdvraag. Dit zorgt voor een heldere afbakening van het onderzoek.

Hoofdstuk 1 biedt achtergrondinformatie over complotconstructies, vooral op het gebied van de wetenschap. Ook presenteert dit hoofdstuk de *case study*: de opwarming van de aarde is een complot. De inhoud van het complot wordt beschreven, unieke eigenschappen worden genoemd en het schandaal Climategate komt aan de orde. Deze aspecten komen terug in de geanalyseerde reacties en verdienen daarom toelichting. Verder speelt het publieke klimaatdebat in de traditionele media een rol. Hoofdstuk 2 behandelt het virtuele milieu van klimaatcomplotten. Allereerst de invloed van nieuwe communicatietechnologieën en vervolgens het vernaculaire web: sociale media, blogs en online lezersreacties. Ook benoemt hoofdstuk 2 enkele belangrijke inzichten uit de klassieke retorica en de manier waarop deze in eerdere onderzoeken naar online discussianten gebruikt worden. Hoofdstuk 3 verantwoordt de methode: de selectie van het materiaal, de karakteristieken van kwalitatieve inhoudsanalyse en de betrouwbaarheid. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van de analyse van het logos gepresenteerd en in hoofdstuk 5 komt het ethos aan bod. Hoofdstuk 6 vat de conclusies samen, voordat er in de discussie beperkingen van dit onderzoek en suggesties voor vervolgonderzoek benoemd worden.

Hoofdstuk 1: een klimaat van complotten

Dit hoofdstuk geeft de belangrijkste bevindingen weer uit de literatuur over complotconstructies, waarbij de nadruk ligt op het klimaatcomplot. Allereerst komt het concept complotconstructies aan de orde. Wat zijn complotconstructies, wanneer zijn ze ontstaan en waarom hebben mensen er behoefte aan? Ook belicht dit hoofdstuk de afwijzing van de wetenschap. Hierna komt de complotconstructie aan bod die centraal staat in deze masterscriptie: de opwarming van de aarde. Wie beweert dat de opwarming van de aarde een complot is, waarom en wat maakt deze complotconstructie uniek? Tot slot vervullen de media een onmiskenbare rol in de verspreiding van complotten: waarom en op welke manier?

1.1 Complotten als sociale constructies

Complotconstructies bestaan in alle vormen en maten. Sommige zijn bizar, zoals het idee dat Barack Obama en andere wereldleiders in werkelijkheid reptielen zijn. Andere zijn twijfelachtig – zo zouden inlichtingendiensten verantwoordelijk zijn voor de moord op Pim Fortuyn. En dan zijn er ook nog complotconstructies die waar bleken te zijn, met als bekendste voorbeeld het Watergateschandaal.

Complotconstructies genieten al lange tijd de aandacht van de wetenschap. Zo schreef Karl Popper al in 1945 over complottheorieën in zijn werk *The Open Society and Its Enemies*. Het is echter pas na de jaren '90 dat de wetenschappelijke literatuur over complotconstructies substantieel begint te groeien (Harambam & Aupers, 2015, p. 467). Sindsdien worden populaire boeken over dit onderwerp bijna maandelijks gepubliceerd – door zowel complotsceptici als complotdenkers. Waar veel van deze populaire auteurs complotconstructies willen weerleggen, zal er in deze paragraaf aandacht besteed worden aan schrijvers die zich richten op de wetenschappelijke achtergrond van deze constructies.

Daarbij is het van belang duidelijkheid te bieden over de term en definitie die deze masterscriptie hanteert. Er bestaan tal van termen die ongeveer hetzelfde uitdrukken: complottheorieën, complotconstructies, samenzweringstheorieën en complotpanieken. In het geval van het klimaatcomplot wordt het woord *hoax* vaak in de mond genomen. *The Oxford Dictionary* definieert *hoax* als een humoristische en kwaadaardige misleiding. In deze masterscriptie zal dit woord niet gehanteerd worden, omdat de precieze duiding vaag en twijfelachtig is – wordt de opwarming van de aarde werkelijk gezien als een humoristische misleiding? De retoriek van klimaatontkenners doet het tegendeel vermoeden.

Omwille van de consequentie in deze masterscriptie is er gekozen voor een andere term: complotconstructie. Ook Van Buuren gebruikt deze term in zijn proefschrift (2016, p. 19). Zijn

neutrale definitie wordt in deze masterscriptie gevolgd: 'constructies die een als onrechtvaardig of onverdraaglijk ervaren individuele of maatschappelijk situatie of ontwikkeling verklaren door deze situatie voor te stellen als het doelbewuste resultaat van een groep mensen die in het geheim samenwerkt met kwade bedoelingen' (Van Buuren, 2016, p. 19). Deze definitie noemt weliswaar het aspect van samenzwering, maar benadrukt de sociale constructie van de maatschappelijke situatie. Het klimaatcomplot kan op dezelfde manier behandeld worden. Via deze benadering wordt de aandacht verschoven van feiten, cijfers en ontwikkelingen naar het proces van constructie: het klimaatdebat waarin voorstanders en tegenstanders elkaar proberen te overtuigen.

Complotconstructies zijn allesbehalve nieuw. Al sinds de vroege Middeleeuwen circuleren er theorieën over geheime genootschappen, zoals Illuminati en de vrijmetselaars (Pipes, 1997). Kenmerkend voor complotdenkers is dat ze geloven in geheime krachten die opereren binnen de vertrouwde politieke, financiële, medische en wetenschappelijke instituten (Harambam & Aupers, 2015, p. 467). Volgens Barkun zijn er drie principes die naar voren komen in bijna alle complotconstructies. Ten eerste gebeurt volgens complotdenkers niets per toeval; achter alles zit een bepaalde intentie en er worden bepaalde belangen mee gediend. Daarnaast zou niets zijn zoals het lijkt, omdat belanghebbenden hun intenties graag verborgen willen houden. Tot slot zou alles met elkaar verbonden zijn, maar worden die verbanden verborgen voor het publiek (2013, pp. 3-4).

Een vraag die van belang is, luidt: wat maakt het denken in complotconstructies zo aantrekkelijk? Ten eerste voeren complotconstructies complexe kwesties terug op simpele zaken (Barkun, 2013, p. 7). De mens wordt liever geconfronteerd met een verklaarbare wereld, hoe duister deze dan ook mag zijn, dan met een onvoorspelbare en onsystematische samenleving. Goertzel formuleert het als volgt: 'A conspiracy theory gives believers something tangible to blame for their perceived predicament, instead of blaming it on impersonal or abstract social forces' (2010, p. 494). Het zorgt voor orde en structuur in een wereld die door globalisering steeds complexer is geworden. Daarnaast geeft het achterhalen van de waarheid zin aan iemands leven (Van Buuren, 2016, pp. 41 – 42). Het ontrafelen van een complot is een bevredigende bezigheid.

Volgens Goertzel hebben complotconstructies vooral aantrekkingskracht op mensen die niet tevreden zijn met het huidige establishment (2010, p. 494). Hiermee bedoelt hij niet alleen ontevredenheid met de politiek, maar ook met de wetenschap en financiële instituties. Complotdenkers geloven dat de autoriteiten hen – normale burgers – negeren en enkel uit zijn op eigen belang. Dit zorgt ervoor dat specifieke groepen tot complotdenken aangetrokken worden stelt Van Buuren. Het gaat om onderdrukte minderheden, maar ook om de 'zwijgende meerderheid' (2016, pp. 42 – 43).

Meer wetenschappers wijzen op de link tussen het populisme en complotconstructies. Bratich brengt naar voren dat complotconstructies floreren in tijden van politieke destabilisatie en

angst voor bijvoorbeeld andere culturen (2008, pp. 32 – 33). Dit kan een reden zijn waarom juist vandaag de dag het woord *complot* zo vaak gehoord wordt in de media. In een tijd waarin politici als Trump en Wilders veel aanhangers hebben en onderwerpen als de vluchtelingen crisis en islamisering aan de orde van de dag zijn, is de aantrekkingskracht van complotconstructies groot. In onzekere tijden is er nog weinig waar mensen in geloven. De oude, vertrouwde zekerheden als de staat, de gemeenschap en autoriteiten vormen een wankel draagvlak en hebben plaatsgemaakt voor een postmodern scepticisme (Parker, 2000, p. 199). Ook het afwijzen van de wetenschap maakt deel uit van deze tendens.

1.2 Wetenschapscomplotten: een wereld van wantrouwen

Wantrouwen tegen de wetenschap is wijdverspreid. Het vertrouwen wordt vaak op de proef gesteld: zo zijn er wetenschappers die hun eigen data verzinnen en komt de farmaceutische industrie regelmatig in het nieuws wegens onzorgvuldige medicijnverstrekking. Met een gezonde dosis scepticisme is niets mis. Dit staat aan de basis van wetenschappelijk redeneren en getuigt van een kritische blik op de wereld (Lewandowsky, 2013, p. 623). Verminderd vertrouwen in de wetenschap is echter iets anders dan het afwijzen van wetenschap (2013, p. 623).

Wanneer mensen alle wetenschappelijke verklaringen afwijzen, zoeken ze hun toevlucht vaak in een alternatieve verklaring: het idee dat er een geheim complot bestaat tussen wetenschappers. Zo geloven mensen die de relatie tussen HIV en AIDS afwijzen over het algemeen dat de Amerikaanse overheid AIDS heeft geproduceerd om de Afrikaans-Amerikaanse bevolking te beheersen (Bessi et al., 2015, p. 2). Ook het klimaatcomplot is een wetenschapscomplot.

Uit onderzoek van Lewandowsky et al. blijkt dat het geloof in bepaalde complottheorieën kan voorspellen in welke mate men de klimaatwetenschap en andere wetenschappelijke bevindingen afwijst. Hieruit concluderen de onderzoekers dat complotdenken kan bijdragen aan het afwijzen van de wetenschap (2013, p. 622).

Wat zijn redenen voor het afwijzen van de wetenschap en het omarmen van complotconstructies? Harambam en Aupers deden etnografisch onderzoek naar het Nederlandse complotlandschap en kwamen op basis van gesprekken met complotdenkers uit bij drie redenen:

- 1) De ondervraagde onderzoekers hebben kritiek op elke vorm van dogmatisme. De moderne wetenschap zien zij als een zeer dogmatische institutie, die elke alternatieve vorm van denken afwijst, omdat deze niet in het materialistische wereldbeeld van de moderne wetenschappers zou passen (2015, p. 471).
- 2) De complotdenkers wijzen op de belangen die wetenschappers dienen naast hun onderzoek. Volgens de complotdenkers is het streven naar geld en politieke macht een belangrijke factor in controverses als klimaatopwarming, omdat wetenschappers vaak afhankelijk zijn van

externe financiering voor hun onderzoeksprojecten (2015, p. 474). Deze 'gepolitiseerde' wetenschap zou niet neutraal en objectief zijn.

- 3) De ondervraagde complotdenkers hekelen de expertcultuur binnen de wetenschap, die kennis van leken met een afwijkende mening zou uitsluiten. Hierdoor vormen de wetenschappers een 'global power elite' (2015, pp. 474 – 475).

Een van de kenmerken van wetenschapscomplotten is dat complotdenkers een wetenschappelijke theorie vaak afwijzen door een enkele lacune in het bewijs te vinden (Goertzel, 2010, p. 497). Zo bracht James Inhofe een sneeuwbal mee naar het senaat. De NASA beweerde dat 2014 het warmste jaar ooit was, maar als het sneeuwt, kan de aarde toch niet opwarmen? De sneeuwbal diende als bewijs dat de opwarming van de aarde een *hoax* zou zijn. Een theorie die niet alles verklaart, kan volgens complotdenkers per definitie niet waar zijn. Basham verklaart de populariteit van dergelijke constructies door te wijzen op deze 'alles verklarende reikwijdte' (2001, p. 268).

Tegelijkertijd is dit hun zwakte: een alles verklarende theorie kan namelijk niet weerlegd worden (Popper, 1945, pp. 306 – 308). Al het wetenschappelijke bewijs dat de theorie tegenspreekt, wordt gezien als onderdeel van het complot. Dit is ook het geval bij het klimaatdebat.

Wetenschappers die telkens opnieuw bewijzen aanvoeren voor klimaatopwarming, worden afgeschilderd als 'alarmisten' of 'klimaatfantasten'.

Daarnaast geven complotdenkers vaak kritiek op procedures van en beweegredenen voor wetenschappelijk onderzoek, in plaats van werkelijk in te gaan op de inhoud van het onderzoek (Goertzel, 2010, p. 497). Omdat veel van de wetenschappelijke argumenten complex zijn, is het gemakkelijker om in te gaan op de wetenschapper zelf (die deel uitmaakt van een complot) dan om rationale kritiek te geven (Bricker, 2012, p. 34).

Ook zoeken complotdenkers naar informatie die aansluit bij hun bestaande geloof (Bricker, 2012, p. 34). Bessi et al. beweren eveneens dat 'people are more likely to trust an information someway consistent with their system of belief' (2015, p. 1). Dit principe heet ook wel 'confirmation bias'. De behoefte om het eigen geloof bevestigd te zien is een reden dat de media en de nieuwe informatietechnologieën van groot belang zijn bij het afwijzen van de wetenschap, zoals uit het volgende hoofdstuk blijkt. Eerst wordt de *case study* van deze masterscriptie gepresenteerd.

1.3 De *case study*: het grote klimaatcomplot

Centraal in deze masterscriptie staat de *case study* over het idee dat de opwarming van de aarde een complot is. Dit onderwerp is gekozen omdat het in de huidige maatschappij zeer relevant is. Afgelopen november hebben 195 landen tijdens de klimaatop in Marrakesh afgesproken om de opwarming van de aarde tegen te gaan. Toch zijn er nog vele politici, maar ook normale burgers, die klimaatopwarming bagatelliseren of zelfs ontkennen (Douglas & Sutton, 2015, p. 98). In de

Verenigde Staten heeft president Donald Trump verschillende ministers benoemd die tot het kamp van klimaatontkenners kunnen worden gerekend. De opwarming van de aarde staat bij een deel van de wereldleiders hoog op de politieke agenda, maar voor een ander deel is het een *hoax*. Hiermee is het klimaatcomplot ook maatschappelijk relevant, omdat het van grote invloed is op mensenlevens. Dit is minder het geval bij complotconstructies over bijvoorbeeld de dood van prinses Diana.

Deze paragraaf gaat allereerst in op de inhoud van de complotten: waar worden wetenschappers van verdacht? Vervolgens worden de onderscheidende kenmerken van het klimaatcomplot uitgelicht, voordat het Climategateschandaal aan de orde komt. Dit schandaal was van invloed op de verspreiding van het complot over klimaatopwarming (Koteyko, 2013, p. 74). In Nederland is er zelfs een klimaatsceptische blog naar genoemd, www.climategate.nl, die een aanzienlijke rol zal spelen in het eigenlijke onderzoek van deze masterscriptie.

1.3.1 De inhoud: van klimaatontkenners tot complotdenkers

Meer dan 90 procent van de klimaatwetenschappers is ervan overtuigd dat de aarde opwarmt, voornamelijk door de uitstoot van CO₂ door de mens (Lewandowsky et al, 2013, p. 622). Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) publiceert het ene onderzoek na het andere, maar de sceptici raken niet overtuigd. Sommigen van hen spreken zelfs over een complot. Hoewel er veel geschreven is over de groeiende twijfel van het publiek tegenover klimaatopwarming (Brulle et al., 2012; Carvalho, 2007; Matthews, 2015, etc.), gaat deze masterscriptie vooral in op mensen die geloven in een werkelijk *complot*.

Over welke complotconstructies gaat het hier? Een greep uit de complotconstructies die circuleren in het huidige klimaatdebat: klimaatwetenschappers zouden hun data manipuleren om meer financiering voor hun onderzoek te krijgen, de opwarming van de aarde is een poging om kernenergie te promoten, het zou een complot zijn van mensen met belangen in groene energiebedrijven en milieuactivisten, of de Verenigde Naties, zouden via het idee van klimaatopwarming een wereldwijde socialistische regering willen creëren (Douglas & Sutton, 2015, p. 99).

Wat de complotdenkers gemeen hebben, is het geloof dat er bepaalde belangen, financieel dan wel politiek, gediend worden met het verspreiden van het idee van klimaatopwarming. Vaak is de angst van complotdenkers dat de burger opdraait voor de hogere belastingen als gevolg van klimaatmaatregelen (McKewon, 2012, p. 103). Wie er beter van wordt, dat varieert per theorie. De belanghebbenden worden bijvoorbeeld afgeschilderd als 'left-wing conspirators using 'scare tactics' to make the case for government intervention, higher taxes and a New World Order' (McKewon, 2012, p. 103). In de Verenigde Staten verwijst men collectief naar de theorieën als 'The Great Global Warming Conspiracy' (Douglas & Sutton, 2012, p. 100).

Volgens Barkun bestaan er verschillende typen complotten. Hij onderscheidt 1)

gebeurteniscomplotten, die bijvoorbeeld gaan over moordaanslagen; 2) systeemcomplotten, gericht op bepaalde religies of ideologieën en 3) supercomplotten, waarbij verschillende complotten samengaan in een overkoepelend complot (2013, p. 6). In deze typologie wordt het klimaatcomplot gecategoriseerd als systeemcomplot. Een systeemcomplot zou brede doelen hebben, meestal gericht op het uitoefenen van controle over een volk, land of zelfs de hele wereld (2013, p. 6).

Klimaatcomplotdenkers denken vaak ook dat diverse machten controle willen uitoefenen op burgers en hun uitgavenpatroon. Zo spreekt senator Inhofe over het complot dat *alle* wetenschappelijke instituten ter wereld samenzweren om de *hoax* van klimaatopwarming te creëren (2012).

1.3.2 Wat maakt complotten over klimaatopwarming uniek?

In een artikel over deze theorieën stellen Douglas & Sutton dat er enkele kenmerken zijn die het klimaatcomplot onderscheiden van andere complotconstructies. Het eerste kenmerk draait om de redenen voor het geloof in een klimaatcomplot; deze zouden diepgaander en gevarieerder zijn (2015, p. 101). Klimaatcomplotten zijn volgens hen gebaseerd op het verlangen een onwelkome conclusie te ontkennen. De meeste mensen geloven dat ze een positieve toekomst tegemoet gaan. De opwarming van de aarde gaat regelrecht in tegen dit fundamentele morele geloof. Het gevolg kan zijn dat mensen het idee afwijzen dat zij zelf bijdragen aan de ondergang van hun leefomgeving (2015, p. 101). Hiermee doet het idee van klimaatopwarming meer afbreuk aan de manier waarop mensen de wereld zien dan bijvoorbeeld de dood van Pim Fortuyn.

Een tweede kenmerk is dat het klimaatcomplot meer politiek geladen is dan andere complotconstructies (2015, p. 101). De klimaatcomplotten zouden meningen verdelen op het spectrum tussen rechts en links in de VS. Naar de politieke status van klimaatcomplotten in Nederland is weinig onderzoek gedaan; wel concludeert Versteeg in een media-analyse dat veel mensen geloven dat de PVV en VVD klimaatsceptisch zijn (2011, p. 16). Bovendien toont het onderzoek van Harambam & Aupers aan dat de politisering van complotconstructies in de wetenschap van belang is voor Nederlandse complotdenkers. Zij verdenken wetenschappers bijvoorbeeld van politieke belangen (2015, p. 476).

Het derde kenmerk luidt dat het klimaatcomplot tweezijdig is. Er bestaat namelijk niet alleen het geloof dat milieuactivisten of wetenschappers een geheime agenda hebben, ook industriëlen, conservatieve denktanks en rechtse Amerikaanse politici worden ervan verdacht een geheim complot te voeren. Zij zouden campagnes financieren om twijfel te zaaien onder het publiek over klimaatopwarming (Douglas & Sutton, 2015, p. 102). Dit beeld komt in diverse onderzoeken en artikelen naar voren (Stocking & Holstein, 2009, p. 23; Brulle, 2012, p. 7) Deze unieke kenmerken maken van de complotconstructies over de opwarming van de aarde een interessante *case study*. Komt er uit de berichten van socialemediagebruikers ook naar voren dat klimaatopwarming inbreuk

doet op hun wereldbeeld? En is het onderwerp inderdaad zo politiek geladen?

1.3.3 Climategate: versterking van het complotdenken

In november 2009, een aantal weken voor de klimaatconferentie in Kopenhagen, werden documenten en digitaal opgeslagen e-mails van de Climatic Research Unit (CRU) en onderzoekers van de universiteit van East Anglia gehackt en online gepubliceerd. Er werden fouten gevonden in het IPCC-rapport. Ook zouden wetenschappers data achterhouden waaruit bleek dat de ernst van de opwarming van de aarde overdreven werd (Koteyko, 2013, p. 74). Klimaatsceptici zagen dit als bewijs dat klimaatwetenschappers hun data hadden gemanipuleerd. Deze controverser werd in de media en op het vernaculaire web omgedoopt tot 'Climategate'. Verscheidene onderzoeken volgden en toonden aan dat de betrokken wetenschappers geen fraude hebben gepleegd.

Climategate leidde er toch toe dat het woord *complot* aan beide kampen van het klimaatdebat vaker genoemd werd. De sceptici beschuldigden het CRU ervan wetenschappelijke data en literatuur te manipuleren, terwijl klimaatactivisten het hacken en het selectief quoten van de e-mails afdeden als een complot (Goertzel, 2010, p. 497). Wie er gelijk heeft, is hier niet van belang. Dit schandaal is wel een goed voorbeeld van de wijze waarop complotdenkers te werk gaan.

Zo verschuiven wetenschapscomplotten de aandacht vaak van de inhoud van het onderwerp, in dit geval klimaatopwarming, naar kritiek op specifieke personen, instanties en procedures (Goertzel, 2010, p. 497). Ook maakten complotdenkers bij Climategate gebruik van *cherry picking*, waarbij ze selectief naar informatie zochten die aansloot bij hun bestaande geloof. Dit is vaker het geval bij complotconstructies (Bricker, 2012, p. 34).

In een onderzoek naar de manier waarop lezers van de Britse krant *The Daily Mail* online reageren op artikelen over klimaatwetenschap, beweren Jaspal et al. dat Climategate veelvuldig gebruikt wordt om dominante representaties van klimaatverandering af te wijzen. Ze stellen dat dit vergaande problemen zal opleveren bij het publieke begrip van klimaatwetenschap en wetenschap in het algemeen (2013, p. 1). Het debat kreeg een heftiger karakter, bijvoorbeeld in de traditionele media, zoals blijkt in de volgende paragraaf (Koteyko et al., 2013, p. 82).

1.4 Het publieke klimaatdebat in de traditionele media

De media zijn van onmiskenbare betekenis in het debat over de opwarming van de aarde. Journalisten geven vorm aan de weergave van de klimaatwetenschap, het klimaatbeleid en de verspreiding van complotten. Zij zijn medeverantwoordelijk voor de publieke perceptie van het probleem (Stocking & Holstein, 2009, p. 23). Om de theorie enigszins in te perken, bespreekt deze paragraaf enkel de media in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Nederland. Op welke manier doen zij verslag van het klimaatdebat, en dan met name van het geloof in een klimaatcomplot?

1.4.1 De media in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië

Boykoff & Boykoff zijn twee onderzoekers die vaak genoemd worden in de literatuur over de mediaverslaggeving van klimaatopwarming in de VS. Zij analyseerden de Amerikaanse verslaggeving van kranten en televisie over de menselijke bijdrage aan klimaatverandering in de periode 1988 – 2004. Hieruit concluderen ze dat er sprake is van massale onevenwichtige verslaggeving rondom het klimaatdebat (2007, p. 1190). Zij benoemen de verschillende journalistieke normen die het nieuws over klimaatopwarming beïnvloeden en die een antwoord kunnen geven op de vraag waarom het klimaatcomplot zo populair is onder journalisten.

Boykoff & Boykoff onderscheiden journalistieke normen van de eerste orde en van de tweede orde. Onder het eerste soort scharen zij personalisatie: de neiging om het grote sociale, economische en politieke plaatje af te zwakken naar een verhaal dat dichter bij de mens en het dagelijks leven staat (2007, p. 1192). Een andere journalistieke norm is dramatisering. Dit is de neiging van nieuwsmedia om crisis te laten prevaleren over continuïteit (2007, p. 1192). Deze neiging sluit aan bij de derde journalistieke norm: noviteit. Zoals Stocking & Leonard het stellen: 'It ain't news unless it's new' (1990, p. 40). De voorkeur voor persoonlijk, dramatisch en *nieuw* nieuws verklaart waarom nieuwsmedia de onderliggende oorzaken en langetermijngevolgen van de opwarming van de aarde vaak over het hoofd zien (2007, p. 1192).

De Boykoffs suggereren dat de drie bovengenoemde normen leiden tot journalistieke normen van de tweede orde: autoriteit en evenwicht. Ze bedoelen met autoriteit dat journalisten vooral bronnen aanhalen met een zekere autoriteit, zoals politieke figuren of zakenlui (2007, p. 1993). Ook uit onderzoek van Brulle et al. blijkt dat de stem van de elite het meeste invloed heeft op de mening van het publiek over de ernst van klimaatopwarming (2012, p. 169). Tot slot is evenwicht een belangrijke journalistieke norm. Veel journalisten vinden dat klimaatactivisten en klimaatsceptici evenveel aan bod moeten komen in de media. Voor elke bezorgde klimaatwetenschapper dient volgens dit principe een klimaatscepticus aan het woord te komen.

In werkelijkheid is een meerderheid van de wetenschappers (meer dan 90%) het erover eens dat de aarde opwarmt (Lewandowsky et al., 2013, p. 622). Door het journalistieke principe van evenwicht wordt er een vertekend beeld van klimaatopwarming geschetst. Dit verschijnsel noemen Boykoff en Boykoff 'balance as bias', oftewel: vals evenwicht (2007, p. 1193). Terwijl er in werkelijkheid dus vooral consensus was, wekten journalisten de indruk dat er een 'heet debat' gaande was tussen twee partijen. De bovengenoemde journalistieke normen droegen hier aan bij.

Het principe van vals evenwicht is volgens de onderzoekers Schmid-Petri et al. de laatste jaren sterk afgenomen in de VS (2015, p. 10). Zij analyseerden acht Amerikaanse kranten met verschillende ideologieën. 'Our results show a shift from (...) forms of fundamental skepticism to impact skepticism' (2015, p. 11). Ontkenning van klimaatopwarming en de rol van de mens hierin

domineerde een lange tijd de verslaggeving, maar de huidige discussie gaat meer in op de negatieve gevolgen en benodigde acties in de strijd tegen klimaatverandering.

Carvalho voerde een soortgelijk onderzoek uit in Groot-Brittannië. Hij stelt dat naarmate de politiek zich meer met het klimaat gaat bezighouden, de media wantrouwendere worden tegenover de wetenschap en het beeld over klimaatopwarming onevenwichtiger wordt (2007, pp. 231 – 232). Ook concludeert Carvalho dat de mediapresentatie van de klimaatwetenschap sterk afhangt van de ideologie van de krant (2007, p. 223).

Vals evenwicht zou kunnen verklaren waarom het klimaatcomplot vooral in de VS zo wijdverspreid is (Weber & Stern, 2011: 317). Door het valse evenwicht komt het publiek eerder in contact met het klimaatcomplot. Meestal voldoen complotconstructies aan een aantal journalistieke normen, zoals de voorkeur voor noviteit en dramatisering van de verslaggeving. Een complotconstructie is spannend nieuws dat opvalt. Dit zou er toe kunnen leiden dat deze constructies eerder in het nieuws komen en in het zicht komen van mensen die toch al gevoelig zijn voor complotdenken. Zij gaan het internet op, waar nieuwsartikelen over onderwerpen als Climategate veelvuldig gedeeld worden.

1.4.2 De media in Nederland

Hoe staat het nu met de berichtgeving over klimaatcomplotten in de Nederlandse media? Er is weinig onderzoek verricht dat antwoord kan geven op deze vraag. Een van de schaarse bekende voorbeelden is het onderzoek dat Versteeg in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving deed naar de berichtgeving over klimaatwetenschap in de gedrukte Nederlandse media. Uit een analyse van de periode na Climategate, november en december 2011, concludeert Versteeg dat de meeste kranten, met uitzondering van *De Telegraaf*, veronderstellen dat er consensus bestaat over klimaatopwarming (2011, p. 15). Ook het media-onderzoek *Room for Climate Debate*, uitgevoerd over de periode 2006-2009, demonstreert de evenwichtigheid van het klimaatdebat (Versteeg, 2011, p. 6). Van vals evenwicht lijkt in Nederland geen sprake. Sceptici komen weliswaar aan het woord, maar de consensus staat nog altijd centraal.

Dit neemt niet weg dat Versteeg ook berichtgeving over klimaatcomplotten tegenkomt. Hierin wordt vaak een link gelegd tussen linkse sympathieën, zoals 'de overheid', 'de milieubeweging' en 'de media' (2011, p. 21). Het is een beeld dat we eerder gezien hebben: de belastingbetalende burger is het slachtoffer van initiatieven ter voorkoming van verdere opwarming van de aarde. 'Er ontstaat een cynische framing van David tegen Goliath; de eerlijke amateur en kwetsbare burger tegenover de volksverlakkerij van overheidswetenschap' (Versteeg, 2011, p. 22). Aansluitend bij het complot schetsen journalisten een beeld van een 'klimaatkerk': een groep gelovigen die anderen ook wil bekeren. Zo spreekt *De Telegraaf* over een 'groene religie', 'seculier

geloof en 'blinde volgers' (Versteeg, 2011, p. 20).

Breeman et al. onderzochten de berichtgeving van *NRC Handelsblad* over het klimaatvraagstuk. Volgens hen geven journalisten de voorkeur aan dramatische gebeurtenissen en incidenten. In de loop der jaren is daarbij een verschuiving ontstaan in het kenmerken van klimaatopwarming als 'technisch, complex, internationaal en abstract' naar 'dramatisch, versimpeld, lokaal en concreet' (2009, p. 36).

De media-analyses van de Nederlandse onderzoekers hebben alleen betrekking op gedrukte media. Dit zegt weinig over de toonzetting van het klimaatdebat – en complot – op het internet. Over het virtuele milieu waarin klimaatcomplotten floreren vertelt het volgende hoofdstuk.

1.5 Conclusie: de constructie van het klimaatcomplot

Dit hoofdstuk heeft de achtergrond van het concept complotconstructies en het klimaatcomplot geschetst. Het gaat in deze masterscriptie om het proces van de constructie van het klimaatcomplot: hoe proberen deelnemers aan het klimaatdebat elkaar te overtuigen van hun gelijk? Daarom is er gekozen voor de term complotconstructie en de bijbehorende definitie.

Belangrijke kenmerken van complotconstructies zijn onder andere het geloof dat niets per toeval gebeurt, alles verbonden is en er sprake is van een samenzwering. Waarom is het zo aantrekkelijk? Het zou complexe kwesties terugvoeren op simpele zaken, voor orde en structuur zorgen en een bevredigende bezigheid zijn – vooral voor mensen die ontevreden zijn met het establishment. Dit is ook een reden waarom mensen de wetenschap afwijzen. Complotdenkers zien wetenschappers als een 'global power elite' met een dogmatisch wereldbeeld en financiële en politieke belangen. Op het klimaatcomplot is dit beeld van toepassing – ondanks de wetenschappelijke consensus over klimaatopwarming geloven sommige mensen dat er bepaalde financiële of politieke belangen gediend worden met het verspreiden van het idee van klimaatopwarming. Wie ervan profiteert, verschilt per complotconstructie.

Wat complotten over klimaatopwarming uniek maakt, is de reikwijdte van het complot. De opwarming van de aarde gaat regelrecht in tegen het morele geloof dat men een positieve toekomst tegemoet gaat. Integendeel, volgens de klimaatwetenschappers draagt de mensheid zelf bij aan de destructie van deze wereld. Ook zou het complot politiek geladen en tweezijdig zijn.

Het hacken van e-mails en documenten van het Climate Research Unit in 2009 – Climategate – heeft ertoe bijgedragen dat de klimaatkwestie meer als complot gezien werd, in de media geframed werd en vergezeld werd van een heftigere retoriek. Veel onderzoekers kaarten aan dat het klimaatcomplot in de Amerikaanse media lange tijd onevenwichtig veel aandacht kreeg door bepaalde journalistieke normen, zoals de voorkeur voor evenwicht. Dit leidde tot een vertekend beeld van het klimaatdebat: vals evenwicht. Voor de Nederlandse media zou dit niet het geval zijn.

Het onderzoek van deze scriptie moet demonstreren welke toon de Nederlandse verslaggeving over het klimaatcomplot tegenwoordig heeft en welke retorische middelen de journalisten inzetten.

Hoofdstuk 2: Het virtuele milieu van klimaatcomplotten

Complotconstructies gedijen goed op het web: op klimaatsceptische blogs, op sociale media als Facebook en Twitter en als online lezersreacties op krantenartikelen over dit onderwerp (Matthews, 2015, p. 153). Dit hoofdstuk bespreekt allereerst de invloed van nieuwe communicatietechnologieën op complotconstructies. Waarom is het internet zo'n aantrekkelijk platform voor complotdenkers? Ten tweede is het cruciaal om het vernaculaire web te behandelen: wat is dit precies en waarom zijn complotconstructies over klimaatopwarming hier veel te vinden? Vervolgens haalt dit hoofdstuk enkele belangrijke aspecten uit de klassieke retorica erbij die van belang zijn voor het onderzoek van deze scriptie. Tot slot krijgen eerdere retorische analyses van klimaatcomplotten op het vernaculaire web de aandacht.

2.1 De invloed van nieuwe communicatietechnologieën op complotconstructies

In het voorgaande gedeelte kwamen al enkele belangrijke ontwikkelingen aan bod die bijdragen aan het ontstaan van complotconstructies: de groei van populistische bewegingen en de behoefte aan orde en structuur in een chaotische wereld. Ook de opkomst van nieuwe communicatietechnologieën is van belang bij de verspreiding van complotconstructies. Zij hebben een goedkope, snelle en relatief eenvoudige productie van ideeën mogelijk gemaakt. Iedereen heeft de mogelijkheid om vanachter zijn computer een verhaal of interpretatie op het web te plaatsen. Bovendien strekt het potentiële publiek zich uit over de hele wereld (Van Buuren, 2016, p. 50). Hierdoor kan een bericht over een complotconstructie in zeer korte tijd veel bereik hebben en vaak gedeeld worden.

De term 'vernaculaire web' kan omschreven worden als: 'de verzameling van nieuwsgroepen, blogs, wiki's, lezersreacties op nieuwssites, sociale netwerken en andere ontmoetings- en discussieplekken op internet, die zich kenmerken door een niet-institutionele retorica' (Burger, 2014, p. 288). De uitspraken die op dit web te vinden zijn hebben een onofficieel karakter, maar de discussianten participeren wel in een debat waar ze voorheen van uitgesloten waren. De monoloog van officiële instanties is getransformeerd tot een dialoog met deelnemers van het online discours (Howard, 2008, p. 491).

De grenzen tussen traditionele media (het institutionele discours) en complotdenkers (het non-institutionele discours) vervagen dus. Nieuwsconsumenten zijn tegelijkertijd nieuwsproducenten geworden, oftewel: *prosumenten* (Burger, 2014, p. 7). Door de democratisering van de nieuwe communicatietechnologieën brokkelt het gezag van de traditionele media langzaam af. Taken die zij altijd op zich namen, zoals de selectie van het nieuws en het controleren van de waarheid van feiten, worden nu niet per se meer uitgevoerd (Van Buuren, 2016, p. 50). Bratich beschrijft het als volgt: 'Much of cyberspace is raw copy – unedited, uncensored and unfiltered'

(2006, p. 89). Dit gaat samen met de gezagscrisis waarin 'kennis' zich bevindt. Wie bepaalt wat de waarheid is? De autoriteit van traditionele media, maar ook van de kerk, universiteit of overheid, is geen vaststaand gegeven meer (Van Buuren, 2016, p. 51). Het ethos 'verspreidt' zich als het ware, beweert Miller, doordat traditionele media niet meer automatisch boven bloggers staan (2002, p. 46). Dit vormt een voedingsbodem voor complotconstructies.

Miller onderstreept het repetitieve karakter van de bewijzen en standpunten van complotconstructies via het vernaculaire web (2002, p. 45). De kenmerken van nieuwe media, zoals hyperlinks en interactiviteit, versterken de herhaling van complotconstructies. Op fora wordt voortdurend verwezen naar blogs en op blogs wordt weer verwezen naar opiniewebsites als Breitbart. Het gevolg is dat het vrijwel onmogelijk wordt om alle standpunten en argumenten nader te onderzoeken. Het zijn er simpelweg te veel. Hoe is een normale burger dan in staat een zorgvuldig beredeneerd antwoord te vormen? Volgens Miller kan een discussiant dat niet, waardoor het debat een gecompliceerd en onevenwichtig karakter krijgt (2002, p. 45).

Bij de wijde verspreiding van complotconstructies speelt ook mee dat er binnen de verklaring voor een gebeurtenis verschillende verhalen kunnen ontstaan. Elk type publiek interpreteert het complot op geheel eigen wijze, kiest er zijn eigen verklaring uit en wijst daarmee een eigen vijand aan (Hasian, 1997, p. 199). In het geval van complotconstructies over klimaatopwarming varieert de vijand van de overheid tot energiebedrijven en van de VS tot China.

Nieuwe, sociale media hebben voor een groot deel bijgedragen aan de diversiteit van het debat over klimaatopwarming (Jaspal et al., 2013, p. 6). Onder anderen klimaatactivisten, klimaatsceptici en klimaatcomplotdenkers zijn actief op deze media. Wat de mensen die de klimaatwetenschap afwijzen gemeen hebben, is vertrouwen in het internet (Lewandowsky et al., 2013, p. 624). Op het vernaculaire web vinden zij elkaar en wordt hun argwaan jegens de institutionele argumenten versterkt. Door nieuwe media voeden complotdenkers 'each other's feelings of persecution by a corrupt elite' (McKee & Diethelm, 2010, p. 1311). Nieuwe communicatietechnologieën zorgen voor een fragmentatie van het publieke debat van kleine groepen die in elkaars bubbel leven (Schäfer, 2012, p. 528).

2.2 Het klimaatcomplot op het vernaculaire web

Het vernaculaire web is een uitgebreide verzameling van online ontmoetingsplekken. Deze paragraaf behandelt drie van deze plekken bondig: sociale netwerken, blogs en lezersreacties op nieuwssites. Hoe wordt de discussie over het klimaatcomplot op deze plekken gekarakteriseerd?

Als derde meest bezochte website ter wereld is het sociale netwerk YouTube een goed beginpunt. Hier worden zowel klimaatsceptische als klimaatactivistische filmpjes geplaatst, waar internetbezoekers massaal op reageren (Shapiro & Park, 2015, p. 160). Shapiro & Park selecteerden

tien filmpjes over klimaatverandering en analyseerden de reacties van YouTube-gebruikers. Opvallend aan hun onderzoek is dat een significant deel van de discussie gaat over de aanname dat zowel wetenschappers en politici als bedrijven betrokken zijn bij klimaatverandering. Er wordt veelal gesproken over 'het manipuleren van de klimaatwetenschap als stimulans voor onderzoekssubsidies' en over 'gepolitiseerde wetenschap' (2015, p. 127).

Dit is zelfs het geval bij de reacties onder video's die helemaal niet over het klimaatcomplot gaan. Shapiro & Park suggereren dat de YouTube-video's een middel zijn om het klimaatcomplot te bespreken, in plaats van specifiek te reageren op de bovenstaande video (2015, p. 130). Dit is mogelijkwerwijs een aanpak die meer socialemediagebruikers volgen, bijvoorbeeld in een reactie onder een artikel. Ze zijn dan niet zozeer geïnteresseerd in het geschreven of gefilmde verhaal, maar zoeken vooral naar een podium om hun complotgeloof te uiten.

Ook op Twitter spreken mensen zich uit over hun geloof in een klimaatcomplot. Fang et al. deden onderzoek naar *tweets* over het klimaat in relatie tot heftige gebeurtenissen (2014, p. 1). Uit de analyse van Fang et al. blijkt dat slechts 20% van de twitteraars in een klimaatcomplot gelooft. Dit percentage fluctueert: zo steeg het aantal *tweets* met het klimaatcomplot als onderwerp nadat president Obama op 1 november 2013 een uitvoeringsbevel over klimaatverandering uitbracht. Het aantal *tweets* over een mogelijk klimaatcomplot daalde na de tyfoon Haiyan op de Filipijnen (Fang et al., 2014, p. 5). Belangrijke gebeurtenissen lijken dus een rol te spelen voor de verspreiding van het complotgeloof.

Ook blogs spelen een belangrijke rol in dit onderzoek – de klimaatsceptici zijn namelijk zeer actief in de blogosfeer en nemen een aanzienlijke positie in het publieke klimaatdebat in (Schäfer, 2012, p. 529). Waarom hebben klimaatsceptische blogs een dergelijke invloed? Vergeleken met wetenschappelijke tijdschriften zijn blogs gemakkelijk beschikbaar, goedkoop en (doorgaans) in een begrijpelijke stijl geschreven (Sharman, 2014, p. 161). Dit maakt ze aantrekkelijk voor een divers non-institutioneel publiek.

Sharman bracht het wereldwijde klimaatsceptische netwerk van blogs in kaart. Ze is niet alleen geïnteresseerd in de vraag welke klimaatsceptische blogs het populairst zijn, maar vooral in de reden hierachter. Een aantal conclusies uit Sharmans onderzoek: op populaire blogs wordt vaak en met vaste regelmaat iets gepost (2014, p. 165), de hoofdthema's zijn complotconstructies en het gedrag van traditionele media (2014, p. 166) en vaak wordt het gedrag – in plaats van het werk – van de wetenschappers aangevallen (2014, p. 167). Ook het delegitimeren van klimaatwetenschappers als experts komt Sharman geregeld tegen (2014, p. 167). Dit resultaat is in lijn met het onderzoek van Harambam & Aupers (2015) en Jaspal et al. (2013) en is een retorische techniek om het eigen ethos te versterken en dat van de ander aan te tasten.

De laatste onderzoekers richtten zich op online lezersreacties, die met de opkomst van

nieuwe media de plaats van ingezonden brieven ingenomen hebben. Het plaatsen van een reactie op het internet kost veel minder tijd en moeite dan het versturen van een brief. Online lezersreacties zijn een vorm van *user-generated content*, die de nieuwservaring afwisselender, democratischer en meer betrokken heeft gemaakt. Artikelen over controversiële onderwerpen, zoals klimaatopwarming, lokken veel reacties uit van lezers (Hinnant et al., 2016, p. 411).

Wat verklaart de belangrijke positie die lezersreacties innemen in het klimaatdebat? Jaspal et al. presenteren vier redenen: 1) de lezersreacties kunnen anoniem geplaatst worden, waardoor de drempel tot een bijdrage laag is; 2) er is ruimte voor interactie tussen discussianten, wat inzicht in de argumentatie geeft; 3) ze kunnen de reacties van anderen beïnvloeden en 4) ze reflecteren mogelijk de gevoelens en overtuigingen die onder het bredere publiek spelen (Jaspal et al., 2013, p. 7).

Vooral de tweede en derde reden zijn van belang in deze masterscriptie. De gevoelens en overtuigingen onder het bredere publiek zijn lastig te onderzoeken en worden daarom buiten beschouwing gelaten. Het feit dat lezersreacties vaak anoniem zijn, is een mogelijk voordeel voor de onderzoeker, omdat discussianten zich zo gemakkelijker uitlaten over hun geloof in een complot. Lezersreacties zijn echter niet *altijd* anoniem en informatie over de identiteit van discussianten kan juist inzicht bieden in hun ethos.

De meest voor de hand liggende reden voor de relevantie van lezersreacties noemen Jaspal et al. niet expliciet: lezersreacties tonen aan welke argumenten en bronnen leken gebruiken in het debat. In de media wordt doorgaans enkel stilgestaan bij de meningen van experts, politici en ondernemers – oftewel: de elite – terwijl online lezersreacties juist inzicht bieden in het gedachtegoed van de gewone burger (Koteyko et al., 2013, p. 74).

Discussies over klimaatopwarming op het vernaculaire web mogen dan democratisch van aard zijn, ze zijn vaak lastig te volgen. Gavin onderzocht de reacties op een artikel over klimaatopwarming op de site van de Britse krant *The Guardian* (2009). Hij concludeert dat de discussies snel verlopen, vaak een onsamenvattend karakter hebben en weinig inspirerend zijn (2009, p. 5). Van Buuren benadrukt het diffuse en vrijblijvende karakter van sociale mediadiscussies (2016, p. 25). Discussianten hoeven geen verantwoordelijkheid voor hun uitspraken te nemen, omdat niemand hen persoonlijk kent. Dit kan leiden tot het gebruik van irrationele argumenten, een aanval op de journalist of een irrelevant gebruik van persoonlijke ervaringen (Hinnant et al., 2016, p. 412). Holliman vindt het dan ook te optimistisch om ervan uit te gaan dat de digitale gemeenschap een ruimte is waar rationele discussie de publieke opinie vormt (2011, p. 836).

2.3 Het systeem van de retorica als leidraad

In het eerste hoofdstuk kwam al naar voren dat de classificatie van een verhaal als

complotconstructie te beschrijven is als een sociale constructie. Deze sociale constructie wordt tot stand gebracht met retorische middelen, zoals ethos, logos en pathos. Omdat de nadruk in deze scriptie ligt op de manieren waarop discussianten zeggen wel of niet te geloven in het klimaatcomplot (logos) en de autoriteit die ze daarbij opeisen (ethos), is pathos minder van belang. Bovendien richten veel pathosmiddelen zich op verfraaiing van de tekst en gaat het in deze masterscriptie eerder om de *inhoud* van de tekst. En volgens retorici is pathos het minst inhoudelijke middel (Braet, 2011, p. 55). Het beroep op emoties is daarom buiten beschouwing gelaten. De begrippen ethos en logos worden in deze paragraaf geïntroduceerd aan de hand van zowel klassieke inzichten als eerdere studies naar de klimatretoeriek op het vernaculaire web. Donovans typologie van verschillende geloofsstijlen speelt verder een onmiskenbare rol in het onderzoek van deze scriptie.

2.3.1 Logos en ethos in discussies

Retorica betekent letterlijk 'de leer van de welsprekendheid' en stamt uit de klassieke oudheid. De adviezen van retorici voor een overtuigende toespraak gaan over zowel de inhoud, de verwoording, de ordening en de presentatie (Braet, 2011, p. 10). Het systeem is veelomvattend en kent verschillende indelingen. Zo onderscheidde de klassieke retorici drie typen retorische situaties: (rechtszaken, politieke vergaderingen en gelegenhedenbijekomsten) en drie basisvoorwaarden voor communicatie (aandacht, begrip en aanvaarding) (Braet, 2011, pp. 15 – 18).

Voor deze masterscriptie is Aristoteles' indeling van de inhoudelijke retorische middelen – ethos, logos en pathos – het meest relevant. Ethos is de indruk die de spreker maakt op het publiek. Hierbij is van belang dat ethos niet iets is wat de spreker zelf heeft, maar wat het publiek aan hem toeschrijft. Het publiek gaat af op drie deelindrukken: deskundigheid, eerlijkheid en welgezindheid. Een spreker moet zijn publiek dus overtuigen van zijn verstand van zaken, de waarheid van zijn verhaal en zijn gedeelde voorkeur met het publiek. Bij logos gaat het om de inhoudelijke argumentatie. Met pathos bedoelde Aristoteles dat er emoties opgewekt worden (Braet, 2011, p. 50).

Om ethos en logos op een overtuigende wijze te gebruiken, kunnen sprekers putten uit het uitgebreide systeem van topen. Aristoteles beschrijft een toop als een vindplaats van een argument (Braet, 2011, p. 65). Het ethos kan versterkt worden door een persoonlijke ervaring als argument te gebruiken – een eigen onderzoek naar temperatuurveranderingen in de afgelopen twintig jaar bijvoorbeeld. Ook voor logos zijn er bepaalde topen beschikbaar, zoals vaste verhaalschema's die het ongeloof in een complotconstructie uiten.

Naast de topiek is de stijlleer (*elocutio*) van belang voor het analyseren van de retorische middelen die socialemediagebruikers en journalisten gebruiken in het klimaatdebat. Van het vinden van de juiste inhoud gaan we dus over naar de vraag: hoe verwoorden deelnemers in de discussie

hun geloof in een complot? Welke stijlmiddelen gebruikt worden, moet het onderzoek van deze scriptie aantonen. Net als in het onderzoek van Burger kan verwacht worden dat de overkoepelende categorie amplificatie en haar tegenhanger bagatellisering een grote rol gaan spelen (2014, p. 46). Dit waren volgens Braet twee van de belangrijkste stijltechnieken van klassieke retorici (2011, p. 107).

Amplificatie is 'een stijltechniek waarbij meestal verschillende stijlfiguren tegelijk worden gebruikt om een nadrukkelijk, meestal partijdige voorstelling van zaken of personen te geven' (Braet, 2011, p. 106). Een stijlfiguur waarmee geamplificeerd wordt, is bijvoorbeeld de hyperbool. Dit is een 'overdreven uitdrukkingwijze die iets groter voorstelt dan het verdient' (Braet, 2011, p. 111). Voorbeelden vinden we al in de omschrijving van het klimaatcomplot zelf: het is 'verzielt' door een 'dictator' uit op 'wereldoverheersing' (reacties www.climategate.nl).

2.3.2 Eerdere studies naar de klimaatretoriek op het vernaculaire web

Voorgaande studies naar de retorische constructie van complotten over de opwarming van de aarde maken vooral gebruik van mathematische methodes om computerdata te analyseren, bijvoorbeeld door te onderzoeken hoe vaak een bepaald woord voorkomt en in combinatie met welke andere woorden (*keywords and concordance analysis*) (Koteyko et al, 2013; Shapiro & Park, 2015; Bessi et al, 2015). Toch zijn er enkele bruikbare onderzoeken die inzicht bieden in de inhoud en verwoording van de reacties.

Zo analyseerden Jaspal et al. een corpus van lezersreacties op krantenartikelen over klimaatverandering in de Britse krant *The Daily Mail* tijdens de nasleep van Climategate. Zij gebruiken kritische discoursanalyse om de manieren te onderzoeken waarop discussianten specifieke benaderingen van klimaatverandering, waaronder het klimaatcomplot, beschrijven, rationaliseren en rechtvaardigen (2013, p. 10).

Uit de lezersreacties distilleren Jaspal et al. de drie meest voorkomende thema's. Ten eerste is er sprake van een tendens om klimaatwetenschappers te kleineren om het heersende beeld tegen te gaan dat er sprake is van klimaatopwarming (2013, p. 11). Discussianten zetten zich af tegen het overwicht dat de klimaatwetenschap lijkt te hebben en hebben moeite met de autoriteit van klimaatexperts. Retorische figuren die hierbij passen, zijn ironie en de hyperbool. Een voorbeeld van het laatste figuur is het leggen van de nadruk op één – perifeer – aspect van de wetenschap dat niet lijkt te kloppen en dit uit te vergroten. Een voorbeeld van een dergelijke amplificatie: 'It's *all* down to carbon...' (Jaspal et al., 2013, p. 12). Ook wordt de autoriteit van wetenschappers gebagatelliseerd door het woord tussen aanhalingstekens te plaatsen (2013, p. 16). Dit is een ethostechniek, waarbij het ethos van de ander aangetast wordt en dat van de spreker zelf versterkt.

Een tweede thema is het delegitimeren van klimaatwetenschappers door hen uit te sluiten

van de wetenschap. Deze discussianten hebben geen problemen met de wetenschap in het algemeen, maar zien klimatologen niet als onderdeel van de wetenschap (2013, p. 17). De retorische zetten dienen om het ethos van de klimaatwetenschappers te ondermijnen. Zo wordt Al Gore neergezet als een politicus die andere belangen heeft en daardoor niet eerlijk overkomt (2013, p. 18). Gore wordt gedistantieerd van de wetenschap en daardoor retorisch uitgesloten van het uiten van wetenschappelijke beweringen.

Tot slot zijn er reacties waarin het idee naar voren komt dat klimaatopwarming een politieke en academische intrige is (2013, p. 21). Een retorisch middel dat past bij deze reacties is het objectiveren van de klimaatwetenschap als een financieel profijt, oftewel een *scam* (2013, p. 27). Met 'objectivisation' bedoelen Jaspal et al. het proces waarbij abstracte voorwerpen gepresenteerd worden als iets concreets – een dergelijke analogie maakt iets beter voorstelbaar voor leken.

Jaspal et al. spreken daarnaast over de retorische tegenstelling van 'zij' tegenover 'wij' (2013, p. 23). Klimaatwetenschappers ('zij') zijn er op uit om belastingbetalers ('wij') geld te ontfutselen. Bovendien worden mensen die geloven in klimaatopwarming aangesproken als 'believers' en aangespoord om 'wakker te worden' (2013, p. 24). Hiermee worden ze retorisch op dezelfde voet geplaatst als (streng)religieuze en/of naïeve mensen. Ook wordt er een apocalyptisch beeld geschapen van het complot door intensiverende zinsneden als 'wake up' en 'how much (...) will you swallow?' (2013, p. 13). Het is nu of nooit: mensen moeten wakker worden en het complot moet ontrafeld worden.

In een ander onderzoek maken Koyteko et al. gebruik van een corpus van online lezersreacties van de Britse krant *The Daily Mail* (2012). De methode die zij hanteren is een combinatie van een kwantitatieve studie van woordfrequenties en een kwalitatieve studie van context (2012, p. 74). Slechts de resultaten uit de kwalitatieve studie worden hier besproken.

Wat Koteyko et al. vooral opvalt, is de diversiteit aan retorische zetten rondom het woord *science*. Zo wordt de wetenschap vaak tussen aanhalingstekens gezet, het woord 'so-called' er vaak voor geplaatst om afstand te scheppen van de (in hun ogen) werkelijke wetenschap, wordt 'not' er vaak in hoofdletters voor geschreven en krijgt 'science' een hoofdletter S (2012, p. 80). Koteyko et al. noemen dit 'mitigation strategies': manieren om iets te verkleinen of bagatelliseren (2012, p. 82). Discussianten spreken op een ironische wijze over de wetenschap. Dit kan gemakkelijk overgaan in een drogreden, namelijk de *argumentum ad hominem*, waarbij er een persoonlijke aanval op de opponent begaan wordt.

Andere strategieën om de tegenstander – wetenschappers – op negatieve wijze neer te zetten, zijn referentieel van aard. Zo worden er associaties gecreëerd tussen wetenschappers en corrupte politici, en tussen wetenschap en fraude (2012, p. 82). Ook is er een conflict gaande over definities – door Koteyko et al. aangeduid als 'nomination strategies'. Een voorbeeld is het aanduiden van

klimaatopwarming als een theorie in plaats van een feit (2012, p. 82).

De voorgaande studies tonen aan dat klimaatontkenners gebruikmaken van een divers scala aan retorische strategieën om hun geloof in een complot te verwoorden. Enkele strategieën die in diverse onderzoeken naar voren komen is het uitvergroten van één enkel aspect waarmee aangetoond kan worden dat de klimaatopwarming een complot betreft (amplificatie), het bagatelliseren van de status van klimaatwetenschappers en het scheppen van afstand tussen wetenschap en klimaatwetenschap.

2.3.3 De geloofsstijlen van Donovan

De voorgaande paragraaf ging vooral in op ethos in online discussies over klimaatopwarming; aan logos wordt vrijwel volledig voorbij gegaan. Een voorbeeld van een retorisch onderzoek dat gebruikt kan worden bij de analyse van logos is de studie naar online discussies over moderne sagen van Donovan (2002). Zij onderzocht *urban legends* en zag drie stijlen van geloof en ongeloof naar voren komen in dit soort verhalen:

- 1) Voorwaardelijk of instrumenteel geloof: voor deze groep gelovigen gaat het niet om precieze bewijzen, maar om de sociale context eromheen. Een retorisch middel dat zij gebruiken, is bijvoorbeeld de zoektocht naar vergelijkbare en beter gedocumenteerde zaken bij gebrek aan een gedegen bewijs voor het verhaal (2002, p. 194).
- 2) Fervent geloof: een vurig geloof in een verhaal of bijvoorbeeld complotconstructie. Deze groep gaat op zoek naar empirische bevestiging voor het betreffende verhaal (2002, p. 193).
- 3) Debunking: het uitgesproken ongeloof in een verhaal (2002, p. 193).

De geloofsstijlen van Donovan kunnen een leidraad zijn in de zoektocht naar logos in het corpus.

2.4 Conclusie: het vernaculaire web als retorische uitlaatklep

Dit hoofdstuk behandelde het milieu waarin het klimaatcomplot floreert: het vernaculaire web. Onderzoekers noemen een aantal redenen waarom het vernaculaire web van belang is: nieuwe communicatietechnologieën maken een goedkope, snelle en wereldwijde productie van ideeën mogelijk, waardoor nieuwsconsumenten nu ook producenten zijn geworden. De complotconstructies op het web worden vaak herhaald, wat de argwaan van complotdenkers versterkt. Uit onderzoek naar het klimaatcomplot op sociale media en blogs blijkt dat gebruikers vooral op zoek zijn naar een podium om hun geloof te uiten, ongeacht bijvoorbeeld het YouTube-filmpje erboven, en dat klimaatwetenschappers retorisch worden uitgesloten van het debat.

In het schaarse kwalitatieve onderzoek dat gedaan is naar online lezersreacties onder krantenartikelen wordt betoogd dat klimaatwetenschappers vaak gekleineerd worden door een amplificatie of bagatellisering. Ook worden er retorische tegenstellingen ('zij versus wij') of juist

analogieën ('wetenschap' en 'fraude' of 'politiek') gebruikt. De onderzoekers besteden alleen geen aandacht aan klassieke inzichten als ethos en logos. Bovendien ontbreekt een uitgebreide kwalitatieve retorische analyse – vooral kwantitatieve analyses krijgen de aandacht. Welk type geloof er voorkomt in het klimaatdebat, wordt ook niet duidelijk.

De typologie van Donovan biedt uitkomst. Overheerst vooral fervent geloof in het klimaatcomplot in de discussies, of is dat juist voorwaardelijk geloof of debunking? Het is aannemelijk dat het type discussie en de plek waar deze plaatsvindt hier van grote invloed op is. Het is daarom nuttig de retorische zetten van journalisten en van socialemediagebruikers te vergelijken, want dit geeft inzicht in het gebruik van ethos en logos door zowel het institutionele als non-institutionele discours.

De eerste groep beschikt niet meer over het monopolie op nieuwsverspreiding, opinie en waarheidsvinding. De vraag 'wie bepaalt wat kennis en waarheid is?' is in deze tijd van opbloeiend populisme en nepnieuws zeer relevant. Uit het theoretisch kader bleek dat complotconstructies over klimaatopwarming een alternatief narratief vormen waarmee journalisten en socialemediagebruikers op verschillende manieren en in verschillende milieus hun (on)geloof in het klimaatcomplot uiten. Dit klinkt misschien nog wat vaag. Daarom wordt er van de theorie overgegaan naar de praktijk – de methode en de analyse van de manier waarop journalisten en socialemediagebruikers zich uiten over het klimaatcomplot. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: *Welke retorische middelen gebruiken Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers in de discussie over het klimaatcomplot?* Deze vraag wordt onderverdeeld in twee vragen:

- *Welke logotechnieken gebruiken Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers in de discussie over het klimaatcomplot?*
- *Welke ethostechieken gebruiken Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers in de discussie over het klimaatcomplot?*

3. Onderzoeksmethode

De onderzoeksmethode van deze masterscriptie betreft een kwalitatieve retorische inhoudsanalyse van kranten- en tijdschriftenartikelen, klimaatsceptische blogs en Facebookdiscussies. Dit hoofdstuk omschrijft het corpus, de onderzoeksmethode en de betrouwbaarheid van dit type onderzoek.

3.1 Onderzoeksmateriaal

Om een zo divers mogelijk beeld van de discussie rondom het klimaatcomplot te creëren, wordt er van verschillende discussieplekken materiaal gebruikt. Het corpus omvat de verslaggeving van vier verschillende Nederlandse kranten en/of tijdschriften, de posts van Nederlandse klimaatsceptische blogs met de reacties hierop en Nederlandse Facebookdiscussies op pagina's van bijvoorbeeld de NOS en *The Post Online*.

3.1.1 De kranten- en tijdschriftenartikelen

Er is gekozen voor kranten- en tijdschriftenberichten uit de periode 1 april 2012 tot 1 april 2017. De media spreken al langer over het klimaatcomplot, maar om het onderzoek in te kaderen en tegelijkertijd een representatief beeld te geven, wordt alleen de afgelopen vijf jaar geanalyseerd. Via de online krantendatabase LexisNexis Academic zijn artikelen gezocht. Hier zijn zoektermen als 'opwarming aarde', 'klimaatverandering', 'complot' en 'klimaat hoax' gecombineerd. De relevante artikelen zijn uit de resultaten gefilterd. Er is gekozen voor een scala van kranten en tijdschriften: *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, *De Groene Amsterdammer* en *Elsevier*. De twee landelijke kranten zijn gekozen vanwege het contrast in politieke ideologie en stijl. Ook de twee tijdschriften contrasteren in politieke ideologie. Dit zorgt voor een breed beeld van de traditionele media. Bovendien publiceren deze media vaak over het klimaat.

In totaal zijn er 110 relevante artikelen verschenen over het klimaatcomplot. De relevantie van de artikelen is bepaald op basis van het volgende selectie criterium: heeft het artikel daadwerkelijk het klimaatcomplot (of *hoax*, schandaal, etc.) als onderwerp? Klimaatverandering als onderwerp van het artikel is niet voldoende, want om iets te kunnen concluderen over de discussie rondom het klimaatcomplot, is het belangrijk dat er ook werkelijk gesproken wordt over een *hoax* of complot. Van de overgebleven publicaties worden de retorische middelen, en dus het gebruik van ethos en logos, geanalyseerd. In de bijlage is een uitgebreide selectie van artikelen terug te vinden.

3.1.2 De klimaatsceptische blogs

Uit de literatuur blijkt dat klimaatsceptici zeer actief zijn in de blogosfeer (Schäfer, 2012, p. 529). Dit is ook het geval in Nederland. Klimaatsceptische blogs zijn daarom de uitgelezen plek om de

retorische middelen te analyseren die rondom het klimaatcomplot geuit worden. Niet alleen de blogs zelf worden meegenomen in de analyse, ook de reacties hierop. Wederom gaat het hier om blogs gepubliceerd in de periode tussen 1 april 2012 en 1 april 2017. Reacties worden in de originele versie overgenomen, omdat dit behoort tot de zelfpresentatie van de deelnemer. Dit betekent dat spelling-, interpunctie- en formuleerfouten gekopieerd worden. De lengte van de reacties is niet relevant, omdat er in één zin al een ethostechniek of stijlfiguur voor kan komen.

De keuze voor de specifieke klimaatsceptische blogs heeft vooral te maken met het aantal reacties. Daarom is er gekozen voor www.climategate.nl en www.staatvanhetklimaat.nl. Onder de posts op deze blogs zijn soms wel honderden reacties geplaatst, terwijl er op andere klimaatsceptische blogs vaak maar een paar discussianten actief zijn. Van de blog *Climategate* zijn in totaal acht posts geselecteerd, met in totaal ongeveer 112 relevante reacties. Vijf posts van *De staat van het klimaat* zijn meegenomen in het onderzoek. Ongeveer 157 reacties op de vijf posts waren relevant. Het publiek van beide blogs bestaat voornamelijk uit Nederlandssprekenden; sommigen zijn actief onder hun eigen naam, anderen hebben een schuilnaam. Meer informatie over de discussianten is niet af te lezen uit hun profiel, al wijzen de namen erop dat het overgrote gedeelte bestaat uit mannen. In de bijlage is een uitgebreide selectie van de blogartikelen en reacties terug te vinden.

3.1.3 De Facebookdiscussies

Om een goed beeld te krijgen van de discussie over het klimaatcomplot op sociale media, is er voor gekozen enkel het sociale platform Facebook te gebruiken. Dit zorgt niet alleen voor een scherpe focus, de discussies op Facebook zijn ook langer dan op Twitter, YouTube of Instagram. Het sociale netwerk biedt de mogelijkheid meer retorische strategieën te gebruiken – en dus te analyseren.

Ook van dit type materiaal zijn de originele reacties overgenomen, speelt de lengte van de reactie geen rol en betreft de zoekperiode vijf jaar. Via een website gespecialiseerd in sociale media monitoring, www.coosto.nl, is er gezocht op Facebookdiscussies rondom het klimaatcomplot. Hier zijn zoektermen als 'opwarming aarde', 'klimaatverandering', 'complot' en 'klimaat hoax' gecombineerd. Uit de zoekresultaten kwamen in totaal tien relevante discussies naar voren. Er zijn geen Facebookpagina's gevonden die enkel het klimaatcomplot behandelden; het materiaal is afkomstig van redelijk algemene Facebookpagina's. Dit is meteen een opvallende constatering: klimaatcomplotdenkers uiten zich niet of zelden in groepsverband op Facebook – al is er een mogelijkheid dat er geheime groepen bestaan die niet bekend zijn voor de buitenwereld. Ze uiten zich waarschijnlijk eerder op forums of blogs, zoals hierboven vermeld. Wel zijn er veel klimaatcomplotdenkers die zich mengen in algemene discussies op pagina's als NOS en *de Volkskrant*.

Het totale aantal relevante reacties binnen deze discussies is 253. Van deze reacties worden de retorische middelen, en dus het gebruik van ethos en logos, geanalyseerd. In de bijlage staat een uitgebreide selectie van de Facebookdiscussies. Het publiek dat reageert op de Facebookreacties bestaat vooral uit Nederlanders en omvat zowel mannen als vrouwen van uiteenlopende leeftijden. Meer informatie over de discussianten is niet relevant voor dit onderzoek.

3.2 Privacyproblemen bij online onderzoeksmateriaal

Digitale gemeenschappen zijn een omvangrijke en belangrijke bron van kwalitatieve data voor onderzoekers. Enkele ethische kwesties moeten wel in acht worden genomen, zoals de kwetsbaarheid van de onderzochte discussianten. Deelname van de onderzoeker in de discussies wordt uitgesloten, omdat dit invloed kan hebben op de uitkomst van de discussies (Eysenbach & Till, 2001, p. 1103). Daarnaast geldt voor de blogs en Facebookdiscussies in dit onderzoek dat de gebruikte reacties afkomstig zijn van mensen die niet op de hoogte gebracht zijn van hun rol in dit onderzoek. De gebruikte blogs zijn toegankelijk voor iedereen, maar voor Facebook geldt dat je ingelogd moet zijn om de berichten te bekijken. Omdat er een registratieplicht geldt, zullen veel gebruikers hun activiteit op Facebook zien als iets wat privé is, terwijl ze vaak wel actief zijn onder hun eigen naam (Eysenbach & Til, 2001, p. 1104). Onderzoekers die 'inbreken' in een online discussie kunnen worden gezien als indringers en deelnemers stellen het vaak niet op prijs dat hun reacties als onderzoeksmateriaal gebruikt worden (Eysenbach & Til, 2001, p. 1103).

Om privacyredenen worden de namen van Facebookgebruikers niet genoemd in deze masterscriptie, zodat de identiteit van de complotdenkers niet achterhaald kan worden. Om de discussie alsnog levendig te houden – en dus niet termen als *Discussiant 1* te hanteren – zijn de werkelijke namen veranderd in fictieve namen. Ook in de screenshots van het programma *Atlas TI* – waarover later meer – zijn de echte namen veranderd. Via een grondige zoektocht op Google zijn de citaten van de discussianten weliswaar nog steeds te vinden, maar we nemen aan dat de uitspraken de discussiedeelnemers weinig schaden. Bovendien tast een alternatieve werkwijze, zoals het parafraseren van de uitingen, de originaliteit van de reacties aan.

Van de discussianten die reageren op de klimaatsceptische blogs worden de originele namen wel weergegeven. De reden hiervoor is dat het hier doorgaans gaat om schuilnamen, zoals Neven of dwk. Soms wordt een naam wel expliciet genoemd, zoals in het geval van Marcel Crok. Aangezien Crok de oprichter is van *De staat van het klimaat*, gaan we er vanuit dat hij er geen moeite mee heeft dat zijn standpunten, die ook vaak in de traditionele media genoemd worden, in een scriptie terug te lezen zijn.

Er is geprobeerd zo veel mogelijk te doen om de anonimiteit van de discussianten in dit onderzoek te waarborgen. Om tegelijkertijd transparant te blijven, zijn er van alle technieken

voorbeelden bijgevoegd. Voor het gebruik van Facebookreacties en reacties op klimaatsceptische blogs is geen toestemming gevraagd, dit valt namelijk onder het citaatrecht (Burger, 2014, p. 111).

3.3 Analysemethode

Om de hoofdvraag te beantwoorden wordt er een kwalitatief inhoudsonderzoek uitgevoerd met het doel een overzicht te creëren van retorische middelen die gebruikt worden in de discussie over het klimaatcomplot. In dit onderzoek gaat het niet om cijfers of procenten, zoals bij kwantitatief onderzoek. In plaats van betekenis toe te kennen aan frequentie, wordt er in dit onderzoek betekenis gekoppeld aan patronen (Koetsenruijter & Van Hout, 2014, p. 168). Dit is een reden waarom er gekozen is voor kwalitatief onderzoek. Er wordt gezocht naar patronen in de verslaggeving en discussies rondom het klimaatcomplot: welke retorische middelen gebruiken socialemediagebruikers en journalisten om hun (on)geloof in het klimaatcomplot uit te drukken?

Het onderzoek vormt dus een zoektocht naar de inhoud en formulering van argumenten. Als deze gevonden zijn, ontstaan er categorieën uit de data. De frequentie van de retorische middelen is niet van belang bij het analyseren van de inhoud en formulering. Het ordenen van de gevonden argumenten en stijlmiddelen kost bovendien genoeg tijd, gezien de omvang van de masterscriptie.

Een hulpmiddel bij de kwalitatieve analyse vormt het programma *Atlas TI*. Dit programma is dan ook uitvoerig gebruikt – retorische technieken in de verschillende documenten zijn zo opgespoord, gecodeerd en vervolgens gegroepeerd, bijvoorbeeld naar type geloof. Om de transparantie van het onderzoek te waarborgen, wordt er een enkele keer een screenshot van het codeerproces toegevoegd.

Kwalitatieve inhoudsanalyse is een vorm van systematische *close reading*, waarbij categorieën worden afgeleid uit data (Koetsenruijter & Van Hout, 2014, p. 169). In de volgende paragrafen worden enkele categorieënsets genoemd die een leidraad kunnen vormen, maar niet per se sturend zijn. De ethos- en logotechnieken worden gebruikt als *sensitizing concepts*. Dit zijn richtinggevende begrippen die niet voorschrijven wat je moet zien, maar suggereren in welke hoek je moet kijken (Koetsenruijter & Van Hout, 2014, p. 110).

Het analyseren van kwalitatieve inhoud, zoals retorische middelen, is een iteratief proces, wat inhoudt dat de onderzoeker telkens schakelt tussen de data en de theorie. Volgens Koetsenruijter & Van Hout vindt dit in drie fases plaats: open, axiaal en selectief coderen (2014, p. 183). Bij het open coderen leest de onderzoeker al het materiaal en stelt hij/zij een lijst met categorieën samen. De tweede fase is het axiaal coderen, waarbij de lijst geordend en gereduceerd wordt. Sommige elementen zijn belangrijk, andere zijn minder relevant. Tot slot volgt het selectief coderen, waarbij er verbanden tussen de categorieën gelegd worden. Deze stappen herhalen zich totdat het verzadigingspunt is bereikt en er niets nieuws meer toegevoegd kan worden (2014, p. 186).

3.3.1 Logos

Bij het analyseren van logos gaat het niet alleen om de argumenten die discussianten en journalisten aandragen, maar ook om de geloofsstijlen. De argumenten worden per krantenartikel of discussiebijdrage op de blogs en Facebook benoemd. Hierbij vormt de typologie van Braet het uitgangspunt. Hij onderscheidt 1) argumentatie op basis van waarschijnlijkheid: op basis van tekens en causaliteit; 2) argumentatie op basis van waarden: op basis van positieve of negatieve eigenschappen; 3) argumentatie op basis van analogie; 4) argumentatie op basis van voorbeelden en 5) argumentatie op basis van gezag (Braet, 2011, pp. 40 - 47). Braets verdeling in argumentatiesoorten, die weer gebaseerd is op klassieke inzichten, kan een aanknopingspunt zijn in de zoektocht naar de verschillende geloofsstijlen die Donovan en Burger onderscheiden.

Geloofsstijl	Bijbehorend standpunt
Fervent geloof	Complotconstructies over klimaatopwarming zijn waar.
Voorwaardelijk geloof	Complotconstructies over klimaatopwarming kunnen waar zijn.
Debunking	Complotconstructies over klimaatopwarming zijn niet waar.
Ervaringsgeloof	Ik heb iets meegemaakt waardoor ik geloof dat complotconstructies over klimaatopwarming waar zijn.

Tabel 1: Overzicht stijlen van geloof en bijbehorende standpunten

De uitspraken in krantenberichten, op blogs en in Facebookdiscussies vormen technieken die gebruikt worden bij een bepaalde geloofsstijl. Het autoriteitsargument 'Onderzoeker X bevestigt het complot' sluit bijvoorbeeld aan bij fervent geloof. Alleen relevant zijn de technieken die werkelijk wijzen op een bepaalde claim.

Bij de inhoudsanalyse van de logos is het afzonderlijke bericht (dat wil zeggen: het kranten- of tijdschriftenartikel, de blogpost, de reactie op de blogpost of de Facebookreactie) de analyse-eenheid. De journalist, bloggeerder of Facebookdiscussiant is in geen enkel geval de eenheid van analyse; wel wordt af en toe vermeld wie een bepaalde uiting doet, om meer context te geven bij een claim. Een opinieschrijver heeft namelijk een andere rol dan een vaste journalist. Informatie over deze rol kan van belang zijn bij het beschrijven van de logos- of ethostechniek.

3.3.2 Ethos

Voor het analyseren van het niet-argumentatieve retorische middel ethos vormt het model van Burger (2014, p. 56) het uitgangspunt. Hij stelde dit samen met Anemaet op naar aanleiding van een onderzoek naar ethostechnieken in internetdiscussies over buitengewone ervaringen. Het model combineert conclusies uit de klassieke en moderne retorica (Burger & Anemaet, 2011, p. 231). De driedeling van Aristoteles – deskundigheid, eerlijkheid en welwillendheid – speelt een rol, maar er zijn ook moderne ethostechnieken die eerder gelden voor online discussies. Dit model is enkel het

uitgangspunt; de mogelijkheid bestaat dat bepaalde ethostechnieken niet gelden voor uitingen over het klimaatcomplot, terwijl andere ethostechnieken voorkomen die niet in Burger en Anemaets model staan. Een criterium voor een extra ethostechniek is wel dat deze vaker terug te vinden is binnen het geanalyseerde materiaal.

Deskundigheid

- 1 Aangeven dat je wat je zegt, getest hebt.
- 2 Een autoriteit aanhalen.
- 3 Anticiperen op de tegenargumenten en vragen van de tegenstander die op jou als persoon of als bron betrekking hebben.
- 4 Eigen deskundigheid benadrukken, door te verwijzen naar kennis, ervaring en opleiding.
- 5 De afstand tot de bron van het verhaal variëren (uit de eerste, tweede of derde hand).

Eerlijkheid

- 1) Zaken vermelden die in je nadeel lijken.
- 2) Verwijzen naar de eigen eerlijkheid.

Welwillendheid

- 1) De gemeenschappelijkheid benadrukken door eigenschappen van spreker of onderwerp te beklemtonen.
- 2) Het publiek complimenteren en bedanken.
- 3) Een gezamenlijke tegenstander zwart maken

Afbeelding 1: Overzicht ethostechnieken (Burger & Anemaet, 2011, p. 231)

Bij de kranten- en tijdschriftenartikelen wordt er daarnaast geanalyseerd hoe bronnen of geïnterviewde personen worden geïntroduceerd, hoe zij zichzelf neerzetten en met welke woorden er wordt gesproken over het klimaatcomplot (is het een *hoax*, een gerucht of misschien juist een feit?). Dit geeft informatie over het beoogde ethos van de discussianten.

Als analyse-eenheid is het fragment uit een bepaald artikel of de reactie gekozen, omdat dit zorgt voor een overzichtelijke hoeveelheid cases.

3.4 Betrouwbaarheid onderzoek

Een kwalitatieve inhoudsanalyse van retorische technieken heeft enkele bezwaren met betrekking tot de betrouwbaarheid. Zo is de externe validiteit van het onderzoek beperkt – online discussies zijn niet representatief voor dagelijkse discussies buiten het internet om. Dit is echter niet het doel van deze kwalitatieve inhoudsanalyse. Online discussies bieden volgens Burger wel de mogelijkheid retorische technieken te analyseren die discussianten ook offline hanteren (2014, p. 110). De betrouwbaarheid van het onderzoek wordt niet in cijfers uitgedrukt. De nadruk ligt daarentegen op validiteit. Telkens moet de onderzoeker nagaan of dit hetgeen is wat hij wil testen. Geven de gevonden patronen antwoord op de onderzoeksvraag? Omdat er sprake is van interpretatie door menselijke codeurs, is de analyse tot op zekere hoogte subjectief (Burger, 2014, p. 113). Transparantie is daarom belangrijk, naast herkenbaarheid, geloofwaardigheid en oprechtheid

(Koetsenruijter & Van Hout, 2014, p. 160). Citaten en voorbeelden dragen bij aan een transparant en oprecht onderzoek. Deze worden in dit onderzoek dan ook veelvuldig gebruikt.

Men moet daarnaast kunnen volgen welke stappen de onderzoeker zet. Daarom zal er systematisch gerapporteerd worden op grond van welke reacties en quotes er gekomen is tot bepaalde conclusies. Waar mogelijk maakt deze rapportage deel uit van het onderzoeksverslag. Ook zijn screenshots van *Atlas II* een onderdeel van de resultaten, om het proces inzichtelijk te maken. Soms zal er verwezen worden naar de bijlage.

3.5 Verwachtingen op basis van eerder onderzoek

In de vorige paragrafen zijn eerdere onderzoeken naar de klimaatretoriek op het vernaculaire web beschreven. Op basis hiervan kan een hypothese voor dit onderzoek opgesteld worden. Allereerst vormen de geloofsstijlen die Donovan tegenkwam een uitgangspunt voor een vergelijking. Ook binnen het klimaatdebat zijn er waarschijnlijk fervente gelovigen, voorwaardelijke gelovigen en mensen die het klimaatcomplot debunken.

In zijn proefschrift voegde Burger een vierde categorie toe aan deze typologie, namelijk ervaringsgeloof. Dit is het geloof in een sage dat gerechtvaardigd wordt op basis van eigen ervaringen (2014, p. 13). In deze scriptie speelt ervaringsgeloof waarschijnlijk een geringe rol. Hoewel mensen een persoonlijke ervaring kunnen hebben met klimaatopwarming (minder vaak op wintersport gaan bijvoorbeeld), zijn de argumenten voor of tegen een klimaatcomplot eerder algemeen dan persoonlijk van aard.

In zijn onderzoek concludeerde Burger dat instrumenteel geloof in misdaadsages prominenter aanwezig is dan fervent geloof (2014, p. 295). Voor dit onderzoek wordt verwacht dat fervent geloof sterker aanwezig is; klimaatontkenners die de moeite nemen om te reageren op blogs, sociale media en kranten- en tijdschriftenartikelen maken er geen geheim van dat zij geloven in een complot (Matthews, 2015, p. 153). Ze gebruiken hier dramatische woorden voor, een type retoriek dat past bij een fervent geloof. Een kanttekening is op zijn plek: dit ligt aan het type discussie. De fervente gelovigen en *debunkers* zijn waarschijnlijk actief op de blogs en in de Facebookdiscussies.

Ook voorwaardelijke gelovigen worden verwacht in deze discussies, al zullen zij wellicht minder vaak voorkomen. Waarom? Zij vinden het waarschijnlijk niet nodig, of hebben de behoefte niet om uitgebreid te reageren op dergelijke discussies. Fervente gelovigen voelen juist wel een sterke aandrang anderen te overtuigen van de ernst van het complot. Ook is er volgens Donovan sprake van voorwaardelijk of instrumenteel geloof als deze gelovigen het *bruikbaar* vinden om deze verhalen voor waar aan te nemen, bijvoorbeeld in de context van sociale interactie. Dat is bij een misdaad logisch: het is nuttig om te geloven in een misdaad – mocht het niet waar zijn dan kan het altijd gelden als waarschuwing voor de toekomst. Het klimaatcomplot is een ander type verhaal –

zou het geloof in het klimaatcomplot bruikbaar of instrumenteel zijn voor discussianten? Worden er bijvoorbeeld morele betekenissen aan het klimaatcomplot toegevoegd? Dat kan betwijfeld worden.

Een ander onderdeel van de hoofdvraag van dit onderzoek betreft kranten- en tijdschriftenverslaggeving. Op basis van het onderzoek van Versteeg (2011) en het media-onderzoek *Room for Climate Debate* wordt verwacht dat Nederlandse journalisten vooral *debunkers* zijn. Het uitgebreid besproken principe van vals evenwicht betekent nog niet dat journalisten hiermee ook hun eigen geloof in een complot uitdrukken. Tegelijkertijd ligt ook dit aan de auteur van het artikel en het medium: Simon Rozendaal van *Elsevier* zal meer aandacht aan het klimaatcomplot besteden dan een journalist van *de Volkskrant*. Een ander geloof dan debunking is niet uitgesloten.

Andere tactieken die bijdragen aan het logos van discussianten zijn bijvoorbeeld het gebruik van cijfers en ontwikkelingen die aantonen dat er een enkele lacune in het bewijs bestaat (Goertzel, 2010, p. 497). Tegelijkertijd zullen argumenten betrekking hebben op procedures van een bepaald onderzoek, in plaats van op de – vaak complexe – werkelijke inhoud (Goertzel, 2010, p. 497).

Als we kijken naar de indeling van argumenten die Braet gebruikt (2011, pp. 40 - 47) zijn vooral argumenten op basis van causaliteit, gezag en positieve of negatieve eigenschappen te verwachten. Onder het laatste type behoort ook amplificerende argumentatie, waarbij de negatieve waarde van een zaak vergroot wordt. Dit wordt bij het klimaatcomplot waarschijnlijk vaak gebruikt: we worden als burgers gemanipuleerd door de elite. Argumentatie op basis van analogie wordt misschien minder gebruikt, omdat het klimaatcomplot een uniek geval is, zoals bleek uit het theoretisch kader. Aan de andere kant is onderschikkende analogische argumentatie nooit uitgesloten. Reacties als '9/11 was ook al zo'n geval waarbij de overheid de burgers wilde manipuleren' zijn goed mogelijk.

Een eerste indruk van het materiaal laat zien dat amplificerende en bagatelliserende stijlmiddelen vaak gebruikt worden om het ethos te versterken of het ethos van de ander aan te tasten. Dit was ook het geval in onderzoek van Jaspal et al. (2013) en Koteyko et al. (2012). Complotdenkers willen de ernst van de situatie vergroten: belanghebbenden zouden er op uit zijn ons onrecht aan te doen en dat is zeer schadelijk. Ook het delegitimeren van klimaatwetenschappers door hen bijvoorbeeld uit te sluiten van de wetenschap en het bagatelliseren van bestaand onderzoek zijn middelen die waarschijnlijk terugkomen in dit onderzoek. Dit zijn manieren om het ethos van de opponent te schaden, die gelooft in 'deze zogenaamde wetenschap'.

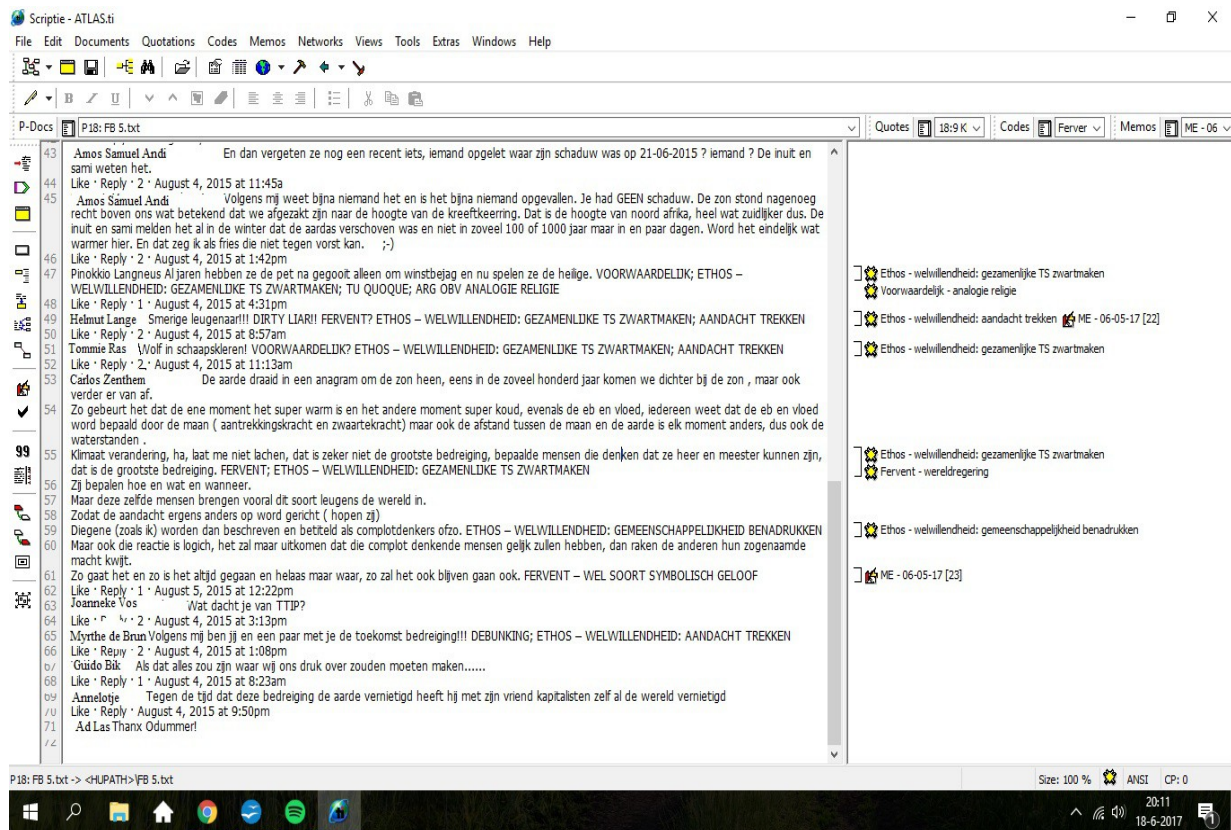
Het is aannemelijk dat discussianten de gemeenschappelijke tegenstander ook zwart willen maken. Hiermee wordt inbreuk gedaan op het ethos, bijvoorbeeld op de deelindruk welwillendheid. Wetenschappers dienen andere belangen en hebben dus niet het beste voor met de belastingbetalers. Ook zijn ze niet eerlijk. Hun eigen ethos versterken discussianten waarschijnlijk doordat ze hun eigen deskundigheid benadrukken ('ik heb via mijn werk te maken met het milieu').

In kranten- en tijdschriftenartikelen speelt ethos een andere rol. Hier zullen journalisten stappen zetten om het ethos van een bepaalde klimaatwetenschapper te versterken of dat van een complotdenker te schaden. Journalisten gebruiken waarschijnlijk minder ethostechnieken, vooral als het gaat om de categorieën eerlijkheid en welwillendheid. Uit de volgende hoofdstukken zal blijken hoe traditionele media en socialemediagebruikers hun autoriteit construeren.

4. Resultaten: logos

In de volgende twee hoofdstukken worden de resultaten van de analyse besproken. Allereerst wordt de analyse van de stijlen van (on)geloof en de bijbehorende argumenten behandeld, oftewel het logos. Deze analyse is onderverdeeld in de drie categorieën van het corpus: kranten- en tijdschriftenartikelen, klimaatsceptische blogs en Facebookdiscussies. Binnen deze categorieën worden er ook verschillen in type krant of type Facebookdiscussie gedetecteerd.

Voordat de verschillende argumenten opgesomd worden, zal uitgelegd worden hoe er tot een bepaalde conclusie gekomen is. Wanneer er sprake is van een twijfelgeval, is er een memo gecreëerd in *Atlas TI*, zodat er later een beslissing over de betreffende passage genomen kon worden. In het volgende *screenshot* is het niet duidelijk of het gaat om fervent of voorwaardelijk geloof. Het citaat luidt: 'Zo gaat het en zo is het altijd gegaan en helaas maar waar, zo zal het ook blijven gaan ook.'

In eerste instantie lijkt dit te wijzen op voorwaardelijk geloof, meer specifiek een vorm van symbolisch geloof (Donovan, 2002, p.194): het verhaal is consistent met de wijze waarop de wereld in elkaar zit. Het citaat: 'zo is het altijd gegaan' sluit hier perfect bij aan. Toch is dit voorbeeld gecodeerd als fervent geloof. Carlos Zenthem, de discussiant in kwestie, gelooft namelijk stellig dat er sprake is van een complot ('zo gaat het (...) zo zal het blijven gaan ook'). Uit de context is op te

maken dat hij bewijs claimt. Zijn empirisch bewijs luidt: 'De aarde draaid in een anagram om de zon heen, eens in de zoveel honderd jaar komen we dichterbij de zon, maar ook verder er van af. Zo gebeurt het dat de ene moment super warm is en het andere moment super koud (...)' Met andere woorden: klimaatverandering komt niet door de mens. Zenthem haalt empirisch bewijs aan – hoe zwak dat ook is – waarmee hij zijn geloof onderbouwt. Dat duidt op fervent geloof.

Dergelijke twijfelgevallen komen vaker voor. Als richtlijn voor het verschil tussen de twee soorten geloof wordt genomen: gelooft de discussiant echt in een complot (fervent geloof) of eerder in de mogelijkheid van een complot (voorwaardelijk geloof)? Het is belangrijk te vermelden dat een discussiant empirisch bewijs kan claimen – en daarmee een fervente gelovige is – zonder het betreffende bewijs uitgebreid te bespreken. Hij gelooft in het bestaan van bewijs, en hierbij maakt het niet uit of dat zwak of sterk is.

4.1. Stijlen van (on)geloof in de krantenartikelen

Het corpus van de kranten- en tijdschriftenartikelen bestaat uit 110 artikelen, gepubliceerd tussen 1 april 2012 en 1 april 2017, en afkomstig van *de Volkskrant*, *De Telegraaf*, *De Groene Amsterdammer* en *Elsevier*. Omdat deze studie specifiek op zoek gaat naar de logotechnieken van journalisten en socialemediagebruikers, worden de aangehaalde argumenten van bronnen buiten beschouwing gelaten. Dit leidt namelijk tot een vertekend beeld. Zo wordt Donald Trump vaak geciteerd in *de Volkskrant*, als hij spreekt over klimaatverandering als Chinese *hoax*. Dit betekent echter niet dat de journalist van een dergelijk stuk een fervente gelovige is. Wegens de al aanzienlijke omvang van deze masterscriptie worden citaten van bronnen dus niet meegenomen in de analyse. Auteurs van opiniestukken worden wel meegenomen; zij zijn namelijk verantwoordelijk voor een geheel artikel, waarin een bepaalde visie naar voren komt, en vervullen daarmee dezelfde rol als journalisten.

In de volgende paragraaf volgt de kwalitatieve analyse van de krantenartikelen. De analyse heeft per stijl van (on)geloof verschillende argumenten opgeleverd. Voordat deze op een rij gezet worden, worden de gevonden logotechnieken eerst verduidelijkt aan de hand van voorbeelden.

4.1.1 Fervente gelovigen

In veel van de artikelen van *De Telegraaf* en *Elsevier* uiten journalisten en opinieschrijvers fervent geloof. Enkele journalisten/opinieschrijvers van *de Volkskrant* dragen argumenten aan die wijzen op fervent geloof. Slechts één opinieschrijver van *De Groene Amsterdammer* uit fervent geloof.

Fervente gelovigen treden op als 'moral entrepreneurs' en verwijten ongelovigen bijvoorbeeld gewichtige zaken achter te houden en een rol te spelen in het complot (Burger, 2014, p. 60). Het is belangrijk te vermelden dat sommige technieken, zoals de analogie met religie, niet in

alle gevallen duidelijk wijzen op fervent geloof. In veel artikelen dragen de journalisten geen concreet bewijs voor een complot aan. Toch claimen ze bijvoorbeeld wel stellig dat de klimaatconsensus gelijkstaat aan de inquisitie of dat de politiek een smerig spel speelt. Zulke beschuldigingen uiten ze met grote stelligheid. In tegenstelling tot voorwaardelijke gelovigen maakt het fervent gelovigen wel degelijk uit of ze gelijk hebben. Ook zijn hun verhalen niet bedoeld in de context van sociale interactie. Het geloof in een complot, gekenmerkt door religieuze eigenschappen en politisering, is voor hen niet bruikbaar of waardevol – het is simpelweg waar. Daarom worden deze technieken onder fervent geloof geplaatst.

Oprichting wereldwijde socialistische heilstaat

In een aantal artikelen in *De Telegraaf* komt het idee naar voren dat klimaatopwarming een complot is, met als uiteindelijke doel het oprichten van een wereldwijde socialistische heilstaat. Journalisten uiten dit vaak in combinatie met kritiek op linkse partijen, de overheid of andere groeperingen die erop uit zijn de normale burger te schaden. Er is hier sprake van fervent geloof, omdat de journalisten het doel-middelargument presenteren als vaststaand feit. In hoeverre het bewijs afdoende is, valt te betwijfelen, maar dat staat nu niet ter discussie. Het volgende fragment is geschreven door Leon de Winter, vaste opinieauteur van *De Telegraaf*. Schrijvers van opiniestukken hebben de mogelijkheid wat minder genuanceerd te zijn, en zo ook De Winter, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld:

'Wat het socialisme niet via de stembus is gelukt de afbraak van de vrije markt probeert links nu via klimaatpolitiek tot stand te brengen. Het argument daarbij is: we moeten de aarde redden (...) en dat moet via het reguleren van economische processen. Via klimaatpolitiek moet alsnog de socialistische heilstaat worden gesticht. Het probleem is dat de feiten niet echt meewerken.' (*De Telegraaf*).

Een autoriteit heeft het bevestigd

Ook een aantal journalisten van *Elsevier*, met name Simon Rozendaal en Rypke Zeilmaker, doet uitspraken die wijzen op fervent geloof. Zo haalt Zeilmaker een wetenschapper aan die tot de conclusie kwam dat de 'groene agenda' met olieged is gesmeerd. Het opvallende is dat hij deze conclusie nog eens onderbouwt met het noemen van een betrokkene (Rockefeller) en vervolgens het woordenboek eraan te pas laat komen om het complot te bevestigen. Het fragment:

'En dus stelde vrijwel niemand de vraag: stemt die theorie overeen met de feiten en politieke realiteit? De Zweedse politiek wetenschapper Jacob Nordangård (46) promoveerde op precies dat onderwerp aan de Universiteit van Linköping in Zweden. Hij kwam tot een tegenstrijdig klinkende conclusie: de groene agenda is juist met olieged gesmeerd, en gestut door bankiers. Zoals bankier David Rockefeller van JP Morgan Chase

schreef in zijn autobiografie in 2004: 'Sommige mensen [...] karakteriseren mijn familie als "internationalisten", die met anderen rond de wereld samenspannen om een meer geïntegreerde mondiale politieke en economische structuur te bewerkstelligen (...)' Een 'complot' dus volgens de woordenboek-definitie: het maken van plannen om andere belangen te beschadigen.' (*Elsevier*).

Climategate is een bewijs

In het theoretisch kader is al geschreven over de affaire Climategate in 2009. Voor journalisten van *Elsevier* en *De Telegraaf* geldt Climategate als bewijs van een complot. Dat blijkt in het volgende fragment:

'Vooral in het vorige IPCC-rapport bleken onderzoekers te liegen en te bedriegen dat het een aard had (de Climategate-affaire). Zoals Elsevier destijds aantoonde, werden delen van de rapporten helemaal niet door wetenschappers geschreven, maar door lobbyisten van de milieubeweging.' (*Elsevier*).

In het bovenstaande voorbeeld stelt Simon Rozendaal dat onderzoekers 'bleken' te liegen en bedriegen. Volgens hem is dit officieel aangetoond, wat hij nog eens versterkt met een beroep op de eigen autoriteit. Opvallend is dat journalisten van zowel *de Volkskrant* en *De Groene Amsterdammer* Climategate ook noemen in hun verslaggeving, maar onmiddellijk beweren dat er sprake is van een onjuiste framing van de affaire. Dit toont aan dat er grote verschillen bestaan tussen traditionele media in de wijze waarop ze nieuws selecteren en opinieauteurs met een bepaald standpunt aan het woord laten. Een fragment uit een opinieartikel in *de Volkskrant*:

'Het werd toen erg venijnig door het opduiken van e-mails waaruit zou blijken dat de opwarming van de aarde en de menselijke rol daarin werd aangedikt door klimaatwetenschappers van het IPCC. Wat bleek, sceptici hadden die mails zo geframed dat leek alsof er een complot gaande was onder klimaatwetenschappers.'

Subsidie voor wetenschappers

Een rubriek die van groot belang is voor de wijze waarop *De Telegraaf* schrijft over het klimaatcomplot, heet *Wat U Zegt*. De bedoeling is dat lezers reageren op een Stelling van de Dag, waarna een journalist van *De Telegraaf* een overzichtsartikel schrijft dat de meningen van de lezers weergeeft. De lezers werken in zekere zin mee aan een opiniestuk. In diverse artikelen stellen lezers dat klimaatopwarming een complot is, bedoeld om meer subsidie voor wetenschappers op te leveren. Bijvoorbeeld de volgende uitspraak:

'Het hele klimaatgedoe draait om geld. Bepaalde groepen verdienen er goud aan. We worden gewoon voor het lapje gehouden door wetenschappers die eropuit zijn om subsidies binnen te slepen, zegt iemand.'

Economische controle

Een argument op basis van doel/middel dat met het vorige argument samenhangt, draait om economische controle. Sommige journalisten geloven dat klimaatopwarming bedacht is om controle uit te oefenen over de belastingbetalende burger. De titel van het artikel in *Elsevier* suggereert de houding van journalist Rypke Zeilmaker al: 'Jacob Nordangård ontrafelde hoe multinationals klimaatwetenschap en milieuclubs gebruiken tegen nationaal democratische belangen.' Zoals we al eerder gezien hebben, varieert de initiatiefnemer van het complot nogal eens. In dit geval zijn de multinationals de boosdoeners, terwijl Zeilmaker de klimaatwetenschap en milieuclubs eerder als slachtoffers voorstelt. De uitspraak:

'Ofwel, die olie verkoopt men toch wel. Economische controle is het doel, 'het klimaat' vooral een politiek pressiemiddel.' (*Elsevier*).

Uitsluiten tegensprekende wetenschappers in media

Vooraf *De Telegraaf* en *Elsevier*, maar ook *de Volkskrant*, wijzen op de manier waarop andere media wetenschappers met een klimaatsceptische visie zouden uitsluiten van de verslaggeving. Zij worden behandeld als 'kettters', zoals *Telegraaf*journalist Dick Springer zegt in zijn artikel:

'Lindzen, nu met emeritaat, was hoogleraar meteorologie aan het MIT. Hij wordt niet in de Nederlandse media gehoord, want hij is een ketter.' (*De Telegraaf*).

Deze techniek wordt onder fervent geloof geschaard, omdat de berichten wijzen op een verborgen agenda van andere media. Burger karakteriseert fervent gelovigen in zijn proefschrift onder andere als volgt: ze 'beschuldigen ongelovigen van medeplichtigheid en verzwijgen' (2014, p. 60). Dat is precies wat journalisten (en opiniemakers) met deze techniek doen in hun artikelen.

Niet te vertrouwen autoriteiten – politisering

Journalisten van drie van de vier media stellen aan de orde dat het klimaatbeleid sterk gepolitiseerd is. Het onderliggende argument is dat veel van onze politieke autoriteiten niet te vertrouwen zijn, en dit wijst op een complot. Wederom wordt er met dit argument gewezen op medeplichtigheid en verzwijgen, ditmaal van politieke instanties. Alleen *De Groene Amsterdammer* noemt dit argument niet. Vaak wordt Al Gore als voorbeeld genomen en gepresenteerd als ex-politicus, die allereerst politicus is en daarna pas wetenschapper, als hij dat al is. In een opiniestuk in *De Telegraaf* geeft De Winter blijk van het proces van politisering:

'Het instellen van belastingen en heffingen om de klimaathysterie te bevredigen is voor de meeste gelovigen een vorm van demonenbezwering die aan de middeleeuwen doet denken. En onze politieke en culturele elites doen er heftig aan mee omdat ze daarmee meer macht verwerven.'

Symptoom doemdenken

In fervente geloofsuitspraken verwijzen journalisten soms naar het doemdenken dat bij klimaatverandering hoort. Zoals Jaspal et al. ook concludeerden uit hun onderzoek, wordt er een apocalyptisch beeld van klimaatopwarming geschetst (2013, p. 13). Dat is onzin, volgens veel van de journalisten, en bovendien bedoeld om met opzet onrust te zaaien. De wereld vergaat niet, en al helemaal niet morgen. Journalisten van *De Telegraaf* en *Elsevier* gebruiken deze techniek veelvuldig. Een fragment uit een artikel van Simon Rozendaal:

'Elke tijd heeft zijn eigen mythen en sprookjes. Die van ons is dat de wereld vergaat, dat we daarom liever vandaag dan morgen af moeten van fossiele brandstoffen en dat als we dat echt, heus, werkelijk willen, het mogelijk is. Dat laatste is hoe dan ook onjuist.'

Het is een religie geworden

In alle vier de bladen, maar vooral in *De Telegraaf* en *Elsevier*, komt een argument op basis van analogie voor: de opwarming van de aarde wordt samengetrokken met religie. Hierdoor worden klimaatactivisten retorisch op dezelfde voet gezet als streng religieuzen, die in iets zouden geloven wat niet bestaat. De negatieve elementen van religie worden aangehaald, zoals 'ketterij', 'inquisitie' of 'dogma'. Zo claimen journalisten dat ook het klimaatbeleid bedrog, belazerij of zelfs een complot is. Bijvoorbeeld de volgende uitspraak van Adjiedj Bakas, die een opinieartikel voor *de Volkskrant* schreef:

'Een nieuwe godsdienst rukt op, een Groene Godsdienst met milieuactivisten als de predikers. (...) Net zo fanatiek en antiwetenschappelijk is als haar voorgangers.' (*de Volkskrant*).

4.1.2 Voorwaardelijke gelovigen

Voorwaardelijk geloof is vooral in artikelen van *De Telegraaf* en *Elsevier* te vinden, terwijl voorwaardelijk gelovige bronnen in alle vier de kranten opgevoerd worden. De laatste groep blijft in deze analyse buiten beschouwing. De journalisten maken gebruik van een klein scala aan logotechnieken om hun voorwaardelijke geloof te onderbouwen in de geanalyseerde artikelen.

Milieumaffia zou tot complot in staat kunnen zijn

Donovan onderscheidt inferentieel geloof als een subtype van voorwaardelijk geloof (2002, p. 198). Dit houdt in dat men gelooft dat er mensen zijn die tot vreselijke dingen in staat zijn, dus het complot zou zomaar waar kunnen zijn. Dit subtype komt enkele keren voor in *De Telegraaf* en *Elsevier*. Bijvoorbeeld in de rubriek *WatUZegt* van *De Telegraaf*:

'Sommigen vermoeden dan ook een complot van de 'milieumaffia', die met het bang maken van de burger bakken met geld verdient aan de opwarmindustrie.'

Zo zit de wereld in elkaar

Donovan onderscheidt daarnaast symbolisch geloof – het verhaal is dan consistent met de manier waarop de wereld in elkaar zit (2002, p. 194). Dit subtype geloof wordt eveneens naar voren gebracht in artikelen in *De Telegraaf* en *Elsevier*. In het volgende voorbeeld stelt journalist Syp Wynia dat het volgens hem ontorechte geloof in klimaatverandering te verklaren is vanuit de geschiedenis – zo werkt dat nu eenmaal in onze wereld:

'Ik heb het sterke vermoeden dat het verlaten van het christelijk geloof vaak een leegte achterlaat in de breinen van de ex-gelovigen, een leegte die vaak pijlsnel wordt opgevuld met een alternatief dat zich aandient. Dat kan dan zomaar het marxisme, het multiculturalisme als ook het duurzaamheidsisme zijn.' (*Elsevier*).

Verdachte activiteiten

Een van de meest gebruikte manieren om voorwaardelijk geloof aan te tonen, is het verwijzen naar verdachte activiteiten. Alle vier de bladen gebruiken deze techniek. De verdachte activiteiten variëren van het weren van klimaatsceptische artikelen in wetenschappelijke tijdschriften tot het valselijk gebruiken van normale natuurverschijnselen als bewijs van opwarming. Een verwijzing naar een verdachte activiteit in een opinieartikel:

'De computers die een grote temperatuurstijging door CO2 voorspelden, zijn door de alarmisten met bepaalde veronderstellingen geprogrammeerd en als die voorspellingen vervolgens niet blijken te kloppen pas je de programmering aan en voer je andere veronderstellingen in. Logisch. Maar dat doen de alarmisten niet.' (*De Telegraaf*).

Een autoriteit neemt de complotconstructies serieus

Veel journalisten geven een autoriteitsargument om hun voorwaardelijke geloof te onderbouwen. De autoriteit claimt dan niet dat het complot zeker waar is, maar het zou kunnen. Wederom

gebruiken alleen journalisten van *Elsevier* en *De Telegraaf* deze techniek. Een fragment uit een opinieartikel van Leon de Winter:

'Het kan ook zijn dat de cijfers niet deugen; manipulatie van cijfers komt voor. Wie wil weten wat de echte waarde is van het bericht in Trouw, moet direct naar de website www.wattsupwiththat.com surfen. Daarop publiceren cijferaanpakkers en rekenaars die alarmistische berichten doorrekenen en de onderliggende data bestuderen.' (*De Telegraaf*).

4.1.3 Debunkers

De meerderheid van de berichten van *de Volkskrant* en *De Groene Amsterdammer* uit het corpus kan gecategoriseerd worden als debunkend. Onder journalisten van *De Telegraaf* en *De Groene Amsterdammer* zijn er minder debunkers te vinden, maar ze zijn er wel. Deze paragraaf bespreekt de technieken waarmee zij hun ongelooft in een klimaatcomplot onderbouwen.

Weerlegging is onnodig

De Volkskrant neemt als enige een uitgesproken positie in het debat rondom het klimaatcomplot in. De krant stelt dat er sprake is van opwarming van de aarde door toedoen van de mensheid. In veel artikelen doen journalisten wel verslag gedaan van het complot, maar weerleggen ze het niet expliciet. De wetenschappelijke consensus luidt namelijk dat een complot onzin is; natuurlijk is er sprake van klimaatverandering. Het continue herhalen van alle bewijzen zou overbodig zijn. De ombudsvrouw legt de positie uit:

'Ten slotte heb ik ook nog slecht nieuws voor de groep klimaatsceptici. De vraag of de aarde is opgewarmd, zal (ook) in 2013 geen prominente rol spelen in de Volkskrantberichtgeving. Dat de aarde opwarmt, onder meer door CO₂ en dus door toedoen van de mensheid, staat voor de wetenschapsredactie wel vast. '

In alle kranten, maar vooral in *de Volkskrant*, noemen journalisten het complot vaak, maar nemen ze vervolgens niet de moeite uit te leggen waarom het niet waar is. In een groot deel van de artikelen wordt bijvoorbeeld gesproken over de sneeuwbal van Inhofe of het geloof van Donald Trump in de *hoax* uit China. Journalisten gaan daarna niet mee in de suggestie dat er sprake is van een Chinees complot. Veelal constateren ze slechts dat dit Trumps mening is. Dit is bijvoorbeeld het geval in een gastcolumn van Aafke Romeijn:

'De mythe van Thor werd uiteindelijk gedebunked door de natuurwetenschap, de mythe van de Chinese klimaathoax was al gedebunked nog voordat Trump twitter überhaupt ontdekte, maar dat deert niet: het verhaal heeft z'n werk al gedaan.' (*de Volkskrant*).

Bevestiging van autoriteit

Journalisten van alle vier de bladen verwijzen naar autoriteiten die bevestigen dat de complotconstructies niet waar zijn. Ze noemen specifieke wetenschappers, maar ook 'wetenschappelijk bewijzen' of het idee dat 97% van de wetenschappers overtuigd is van klimaatopwarming. In het volgende fragment gebruikt opinieschrijver Paul Teule dit autoriteitsargument:

'Hij zal het recente onderzoek dus ook wel niet hebben gezien waaruit blijkt dat van de duizenden wetenschappelijke artikelen over klimaatverandering die tussen 1991 en 2011 in peer-reviewed tijdschriften zijn gepubliceerd, maar liefst 97 procent antropogene opwarming van de aarde onderschrijft.' (*de Volkskrant*).

Geloof in complotconstructie is te verklaren

Een manier om de complotconstructies te debunken, is om inzicht te bieden in de achterliggende redenen. Waarom geloven zoveel mensen – ten onrechte – dat klimaatopwarming een complot is? Deze technieken passen journalisten van *de Volkskrant*, *De Telegraaf* en *De Groene Amsterdammer* vaker toe. Een fragment uit de gastcolumn van Aafke Romeijn:

'Het is niks nieuws dat mensen verhalen zoeken (of verzinnen) die hun wereldbeeld onderschrijven, of om mysteries op een voor hen aanvaardbare manier te verklaren.' (*de Volkskrant*).

Dan hadden ze al eerder uit moeten komen

In één artikel in *de Volkskrant* schrijft journalist Keulemans dat als het klimaatcomplot inderdaad waar zou zijn, het veel eerder had moeten uitkomen. En dus kan het niet waar zijn:

'De opwarming van de aarde is een verzinsel, vaccins zijn gevaarlijk en de maanlandingen hebben nooit plaatsgevonden. Toch? Welnee. Bij dergelijke complotten zijn zoveel mensen betrokken, dat ze al na een paar jaar hadden moeten uitkomen. Tot die conclusie komt de Britse radioloog en wetenschapspopularisator David Robert Grimes (...)'

Complotdenkers zijn niet serieus te nemen

Deze logotechniek sluit sterk aan bij een aantal manieren om je ethos te vergroten, namelijk bij het bagatelliseren van de autoriteit van je tegenstander en bij het wantrouwen van andermans bronnen. In veel artikelen in *de Volkskrant* wordt het geloof in een klimaatcomplot gedebunked door te stellen dat complotdenkers niet serieus te nemen zijn. Een voorbeeld uit een opinieartikel:

'Bakas begrijpt dit niet, want Bakas gelooft niet dat de aarde opwarmt en dat de mens daar verantwoordelijk voor is. Klimaatverandering is volgens hem een 'evangelie' en CO2 een 'mythe'. Waar hij dat op baseert is niet

duidelijk. Waarschijnlijk put hij uit persoonlijk wetenschappelijk onderzoek, want hij twitterde op een koude dag afgelopen maart: 'Weer een Siberische winterdag in maart. Wie nu nog over broeikaseffect, opwarming aarde etc. spreekt verdient klapjes!' (de Volkskrant).

Omgekeerd complot om twijfel te zaaien

Een van de meest gebruikte technieken van journalisten van alle vier de media om het complot te debunten, is het wijzen op de zogeheten twijfelindustrie. Er is niet zozeer sprake van een complot rondom de opwarming van de aarde, maar veeleer van een complot dat erop gericht is hier twijfel over te zaaien! Dit onderwerp reikt te ver om uitgebreid te behandelen, maar vaak worden de olieindustrie of rechtse denktanks verantwoordelijk gesteld voor het omgekeerde klimaatcomplot. Binnen het geloof in een omgekeerd complot bestaat er ook een fervente en een voorwaardelijke variant. Een voorbeeld van de eerste variant:

'Een deel van de denktank wordt betaald door het Amerikaanse petroleumbedrijf ExxonMobil en het raffinage-imperium van de ultraconservatieve gebroeders Charles en David Koch. Met het geld kan zo'n denktank genoeg mensen inhuren die vinden dat het klimaatprobleem niet bestaat. En met hun argumenten kan de Republikeinse Partij in het Congres ervoor zorgen dat fossiele brandstoffen niet worden gereguleerd.' (De Groene Amsterdammer).

Complotconstructies hebben sterke nadelige gevolgen

Sommige journalisten gebruiken een causaliteitsargument om het klimaatcomplot te debunten. Hier komt een gevoel van urgentie bij kijken: wanneer realiseren autoriteiten nu eens dat het klimaatcomplot onzin is? Het geloof heeft namelijk ernstige uitkomsten. In het volgende voorbeeld uit een opinieartikel van de Amerikaanse journalist Thomas Friedman wordt dit nog eens versterkt door de drogreden *ad baculum*:

'Tegelijkertijd moet u begrijpen dat als u een ontkenner van klimaatverandering benoemt tot hoofd van de EPA, het ministerie van Milieuzaken, en als u wegloopt van het akkoord van Parijs, waarin 190 landen zich hebben vastgelegd op het verlagen van de CO₂-uitstoot die de aarde opwarmt, u zich de woede op de hals haalt van jonge mensen in Amerika en Europa.' (de Volkskrant).

Opmerkelijk is dat Friedman een van de weinige journalisten is die een dergelijke persoonlijke taal hanteert bij het debunten van het klimaatcomplot. Hij richt zich rechtstreeks tot Donald Trump en diens geloof in een 'Chinese hoax'. Wellicht heeft dat te maken met het feit dat hij zich letterlijk dichterbij de ontvanger van zijn bericht bevindt – Friedman is namelijk vaste columnist van de Amerikaanse krant *The New York Times*.

'Het is idioot': op basis van ironie

Tot slot zijn er veel journalisten, wederom vooral werkzaam bij *de Volkskrant*, die het klimaatcomplot debunken met gebruikmaking van ironie. Zo neemt bijna geen enkele journalist of opiniëschrijver Trump serieus als hij spreekt over de Chinese *hoax*. Wagendorp wijst hem spottend terecht:

'Maar bij Trump weet je het nooit: recentelijk verklaarde hij dat er mogelijk toch 'enig verband' bestaat tussen de CO₂-uitstoot en opwarming - mogelijk was de rekening van de airco van zijn appartement afgelopen zomer hoger dan hij had verwacht.'

4.1.4 Ervaringsgelovigen

Slechts eenmaal wordt er een ervaringsgelovige aangehaald als bron. Dit gebeurt in een interview met Jacob Nordangård in *Elsevier*:

'Kort nadat Jacob Nordangård promoveerde, kreeg hij van zijn universiteit te horen dat voor verder onderzoek geen budget meer was (...) Hij belde later de universiteit met het verzoek geen ruchtbaarheid aan mijn promotie te geven. Ik verloor daarna alle steun van mijn universiteit. Universiteiten horen vrijplaatsen voor creativiteit te zijn. Maar mijn universiteit heeft veel financiële belangen bij het heersende groene beleid.'

4.1.5 Samenvatting

In de kranten- en tijdschriftenartikelen zijn de volgende argumenten onderscheiden:

Fervent geloof: Complotconstructies over klimaatopwarming zijn waar, want...

- 1) Ze zijn gericht op het oprichten van een wereldwijde socialistische heilstaat;
- 2) Een autoriteit heeft het bevestigd;
- 3) Climategate is een bewijs;
- 4) Het draait om subsidies voor wetenschappers;
- 5) Het is gericht op economische controle;
- 6) Wetenschappers die de consensus tegenspreken worden uitgesloten van de media;
- 7) De autoriteiten zijn niet te vertrouwen; er is sprake van politisering;
- 8) Er is sprake van een wijdverspreid doemdenken;
- 9) Het heeft dezelfde (negatieve) kenmerken van een religie.

Voorwaardelijk geloof: Complotconstructies over klimaatopwarming kunnen waar zijn, want...

- 1) De 'milieumaffia' zou tot een complot in staat kunnen zijn;
- 2) Zo zit de wereld in elkaar;
- 3) Er is sprake van verdachte activiteiten;
- 4) Een autoriteit neemt de complotconstructies serieus.

Debunkers: Complotconstructies over klimaatopwarming zijn niet waar, want...

- 1) Klimaatverandering is een feit; weerlegging is onnodig;
- 2) Een autoriteit heeft het bevestigd;
- 3) Het geloof in complotconstructies is te verklaren;
- 4) Dan hadden ze al eerder uit moeten komen;
- 5) Complotdenkers zijn niet serieus te nemen;
- 6) Er is juist sprake van een omgekeerd complot om twijfel te zaaien;
- 7) Complotconstructies hebben sterke nadelige gevolgen;

8) 'Het is idioot'; een ironische reactie.

Ervaringsgeloof: Ik weet uit ervaring dat complotconstructies waar zijn.

Samenvattend heeft de debunking de overhand in het geanalyseerde materiaal van de kranten en tijdschriften. Een belangrijk kenmerk van het eerste gedeelte van het corpus is dat journalisten de dominante boodschap van een artikel bepalen. Dit heeft als gevolg dat er in bepaalde artikelen veel gelovige uitspraken van bronnen te vinden zijn – bijvoorbeeld van Trump of senator Inhofe – maar dat de berichtgeving als geheel nog steeds te karakteriseren is als overwegend debunkend. Dit geldt in grote mate voor *de Volkskrant* en *De Groene Amsterdammer*; en in mindere mate voor *De Telegraaf* en *Elsevier*. Journalisten van deze bladen gebruiken een divers scala aan – vooral fervent – gelovige technieken.

Er is sprake van grote verschillen tussen de verschillende bladen. Over het algemeen zijn de journalisten van *de Volkskrant* en *De Groene Amsterdammer* bijna alleen debunkend in hun artikelen en neemt vooral *de Volkskrant* de houding aan dat weerlegging van het complot onnodig is. *De Groene Amsterdammer* is van de vier bladen het tijdschrift met de minst duidelijke stellingname. Zowel klimaatsceptische bronnen als bronnen die tot de consensus behoren komen aan het woord en de mening van *De Groene Amsterdammer* blijft op de achtergrond.

Voor *Elsevier* en *De Telegraaf* geldt het tegendeel: in veel van de (opinie)artikelen wordt blijk gegeven van fervent geloof. Met stelligheid bepleiten de auteurs de waarheid van het klimaatcomplot, bijvoorbeeld door dat gelijk te stellen aan ketterij. Voorwaardelijk geloof komt minder vaak voor – de verhalen gelden zelden als bruikbaar omwille van de moraal van een verhaal. Ook beroepen journalisten zich amper op afgeleide versies. Concrete autoriteiten die niet te vertrouwen zijn of *mainstream* media wijzen op het bestaan van een complot. De overheid, politici en 'linkse' mensen zijn autoriteiten waar journalisten van *Elsevier* en *De Telegraaf* niet veel mee lijken te hebben.

Het scala aan argumenten is divers, vooral bij de fervente gelovigen en debunkers. Er wordt veel gevarieerd in type argumenten: autoriteitsargumentatie, doel-middelargumentatie, voorbeeldargumentatie en vergelijkingsargumentatie wordt onder andere gebruikt.

4.2 Stijlen van (on)geloof op de klimaatsceptische blogs

Om de gebruikte logotechnieken op de klimaatsceptische blogs te analyseren, zijn dertien blogposts van *Climategate* en *De staat van het klimaat* geselecteerd. Op deze posts reageerden veel discussianten. In totaal zijn ongeveer 269 reacties relevant. Uit deze reacties komen verscheidene argumenten naar voren: van gelovigen en van ongelovigen.

Waar mogelijk, zal het verschil tussen de twee blogs toegelicht worden, maar voor het grootste gedeelte geldt dat de type reacties sterk overeen komen. Daarnaast is het belangrijk te vermelden dat de discussies op de klimaatsceptische blogs door een kleine groep gevoerd worden. Het zijn telkens dezelfde personen die op elkaar reageren – ongeveer tien. Zo nu en dan komt er een verdwaalde passant aan het woord, maar meestal zijn het frequente bezoekers van de sites. Vaak zullen dan ook meer citaten van één en dezelfde lezer relevant zijn voor de voorbeelden.

4.2.1 Fervente gelovigen

Het aantal argumenten op de klimaatsceptische blogs dat wijst op fervent geloof is zeer groot. Onderstaande onderbouwingen worden gegeven:

Economische controle

Op beide blogs geven veel discussianten blijk van het geloof in een complot, bedoeld om economische controle uit te voeren over de belastingbetalende burgers. Een voorbeeld:

'In welke wereld leef jij ? Ik leef in een Big Brother wereld waar de Staat ALLES van me wil weten. Van slimme meter tot kenteken controle. En jij denkt werkelijk dat zo'n Staat een belasting weer 100% gaat verdelen terwijl er zelfs geen geld is om onze ouderen behoorlijk te verzorgen.' (SvhK, Robv).

Deze techniek komt vaak voor in combinatie met de verwijzing naar 'spreekjes' of 'mythen'. Discussianten suggereren zo dat er een agenda achter deze 'gesubsidieerde' spreekjes zit. Bijvoorbeeld:

'Al die (C)AGW doemverhalen zijn uitsluitend gebaseerd op modellen en ja, er zijn nu eenmaal mensen die nog steeds in (gesubsidieerde) spreekjes geloven...' (SvhK, TINSTAAFL).

Middel om de mensheid te verminderen

Op *Climategate* is er een discussiant die als onderbouwing voor het complot wijst op het zeer negatieve doel: het is een manier om het aantal mensen te verminderen. Hij/zij combineert dit fervente geloof met het geloof in 'chemtrails':

'Mensen: ze hebben dat fabeltje van de co2 uitgevonden, om de aarde te manipuleren met de" chemtrails, dat is hun enige doel; de mens op aarde te verminderen, dat gaan ze verder doen tot dat er grote groep wakker wordt' (*Climategate*, In Munay).

Het is gewoon zo

Op beide blogs vinden we veel reacties die amper onderbouwd zijn. Deze discussianten geloven dat het complot waar is, maar maken gebruik van de drogreden van het ontduiken van de bewijslast. Zo wordt in het volgende voorbeeld gesteld dat mensen er al jarenlang van op de hoogte zijn:

'Behalve dan de gehersenspoelde jeugd weet het overgrote deel van de bevolking ondertussen dat hen al jarenlang een sprookje wordt verteld met als enige doel de burger te beroven. Het zijn inderdaad gevaarlijke tijden maar het klimaat heeft daar niets mee te maken.' (*SvhK, Robv*).

Mijn statistieken spreken de consensus tegen

Tot slot is het interessant dat veel van de discussianten op de klimaatsceptische blogs hun fervente geloof onderbouwen met eigen statistieken. De kwaliteit van het eigen onderzoek is lastig te controleren, maar betreft volgens de discussianten een bewijs van het bestaan van een complot. Zij claimen hiermee de waarheid van hun geloof. Dit gebeurt vooral in de blogposts, maar ook soms in de reacties:

'Ook interessant is het volgende feit: als wij een grote hoeveelheid CO2 zouden gaan opslaan (wat idioot duur is), zal de zee uiteindelijk 98% van diezelfde hoeveelheid CO2 weer aan de atmosfeer teruggeven. Dat zou dus weggegooid geld zijn! En de smeltende poolkappen dan? Alleen de noordpoolkap smelt, de zuidpoolkap groeit aan (maar dat komt niet in de krant).' (*Climategate, Dick Thoenes*).

Onderdeel van het grote complot van banken

Een verschil met het corpus van kranten- en tijdschriftenartikelen is dat er in de reacties op de blogs vaker verwezen wordt naar het grotere complot van de banken. Banken zouden verantwoordelijk zijn voor manipulatie van de burgers en uit zijn op complete macht:

'Het hele systeem berust op macht en geld waarbij de burger tot slaaf is gemaakt. Zij die schulden hebben via een hypotheek of leningen werken als slaaf voor de bank die hen geld uitlenen waarvan maar z'n 10% of minder werkelijk bestaat. U moet aflossen en rente betalen over geld wat helemaal niet bestaat !!' (*Climategate, Rose*).

Bilderberg conferentie

Ook kenmerkend voor de klimaatsceptische blogs is het verwijzen naar de Bilderberg conferentie. Dit is een veelgebruikt argument onder complotdenkers in het algemeen en komt dan ook vaker voor. Op deze conferentie zou een geheime wereldregering bij elkaar komen om ons een wereldregering op te dringen. Deze strategie sluit aan bij de argumenten van de niet te vertrouwen autoriteiten (voorwaardelijk) en het aanhalen van een autoriteit – in het volgende voorbeeld wordt naar een Bilderberg-website verwezen:

'Ze zijn meesters in het creëren van doom scenarios en de verdeel en heers politiek en dat al eeuwen lang. Wat hebben deze mensen met elkaar in gemeen? Ben van Beurden, CEO, Royal Dutch Shell plc Victor Halberstadt, Professor of Economics' (...) <http://www.bilderbergmeetings.org/participants2014.html> (SvhK, Robv).

We need to wake up

Discussianten op de blogs onderbouwen het fervente geloof vaak door de oproep dat we onze ogen sluiten voor het complot, maar dat we nu echt wakker moeten worden. Dat kwam uit het theoretisch kader al sterk naar voren. Zo beweerden Jaspal et al. dat er vaak intensiverende zinsneden als 'wake up' gebruikt werden om mensen te overtuigen van de haast die er gemaakt moet worden om het complot te ontrafelen (2013, p. 13).

Wat opvalt bij het volgende voorbeeld, is dat de discussie ophoudt na de fervente geloofsuiting. Dat gebeurt vaker in de discussies op de klimaatsceptische blogs. Soms volgen er wel reacties, maar gaan die in op een eerdere opmerking en slaan ze de fervente geloofsuiting over. Het voorbeeld:

'Mensen wordt wakker en zoek uit wat je kan doen om mensen te helpen wakker worden, want de regeringen lachen ons uit !!!! T' kwart voor vier "Gr. Je zal zien zo gebeurd het ook met de films en de onderzoekers van het klimaat !!!! Allen samen tegen de regeringen ingaan; want zijn in de meerderheid .' (*Climategate*, In Munay).

Een autoriteit heeft het bevestigd

Soms wordt het fervente geloof op beide blogs onderbouwd met een autoriteitsargument. Zoals:

'We worden bewust bestolen en arm gemaakt. Iets wat Robin de Ruiter al jaren geleden aangaf in zijn boek "De 13 Satanische bloedlijnen".' (*Climategate*, Hoeder).

Zoals al eerder opgemerkt, worden veel fervente reacties op de klimaatsceptische blogs amper onderbouwd. Dan wordt er de suggestie gewekt dat er een autoriteit aangehaald wordt, maar is de kwaliteit van de autoriteit niet te achterhalen. Bijvoorbeeld:

'Ik heb jaren terug al van mensen, die het echt zouden moeten weten, gelezen dat het 1 grote hoax is.' (*Climategate*, Erik).

Climategate is een bewijs

De naam van de blog geeft het al aan: *Climategate* hecht grote waarde aan de affaire Climategate. Op deze blog zijn diverse discussianten actief die de affaire als bewijs zien voor het complot. Een fragment:

'CG 1 en 2 hebben in ieder geval duidelijk gemaakt dat er verbanden zijn tussen CRU-wetenschappers, NGO's en MSM.' (*Climategate*, Boels).

Uitsluiten tegensprekende wetenschappers in media

Op beide blogs verwijzen discussianten naar de manier waarop klimaatsceptische wetenschappers uit de *mainstream* media zouden worden geweerd. Dit wijst volgens hen op een agenda. In een artikel getiteld 'Nepnieuws en klimaat' op Climategate maakt Hans Labohm gebruik van deze techniek:

'E.e.a. heeft niets met klimaat te maken. Maar daar horen we nooit wat over. Ja, nepnieuws dus dat wij bijna dagelijks door groenbevlogen, slecht-geïnformeerde journalisten van de MSM krijgen voorgeschoteld.'

Niet te vertrouwen autoriteiten – politisering

Veel discussianten verwijzen naar het proces van politisering binnen de klimaatwetenschap. Dit geeft volgens hen aan dat autoriteiten als politici niet te vertrouwen zijn en andere belangen hebben:

'Vele onderzoekers hebben gewezen op de methodologische tekortkomingen van enquêtes die met dit getal zijn gekomen. Zie bijvoorbeeld hier. Zij behoren derhalve te worden gerubriceerd onder de categorie klimaatpropaganda. Maar het sprookje wordt nog steeds verspreid, in het bijzonder door vooraanstaande politici.' (*Climategate*, Hans Labohm).

Symptoom doemdenken

Daarnaast wordt gesteld dat het klimaat onderhevig is aan doemdenken. Met hun verwijzingen naar een zogenaamde apocalypse zouden wetenschappers paniek willen zaaien. Een fragment:

'In 1986 wordt "klimaat" was een serieuze, aparte discipline bij onder meer KNMI. Precies de tijd dat de zorgen beginnen te groeien wereldwijd. Je ziet ze hand in hand verschijnen: wetenschapsveld en angstscenario's.' (Svhk, Jan van Rongen).

Het is een religie geworden

De vergelijking met religieuze taferelen wordt op beide blogs vaak getrokken. Bijvoorbeeld:

'Als er al een universeel probleem is in de recente geschiedenis waren het misschien al die “priesters” die ons berekeningen voorspiegelden van het komende Einde of juiste het Nieuwe zoveelste Rijk. (...) Die hele filosofie van wraak en ongerechtigheden (...) Die arrogantie dat we honderd jaar vooruit kunnen rekenen vanuit één of andere Schriftuur?' (*SvhK*, Herman Aven).

Verschrikkelijke analogieën Holocaust

Een manier om het bewijs voor klimaatopwarming te ontkrachten, de autoriteit van de tegenstanders te schaden en de dogmatische sfeer binnen de klimaatindustrie te benadrukken, is door de analogieën met de Holocaust te verwerpen. Klimaatactivisten zouden deze vergelijkingen ten onrechte gebruiken om de aandacht te verschuiven van het (ontbrekende) bewijs van een complot naar een beschuldiging. Bijvoorbeeld:

'En de term ‘ontkenners’ gebruiken voor degenen die jouw privémening over de klimaatverandering niet delen is niet alleen goedkoop, maar zelfs laakbaar en verwerpelijk. Het heeft connotaties met Holocaust-ontkenners en dat soort verwijzingen hoort hier niet thuis.' (*SvhK*, Paul).

4.2.2 Voorwaardelijke gelovigen

Ook reacties waarin uiting wordt gegeven aan voorwaardelijk geloof zijn aanwezig op zowel *Climategate* als *De staat van het klimaat*. Dit scala aan argumenten is minder divers dan dat van fervent geloof.

Milieumaffia zou tot complot in staat kunnen zijn

Donovan onderscheidt inferentieel geloof als subtype van voorwaardelijk geloof: er zijn vreselijke types die in staat zijn tot zulk bedrog (2002, p. 198). Het complot zou dus best waar kunnen zijn. Dit wordt ook beweerd op beide blogs:

'Hou er rekening mee dat er wel degelijk hele slimme, maar ook héél evil personen bestaan. Geef ze voldoende budget en ze vinden de meest bizarre dingen uit.' (*Climategate*, Wiersma).

Andere complotten zijn ook waar gebleken

Volgens enkele discussianten op *De staat van het klimaat* kan het klimaatcomplot waar zijn, omdat andere complotten ook waar gebleken zouden zijn. Een voorbeeld:

'Bij Lucia de Berk was ook iedereen overtuigd van de schuld van de dader, er was immers overtuigend “circumstantial evidence”?' (*SvhK*, Hans Erren).

Totdat het tegendeel bewezen is

Op *De staat van het klimaat* beweert een discussiant dat hij vasthoudt aan het commentaar van een ander – die sceptisch is – totdat het tegendeel bewezen is. Een vorm van voorwaardelijk geloof:

'Ik hou me vooralsnog vast aan jouw commentaar en dat van Keulemans in de VK totdat het tegendeel bewezen is.' (*SvhK*, Rob de Vos).

Zo zit de wereld in elkaar

Ook het subtype dat Donovan (2002, p. 194) symbolisch geloof noemt, komt vaker voor. Het verhaal is consistent met de wijze waarop de wereld werkt:

'We leven in een wereld waarin alles 'maakbaar' is geworden. Althans, door de macht.' (*Climategate*, Wiersma).

Je weet het maar nooit (gedachtenexperiment)

Af en toe onderbreekt een van de discussianten de discussie met een gedachtenexperiment. Dit moet wijzen op de mogelijkheid dat er een complot gaande is. Je weet het maar nooit, het zou kunnen. Dit gebeurt op beide blogs. Een voorbeeld:

'Stel nou eens, stel nou eens he?', dat die hele CO2 hoax niks meer of minder is dan economische controle over hele landen en continenten.' (*Climategate*, Wiersma).

Wat volgt is een opsomming van redenen waarom het complot zou kunnen bestaan. Zoals we ook bij het fervente geloof zagen, wordt er doorgaans niet op het gedachtenexperiment ingegaan. De discussiant na Wiersma reageert specifiek op een andere opmerking.

Verdachte activiteiten

Het wijzen op verdachte activiteiten is een veelvoorkomende techniek om het voorwaardelijke geloof te onderbouwen. Een voorbeeld:

'Gewoon het bekendmaken van misstanden die zeer ernstige gevolgen hebben en gaan hebben, onder het mom van wetenschap maar met een sinistere agenda. Blijf maar fijn geloven in de groene CO2 leugen. Ik ben blij dat FOIA het lef heeft gehad om de hele stinkende zooi wereldkundig te maken. Ik kan niet wachten tot de details van de CG3-mails bekend worden.' (*SvhK*, Scarface).

Over zure regen hoor je ook niemand meer

Op *Climategate* wordt de reactie naar voren gebracht dat klimaatopwarming wellicht een complot is, want dat was ook zo bij zure regen. En daar hoor je nu ook niks meer van. Een voorbeeld:

'Verdwijnende ozonlagen en zure regen waren mislukte business modellen om 'de massa' /wereldpopulatie etc onder controle te houden. Daarom hor je daar dus ook NIKS meer over.' (*Climategate*, Wiersma).

4.2.3 Debunkers

Het arsenaal waar de debunkers uit putten is eveneens groot. Er is één discussiant op *De staat van het klimaat*, Neven, die zeer uitgebreid onderbouwing geeft van zijn ongelooft. Drie van de tactieken voor debunking worden alleen door hem gebruikt.

Weerlegging is onnodig

Net als de Ombudsvrouw van *de Volkskrant* vinden sommige discussianten van *De staat van het klimaat* dat het bewijs voor klimaatopwarming nu wel duidelijk en afdoende is. Een voorbeeld van een reactie:

'Nu kan ik ze wel weer allemaal gaan aflopen en zeggen waarom het nielt klopt en waar dat te vinden is, maar dat lijkt me zo langzamerhand meer dan overbodig. Iedereen die zich goed informeert en dit debat volgt weet dat het opwarmt, dat door CO2 komt en dat het aan onszelf te wijten is, voor de volle 100%.' (*SvhK*, Jan van Rongen).

Bevestiging van autoriteit

In menig fragment wordt gesteld dat het complot nielt waar is, omdat een autoriteit dit bevestigd heeft:

'FOIA geeft aan op eigen houtje te hebben gehandeld en geen Brit of Amerikaan te zijn. Ongetwijfeld zullen de Steven Moshers van deze wereld de stijl grondig bestuderen in de hoop de identiteit van de man te achterhalen. Geen complot, geen Big Oil.' (*SvhK*, Marcel Crok).

Geloof in complotconstructie is te verklaren

Net als veel journalisten geven discussianten op *Climategate* een verklaring voor het geloof in een complotconstructie. In het voorbeeld verklaart een discussiant waarom sommige mensen ten onrechte geloven in een complot:

'Bewustwording is een erg langzaam proces omdat het vooral een protest en prothese is tegen waar mensen zich maar moeilijk tegen durven verzetten en dat is waar ze bang voor zijn: de keus zich ook bewust te zijn van het tegendeel hunner beweringen. Ze vrezen de angst.' (*Climategate*, jndegraaff).

Dat zou nooit te coördineren zijn

In een uitvoerige reactie beargumenteert Neven waarom hij nielt gelooft in het complot. Een van zijn argumenten is dat het nooit te coördineren is.

'Dus dit zijn mijn argumenten voor mijn stelling dat het onlogisch is om klimaatverandering in te passen in de complottheorie dat een kleine elite alle gebeurtenissen in de wereld manipuleert om macht over de rest van de mensheid te verkrijgen/behouden (...) Het idee dat tienduizenden wetenschappers bewust de boel belazeren, is volstrekt ongeloofwaardig, evenals het idee dat een klein groepje al die andere wetenschappers erin mee weet te trekken.' (SvhK, Neven).

Overheid heeft wel andere manieren om maatregelen door te drukken

Complotdenkers beweren vaak dat klimaatverandering gebruikt wordt om maatregelen door te drukken. Daar hebben ze wel andere manieren voor, stelt Neven:

'Je zegt dat klimaatverandering alleen gebruikt wordt om mensen bang te maken zodat er allerlei maatregelen doorgedrukt kunnen worden om mensen nog meer te beheersen. Maar joh, daar hebben ze toch helemaal geen klimaatverandering voor nodig? Dat is al lang gebeurd!' (SvhK, Neven).

Behoud systeem is juist in belang elite

Een ander argument van Neven is dat het idee dat de elite achter het complot zit, niet opgaat.

Behoud van het systeem is juist in hun belang:

'Tot slot, een heel groot deel van de anti-AGW informatie op internet en in de media is afkomstig van groeperingen die zich inzetten voor het behoud van het systeem, wat overduidelijk in het belang van de elite is. Ze doen dit voor geld en/of vanwege een vrijemarktfundamentalistische ideologie die overeenkomt met die van de elite.' (Neven, SvhK).

Ik weet uit ervaring dat er wel sprake is van klimaatopwarming

Een manier om het klimaatcomplot te debunken, is door persoonlijk bewijs naar voren te brengen dat er wel degelijk sprake is van klimaatopwarming. Dit gebeurt op beide blogs, bijvoorbeeld:

'Afgeschermt in het Nederlandse bent u zich misschien niet bewust van de veranderingen die in hoog tempo gaande zijn. In mijn land van residentie Canada zien we de gevolgen van klimaat veranderingen van kust tot kust tot binnenkort ijsvrije kust.' (Climategate, Anton van Walraven).

Complotdenkers zijn niet serieus te nemen

Een logotechniek die aansluit bij de ethotechniek van het bagatelliseren van de autoriteit van de tegenstander, is het neerzetten van complotdenkers en klimaatsceptici als onwetenschappelijk. Ze zijn niet serieus te nemen, hun argumenten dus ook niet. Een voorbeeld:

'Nee, dit is GEEN wetenschappelijk blog. Dit is het blog van een politiek gemotiveerde activist, die tenminste gelukkig nog enige voling houdt met de realiteit. De meeste bezoekers zijn echter vooral de steeds weerkerende kleine groep ontkeners die al jaren in Nederland het debat verzieken.' (SvhK, Jan van Rongen).

Omgekeerd complot om twijfel te zaaien

Ook op de klimaatsceptische blogs spreken discussianten uitvoerig over een tegengesteld complot, waarbij bijvoorbeeld rechtse denktanks opzettelijk onzin zouden verspreiden uit eigen belangen.

Een reactie:

'Wat ik persoonlijk zo treurig vindt is dat mensen zoals Crok en Labohm zich kritiekloos voor het karretje van 'Amerikaanse rechts-conservatieve denktanks laten spannen (...) Een bont gezelschap van libertaire, oer-Conservatieve, Christelijke of juist uit gevestigde energiebelangen handelende figuren die de publieke opinie probeert te injecteren met twijfel. Wetenschap doet er niet toe. Het is allemaal ideologie, allemaal eigenbelang.' (SvhK, Van der Pol).

'Het is idioot': op basis van ironie

Tot slot wordt het geloof gedebunked door gebruikmaking van ironie. Vooral Neven maakt hier veelvuldig gebruik van op *De staat van het klimaat*:

'Ja, Rob, je hebt het helemaal door, in al z'n complexiteit. Het is de rooverheid. Simpel.' (18 februari 2015).
"Heeft een van de vele bejaarde voyeurs al wat geils in de mails gevonden? Of heeft men het momenteel te druk met het zagen aan de stoelpoten van Marcott et al.?" (Neven).

4.2.4 Ervaringsgelovigen

Op beide blogs komt ervaringsgeloof eenmaal voor. Een voorbeeld is het volgende fragment:

'Ik was rond 1980 vanwege mijn Nederlanderschap aangenomen bij het IIASA in Schloss Laxenburg inzake Systems Analysis en dito Dynamics. (...) Het manipuleren van de volledig parameter gestuurde -veelal stochastische- modellen vertwijfelde mij, maar bewondering bleef hoe onrealistische parameterwaarden toch goedbekkende resultaten gaven. En hoe de hele bubs en vervolgens de beleidsmakers daarin zwolgen. Conclusie was altijd dat de wereld wel moest vergaan, mits...!' (*Climategate*, Climwim).

4.2.5 Samenvatting

Eerst volgt een overzicht van de gevonden argumenten per type geloof:

Fervent geloof: Complotconstructies over klimaatopwarming zijn waar, want...

- 1) Het is gericht op economische controle;
- 2) Het is een middel om de mensheid te verminderen;
- 3) Het is gewoon zo;
- 4) Mijn statistieken spreken de consensus tegen;
- 5) Het is onderdeel van het grote complot van de banken;
- 6) Dat blijkt wel uit de Bilderberg-conferentie;
- 7) We sluiten onze ogen er dan wel voor, maar we moeten nu echt wakker worden;
- 8) Een autoriteit heeft het bevestigd;
- 9) Climategate is een bewijs.
- 10) Wetenschappers die de consensus tegenspreken worden uitgesloten van de media;
- 11) De autoriteiten zijn niet te vertrouwen; er is sprake van politisering;

- 12) Er is sprake van een wijdverspreid doemdenken;
- 13) Het heeft dezelfde (negatieve) kenmerken van een religie;
- 14) Er worden verschrikkelijke vergelijkingen met de Holocaust gemaakt.

Voorwaardelijk geloof: Complotconstructies over klimaatopwarming kunnen waar zijn, want...

- 1) Andere complotten zijn ook waar gebleken;
- 2) Ik geloof dit totdat het tegendeel bewezen is;
- 3) De 'milieumaffia' zou tot een complot in staat kunnen zijn;
- 4) Zo zit de wereld in elkaar;
- 5) Je weet het maar nooit;
- 6) Er is sprake van verdachte activiteiten;
- 7) Over zure regen hoor je ook niemand meer.

Debunkers: Complotconstructies over klimaatopwarming zijn niet waar, want...

- 1) Klimaatverandering is een feit; weerlegging is onnodig;
- 2) Een autoriteit heeft het bevestigd;
- 3) Het geloof in complotconstructies is te verklaren;
- 4) Dat zou nooit te coördineren zijn;
- 5) De overheid heeft wel andere manieren om maatregelen door te drukken;
- 6) Behoud van het systeem is juist in het belang van de elite;
- 7) Ik weet uit ervaring dat er wél sprake is van klimaatopwarming;
- 8) Complotdenkers zijn niet serieus te nemen;
- 9) Er is juist sprake van een omgekeerd complot om twijfel te zaaien;
- 10) 'Het is idioot': een ironische reactie.

Ervaringsgeloof: Ik weet uit ervaring dat complotconstructies waar zijn.

Uit het geanalyseerde materiaal van de klimaatsceptische blogs blijkt dat alle soorten geloof geuit worden op beide blogs. Ervaringsgeloof komt slechts éénmaal voor; de overige typen vaak tot zeer vaak. De discussie lijkt zich vooral af te spelen tussen fervente gelovigen en debunkers, wat te zien is aan het grotere arsenaal aan argumenten waar zij uit putten. Tegelijkertijd lijken de discussianten vaak langs elkaar heen te praten. Dit blijkt uit het feit dat zowel voorwaardelijke als fervente gelovigen vaak genegeerd worden.

Zowel de debunkers als de fervente gelovigen maken gebruik van diverse argumentatiesoorten: argumentatie op basis van autoriteit, analogie, voorbeelden, positieve en/of nadelige gevolgen en causaliteit. Tot slot kunnen we stellen dat er weinig verschillende discussianten deelnemen aan de discussies en dat er veel vaste deelnemers zijn. Een voorbeeld is Neven, die veel van de debunkende argumenten geïmiteerd heeft, maar ook Marcel Crok, de oprichter van één van de blogs. De laatstgenoemde gebruikt soms technieken die wijzen op voorwaardelijk geloof, maar hij uit ook menigmaal fervent geloof.

4.3 Stijlen van (on)geloof in de Facebookdiscussies

Het corpus van Facebookdiscussies bestaat uit tien discussies, afkomstig van pagina's van de NOS, maar ook van bijvoorbeeld *Milieudefensie* of *Greenpeace*. In totaal zijn ongeveer 253 reacties relevant. Dit klinkt als een groot aantal, maar in werkelijkheid is dit maar een klein deel van de

totale reacties. Veel Facebookgebruikers plaatsten reacties die niets met een mogelijk complot te maken hadden, tagden enkel een vriend of plaatsten alleen een emoticon. Omdat deze reacties niet relevant zijn voor het beantwoorden van de hoofdvraag, zijn ze niet meegenomen in de analyse. Ze zijn wel te vinden in de bijlage, omdat een transparant onderzoek vereist dat er zo min mogelijk ingrepen in de tekst gedaan worden. Het publiek dat een relevante bijdrage levert aan de discussie rondom het klimaatcomplot, is een stuk meer diffuus dan op de klimaatsceptische blogs. In de meeste gevallen gaat het om slechts een of twee bijdrage(s) per persoon. In één van de discussies is er sprake van een discussie tussen twee personen, die vanzelfsprekenderwijs veel relevante bijdragen opgeleverd heeft. Uit alle relevante reacties komen de volgende typen (on)geloof naar voren: fervent, voorwaardelijk en debunkend.

4.3.1 Fervente gelovigen

Onder de discussianten op Facebook bevinden zich veel fervente gelovigen. Het is wellicht te verwachten dat zij eerder reageren op algemene pagina's als de NOS of het AD, maar ook op relatief linkse milieupagina's als *Milieudefensie* of *Greenpeace* komt fervent geloof voor. De fervente gelovigen op Facebook maken grotendeels gebruik van hetzelfde repertoire aan technieken als de fervente gelovigen op de klimaatsceptische blogs.

Economische controle

Het meest gebruikte argument voor het bestaan van een klimaatcomplot, heeft te maken met belastingen. Zo uiten veel discussianten hun frustratie over de 'geldklopperij' of 'het aftroggelen van geld'. Een voorbeeld van een reactie:

Jeffrey Bakelstein: 'Woordje milieu is ooit bedacht om geld uit de zak te troggelen.' (AD).

Oprichting wereldwijde regering

Waar in de twee eerdere corpora wordt gesproken over een specifieke socialistische regering, blijft het op Facebook beperkt tot een wereldwijde regering of *one world government* die achter het complot zou zitten. Bijvoorbeeld:

May Grace: 'Klimaathoax is miljardenscam, het is geen bewezen theorie, die broeikasgas theorie(verworpen door Nobelprijswinnaar natuurkundige) maar one world government gebruikt het om macht naar zich toe te trekken en miljoenen te verdienen...overthrowing soevereine landen...' (Greenpeace).

Het is allemaal onderdeel van de Illuminati

Ook de Illuminati worden enkele keren genoemd als overkoepelend complot. Een voorbeeld:

Diego Streppel: 'Dat komt omdat deze Illuminati snappen dat ze niet meer kunnen winnen van de BRICS of de boel gaat naar de hel. Blood oil gaat snel minderen.' (NOS).

Middel om de mensheid te vernietigen, net als de chemtrails

Discussianten onderbouwen het fervente geloof met het doel-middelargument dat het de machthebbers te doen is om het vernietigen of verminderen van de mens. Een voorbeeld:

Klaas van der Akker: 'Mensen, we worden besodemieterd, laten ze eerst maar eens die chemtrails verklaren, we worden vergiftigt!!!' (AD).

Het is gewoon zo

Net als bij de reacties op de klimaatsceptische blogs ontduiken discussianten de bewijslast vaak. Ze geven wel blijk van fervent geloof en noemen bewijs, maar waar dat vandaan komt, blijft vaag:

Ivo Griffel: 'Heb het met HAARP niet direct over aardopwarming. Heb het eerder over weer modificatie. Bekend is ondertussen dat de droogte in Californie kunstmatig gecreëerd is.' (Milieudefensie).

Bilderberg conferentie

Ook de Bilderberg conferentie wordt enkele keren genoemd als argument voor het bestaan van een klimaatcomplot. Zoals in het volgende voorbeeld:

Liz Isdenaam: 'Sceptisch blijven mensen! Want sinds wanneer zijn wij of de planeet nou belangrijk voor EU.. Net als Bildenberg agenda..' (VK).

We need to wake up

Wederom gebruiken discussianten vaak zinsneden als 'wake up' om mensen te overtuigen van de haast die er zou zijn om het complot te ontrafelen (Jaspal et al., 2013, p. 13). Dit past bij fervent geloof: de urgentie en waarheid van het verhaal worden benadrukt. Een voorbeeld:

Kees Dingemans: 'Open your eyes, niet voor mij of anderen...doe het VOOR JE ZELF!!!' (NOS).

Net als bij de blogs reageren anderen in de meeste gevallen niet serieus, of helemaal niet, op zulke heftige reacties. Soms stopt de discussie zelfs na een wat langere uiting van fervent geloof. Dit is te zien in het volgende *screenshot*:

The screenshot shows a forum thread with several posts. A pop-up window titled '13-7 ILLERDIPWIT NIEU WURK! OUDER ALI... (0/1...)' is open over the thread. The pop-up contains a list of messages: '20:4 Degene die het verleden contr... (34:35)', '22:32 HOAX - hier alles doen om alle.. (377:377)', and '25:9 Behalve dan de gehersenspoelde.. (47:47)'. There are 'OK' and 'Cancel' buttons. Below the pop-up, there are icons for 'Fervent', 'Na fervent stopt discussie', and 'Opvallend: eigen statistieken of onduidelijke statistieken'.

Een autoriteit heeft het bevestigd

Een autoriteit die het complot bevestigd heeft, en hierdoor risico loopt, fungeert vaak als bewijs voor het bestaan van een complot. Wederom worden er geen specifieke bronnen genoemd:

Roy Marije: 'Ja bewezen Chantal of geloof jij alles wat ze op het nieuws jou vertellen? Ik zou je er wat verder in verdiepen dan je neus lang is. Er zijn genoeg bewezen verslagen van wetenschappers die dit op risico naar buiten hebben gebracht.' (NOS).

Climategate is een bewijs

Eénmaal betreft het bewijs de mails van de Climategate affaire. Dit is een opvallende tegenstelling met de blogs en kranten- en tijdschriftenartikelen, waarin Climategate veel vaker genoemd wordt.

Gijs Franken: 'Om op die manier heel veel geld gestort te krijgen. Waarbij het bewust misleiden van de mensen niet geschuwd word. Zie climate gate emails.' (NOS).

Uitsluiten tegensprekende wetenschappers in media

Discussianten wijzen enkele keren op de zogenoemde verkettering van tegensprekende wetenschappers in de media. Ze claimen dat er empirische bewijzen zijn – in de vorm van studies bijvoorbeeld – die genegeerd worden door de *mainstream* media. Dit wijst op een samenzwering. Een voorbeeld:

Joy Grace: 'Deze post maakt milieu defensie totaal ongeloofwaardig!! Wat is jullie werkelijke agenda!?! Of doen jullie zelf geen onderzoeken en zijn jullie net zo een papegaaien als het RTL nieuws? Mensen let op en doe eigen onderzoek! The information is out there!' (*Milieudefensie*).

Niet te vertrouwen autoriteiten – politisering

De media zijn niet te vertrouwen, volgens de fervente gelovigen, maar ook het politieke proces wordt gewantrouwd. Politici zouden medeplichtig zijn, zoals blijkt uit een van de vele reacties:

Vincent Verviers: 'Geloof die onzin toch niet. Co2 is geen broekasgas en het wordt de komende 40 jaar alleen maar kouder (...) Vergeet de zogenaamde opwarming en bescherm je tegen het grootste gevaar, politici...'(AD).

Symptoom doemdenken

Enkele keren komt het verwijzen naar de apocalypse en doemdenken voor als tactiek voor fervent geloof. Zo ook de volgende reactie:

Gijs Franken: 'En de zogeheten "mainstream media" vind het fantastisch al die einde der tijden verhalen.'
(NOS).

Het is een religie geworden

De analogie met religie komt af en toe voor, al is het gebruik ervan beduidend minder dan bij de blogs en kranten- en tijdschriftenartikelen. Een voorbeeld:

Pinokkio Langneus: 'Al jaren hebben ze de pet na gegooit alleen om winstbejag en nu spelen ze de heilige.'
(*Friezen in Opstand Friesland*).

Onduidelijk: hoax of ironie?

Tot slot zijn er nog reacties waarbij het onduidelijk is of het gaat om fervent geloof of om een ironische uiting. Soms valt er uit latere reacties wel af te leiden wat het geloof is. In het geval van de volgende Facebookgebruiker is dat fervent geloof:

Ad van Rijn: 'HOAX !!!' (*Greenpeace*).

4.3.2 Voorwaardelijke gelovigen

In het corpus van de Facebookdiscussies komt eveneens voorwaardelijk geloof voor. De volgende technieken worden gebruikt:

Andere complotten zijn ook waar gebleken

Het argument dat in de volgende reactie gebruikt wordt, is dat er honderden andere complotten zijn die momenteel gebeuren. Dit complot zou dus zomaar ook waar kunnen zijn:

Ammon Chavi: 'Open je ogen voor de realiteit man. al is er een theorie niet waar. maar zeker honderden die momenteel gebeuren.' (NOS).

Zo zit de wereld in elkaar

Ook symbolisch geloof wordt af en toe uitgedrukt in de reacties. Dit is hoe het werkt, wordt in het volgende fragment gesteld:

Henk C. Dam: 'Ik heb van de politiek al zoveel leugens gehoord om nog meer belastingen c.q geld uit mijn portomonnee te trekken dat ik de waarheid nog niet eens meer geloof.....'(AD).

Verdachte activiteiten

Ook de verdachte activiteiten die zouden plaatsvinden, maken deel uit van de Facebookdiscussies:

Robert Kriek: 'genoeg mesnen die het doen; maar die moeten hun bevindingen bekopen met ontslag. Klinkt dat niet verdacht??' (NOS).

Een autoriteit neemt de complotconstructies serieus

Het autoriteitsargument speelt bij het voorwaardelijke geloof een grote rol. De autoriteit wordt zelden gespecificeerd. De volgende discussiant spreekt over 'veel lezingen' – welke zij bedoelt, vermeldt ze niet:

Joy Grace: 'Er worden veel lezingen gehouden met tegenover gestelde berichten met feiten. En ja de chemtrails spelen een hele grote rol hierin, en zoveel andere dingen. Hier zijn meer agendas die meespelen!! Gewaarschuwd mens telt voor twee.' (*Milieudefensie*).

Dit voorbeeld is overigens voorwaardelijk geloof bij uitstek. Op de hoogte zijn van het verhaal is instrumenteel, volgens Joy Grace. Het is namelijk zinnig dit soort zaken te weten: 'een gewaarschuwd mens telt voor twee.'

Over zure regen hoor je ook niemand meer

Tot slot wordt de vergelijking met zure regen weer getrokken in verscheidene discussies. Dat we weinig horen over zure regen betekent voor veel discussianten dat klimaatopwarming een ongeloofwaardig verhaal is. Een voorbeeld:

René Admiraal: 'Voor de opwarmingsleuterkoek hadden we de zure regen. Binnen 10 jaar zouden de bossen weg zijn. Ze zijn er allemaal nog....' (*Greenpeace*).

4.3.3 Debunkers

Het grootste gedeelte van de reacties op Facebook is debunkend. De meeste discussianten onderbouwen dat echter zelden: er wordt dan enkel gezegd dat complotdenkers *trolls* zijn of dat ze onzin uitspreken. Vaak wordt daarbij op de man gespeeld. Hieronder volgt een overzicht van tactieken waarmee debunkers tegen het geloof ingaan.

Weerleggen is onnodig

Enkele discussianten expliciteren het feit dat zij niet dieper in zullen gaan op een voorafgaand complot. Dat zien we in het volgende voorbeeld:

Leroy Meijman: 'De feiten zijn bekend, de discussie is al lang gevoerd, het probleem is proberen de schade te beperken (tegenhouden is al lang te laat)' (VK).

Bevestiging van autoriteit

Autoriteitsargumenten worden in bijna alle Facebookdiscussies gebruikt: als een autoriteit klimaatopwarming bevestigt, dan kan er geen sprake zijn van een complot. Zoals:

Max Jinek: 'In het artikel worden allerlei wetenschappers genoemd en de mensen hierboven beweren dat er niets aan de hand is. De opwarming van de aarde is al een tijdje geleden bewezen, dat heeft niets te maken met je gevoel of een of andere complottheorie.' (AD).

Geloof in complotconstructie is te verklaren

Een andere techniek is het geven van een verklaring voor het feit dat sommige mensen geloven in een complot. Bijvoorbeeld:

Ralf Wijnen: 'Cognitieve dissonantie: als iets zo sterk in gaat tegen je principes (en dogma's) dan ga je van alles verzinnen om jouw vooringenomen standpunt te verdedigen. Mooi voorbeeld hiervan in de reacties dus. De Rockefeller's zijn slecht, dus moet dit wel onzin zijn, of zit er iets anders achter.' (NOS).

Dat is hetzelfde als zeggen dat de aarde plat is

Een debunkend argument dat we al eerder zijn tegenkomen, is het geloof in een klimaatcomplot vergelijken met het zeggen dat de aarde plat is. Een inmiddels achterhaald geloof, volgens Leroy:

Leroy Meijman: 'Ai, je bent je ervan bewust dat je hier net zo goed had kunnen schrijven dat de aarde plat was?' (VK).

Ik weet uit ervaring dat er wel sprake is van klimaatopwarming

Een manier om het klimaatcomplot te verwerpen, is het gebruik van een persoonlijke ervaring als argument. Bijvoorbeeld:

Joop de Broek: 'Zeker al een tijdje niet meer in Afrika geweest ? Ik kan uit ervaring spreken dat de temperatuur in bijvoorbeeld Mozambique aanmerkelijk is gestegen (...)' (*ThePostOnline*).

Daar heb je die 'aluhodjes' weer

Discussianten bagatelliseren de autoriteit van complotdenkers en tegelijkertijd debunken ze het geloof in een complot – wie neemt die 'aluhodjes' nu serieus? Op deze manieren worden ze als het ware uitgesloten van de discussie, iets wat vaak voorkomt in de Facebookdiscussies, met name op de algemenere pagina's als de NOS en het *AD*. Twee voorbeeldreacties:

Jasper Peul: 'Want simpele figuren als complotdenkers kunnen met een huis tuin en keuken onderzoek het beter weten dan geleerde? Hahaha Right.' (NOS).

Pepijn Lamers Knippers: 'Je bent vergeten je allu hoedje op te doen.' (*AD*).

Omgekeerd complot om twijfel te zaaien

Menig discussiant wijst ook op een ander complot, namelijk dat van oliebedrijven ('*big oil*') of rechtse denktanks bijvoorbeeld. Het geloof dat dergelijke types belang hebben bij het zaaien van twijfel, wijst op debunking. In deze fragmenten wordt het idee dat klimaatopwarming een complot is namelijk uitgesloten. Bijvoorbeeld:

Milèna Moreiro: 'Ja joh waarom de meerderheid van de wetenschappers geloven als we kunnen luisteren naar de bigoil en de idioten die ze beïnvloeden , grappig hoe je zegt dat dit een miljardenhoax is maar de mensen die keihard tegen schone energie zijn de enigste die miljarden verdienen.' (*Greenpeace*).

'Het is idioot': op basis van ironie

Tot slot zijn er nog Facebookreacties waarin ironie gebruikt wordt om het complot te debunken:

Baas Bio Ranen: 'CO2 een hoax. Oh jee. En het was dit jaar koud en het water stijgt niet.' (*Milieudefensie*).

4.3.4 Ervaringsgelovigen

Geen enkele uiting binnen de tien Facebookdiscussies wijst op ervaringsgeloof.

4.3.5 Samenvatting

Allereerst volgt een overzicht van de verschillende argumenten in de Facebookdiscussies:

Fervent geloof: Complotconstructies over klimaatopwarming zijn waar, want...

- 1) Het is gericht op economische controle;
- 2) Het is gericht op de oprichting van een wereldwijde regering; Het is allemaal onderdeel van de Illuminati;
- 3) Het is een middel om de mensheid te vernietigen, net als de chemtrails;
- 4) Het is gewoon zo;
- 5) Dat blijkt wel uit de Bilderberg-conferentie;
- 6) We sluiten onze ogen er dan wel voor, maar we moeten nu echt wakker worden;
- 7) Een autoriteit heeft het bevestigd;
- 8) Climategate is een bewijs;
- 9) Wetenschappers die de consensus tegenspreken worden uitgesloten van de media;
- 10) De autoriteiten zijn niet te vertrouwen; er is sprake van politisering;
- 11) Er is sprake van een wijdverspreid doemdenken;
- 12) Het heeft dezelfde (negatieve) kenmerken van een religie.

Voorwaardelijk geloof: Complotconstructies over klimaatopwarming kunnen waar zijn, want...

- 1) Andere complotten zijn ook waar gebleken;
- 2) Zo zit de wereld in elkaar;
- 3) Er is sprake van verdachte activiteiten;
- 4) Een autoriteit neemt de complotconstructies serieus;
- 5) Over zure regen hoor je ook niemand meer.

Debunkers: Complotconstructies over klimaatopwarming zijn niet waar, want...

- 1) Klimaatverandering is een feit; weerlegging is onnodig;
- 2) Een autoriteit heeft het bevestigd;
- 3) Het geloof in complotconstructies is te verklaren;
- 4) Dat is hetzelfde als zeggen dat de aarde plat is;
- 5) Ik weet uit ervaring dat er wél sprake is van klimaatopwarming;
- 6) Complotdenkers zijn niet serieus te nemen ('aluhodjes');
- 7) Er is juist sprake van een omgekeerd complot om twijfel te zaaien;
- 8) 'Het is idioot': een ironische reactie.

Samenvattend kunnen we stellen dat er wederom gebruikgemaakt is van een grote reeks argumenten. Er is geen voorbeeld van ervaringsgeloof gevonden. In de Facebookdiscussies overheerst debunking. De reden dat de lijst met debunkende argumenten wat korter is dan de lijst met fervent geloof, is dat veel van de discussianten hun uitingen niet onderbouwen. Zo worden veel complotdenkers afgedaan als 'aluhodjes', uitgelachen of wordt er simpelweg gezegd: 'wat een onzin'. Dit duidt op debunking, een duidelijk argument is alleen niet te herkennen.

Van het geloof is het grootste gedeelte te categoriseren als fervent geloof. Net als bij de klimaatsceptische blogs wijzen veel discussianten op medeplichtige autoriteiten of media en gebruiken ze argumenten op basis van analogie. Concreet bewijs leveren Facebookgebruikers zelden, al claimen ze wel dat het er is. Zo wordt er verwezen naar sites over de Bilderberg-conferentie of Illuminati. Ook zijn er 'veel lezingen, wetenschappers', etc, die als bewijs gelden. Voorwaardelijk geloof komt minder vaak voor. De debunkers die hun standpunt wél onderbouwen, halen vaak autoriteiten aan of wijzen op het bestaan van een omgekeerd complot.

Tot slot is het opvallend dat in negen van de tien Facebookdiscussies buitengewoon veel verschillende discussianten aan het woord komen die slechts enkele reacties plaatsen en langs elkaar heen praten. Een discussie waar Facebookgebruikers meerdere keren op elkaar reageren, komt niet vaak voor.

5. Resultaten: ethos

Door het gebruik van een kwalitatieve analyse en het programma *Atlas TI* kunnen in het corpus verschillende ethostechnieken worden onderscheiden. Zowel journalisten als sociale mediagebruikers proberen hun autoriteit als spreker te vergroten. Zij gebruiken daarbij grotendeels dezelfde technieken, al zijn er belangrijke verschillen te constateren. Als basis voor de analyse is het schema met ethostechnieken van Burger en Anemaet (2011) gebruikt. Naast tien van de twaalf door Burger en Anemaet gevonden ethostechnieken, zijn er twaalf extra technieken vastgesteld. De ethostechnieken worden beschreven aan de hand van voorbeelden. Het is mogelijk dat er in één voorbeeld verscheidene ethostechnieken voorkomen, naast de techniek waar het om gaat. Vanwege de duidelijkheid zullen de andere ethostechnieken in de meeste gevallen niet worden genoemd. Eerst volgt een *screenshot* van *AtlasTI* om de wijze van het coderen te verduidelijken:

The screenshot displays the ATLAS.ti software interface. The main window shows a text document with several paragraphs of text. The text is annotated with various codes and tags, such as "Voorwaardelijk - autoriteitsargument", "Ethos - deskundigheid: bagatelliseren autoriteit TS", "Ethos - eerlijkheid: reacties uitlokken/vragen stellen", "Ethos - deskundigheid: bagatelliseren autoriteit TS", "Debunking - autoriteit klimaatsceptici bagatelliseren", "Ethos - deskundigheid: bagatelliseren autoriteit TS", "Ethos - welwillendheid: gezamenlijke TS zwartmaken", "Ironie", "Ethos - deskundigheid: wijzen op drogreden TS", "Ad hominem/uitsluiten discussie", "Ethos - welwillendheid: gezamenlijke TS zwartmaken", "Ethos - deskundigheid: bagatelliseren autoriteit TS", "Ethos - deskundigheid: wijzen op drogreden TS", "Ethos - welwillendheid: goede manieren tonen", "Ethos - welwillendheid: gezamenlijke TS zwartmaken", "Ethos - deskundigheid: anticiperen op tegenargumenten en vragen TS", and "Voorwaardelijk - verdachte activiteiten". The interface also shows a menu bar, a toolbar, and a status bar at the bottom.

5.1 Ethotechnieken in de krantenartikelen

Burger en Anemaet vonden in hun onderzoek naar *drink spiking* twaalf ethotechnieken. Zij structureerden deze technieken, naar voorbeeld van Aristoteles, als volgt: deskundigheid, eerlijkheid en welwillendheid. De twaalf ethotechnieken zijn terug te vinden in de kranten- en tijdschriftenartikelen. Tevens zijn er tien extra ethotechnieken gevonden. Deze worden in het tweede gedeelte van de paragraaf beschreven. Indien relevant, wordt vermeld of de uitspraak afkomstig is van een gelovige of een debunkende journalist.

Afstand tot bron variëren – cat.2: uit tweede hand en cat. 3: uit derde hand

Een belangrijke techniek om het eigen ethos te versterken is het variëren van de afstand tot de bron. Journalisten kunnen zichzelf presenteren als ooggetuigen, maar ze kunnen ook beweren het zogenoemde complot te vertellen uit de tweede of derde hand. Geen enkele journalist beweert dat hij/zij zelf ervaring heeft met het klimaatcomplot. Wel schrijven ze verhalen toe aan bronnen, zoals dat vaak gebeurt in de journalistiek. Enkele keren schrijft een journalist het verhaal toe aan een bron, collega of vriend (cat. 2: uit tweede hand). In het volgende voorbeeld wordt een onderzoeker als referentie gebruikt voor het verhaal. Hij gelooft in het bestaan van de 'ijzeren driehoek'-theorie, die inhoudt dat drie groeperingen belang hebben bij het verspreiden van leugens. Volgens de onderzoeker is Climategate een bevestiging van de 'ijzeren driehoek'-theorie, die overigens direct associaties oproept met de Illuminati, waar journalisten zelden over spreken. Het voorbeeld:

'De haat van klimaatsceptici richting de milieubeweging heeft zich inmiddels verheven tot een ideeënhistorische theorie. Door Trumps klimaatadviseur Myron Ebell de 'ijzeren driehoek'-theorie genoemd (...) En de ijzeren driehoek is inmiddels de oceaan over gewaaid. Op het kantoor van advocatenbureau Hunton & Williams in Brussel spreken we met advocaat en in house-onderzoeker prof. em. dr. mr. drs. Lucas Bergkamp (...) Een van de bewijzen die Bergkamp aandraagt voor het bestaan van 'de driehoek' vormen de gelekte Climategate-e-mails.' (*De Groene Amsterdammer*).

De Groene Amsterdammer neemt geen standpunt in dit artikel in, maar blijft objectief bij het beschrijven van Nederlandse klimaatsceptici. Wel wordt er na Bergkamp een andere wetenschapper geciteerd, Bart Strengers, die de 'ijzeren driehoek'-theorie afdoet als het misbruik maken van 'quasi-wetenschappelijke argumenten'. Uit dit voorbeeld blijkt dat *De Groene Amsterdammer* bronnen met verschillende typen geloof aan het woord laat komen. Opvallend is echter dat er in het artikel waaruit dit fragment komt, vooral klimaatsceptici aan het woord gelaten worden. Hoewel het slechts om één artikel gaat, suggereert het dat *De Groene* vals evenwicht in stand houdt. Ten onrechte wekken de journalisten hiermee namelijk de suggestie dat de meningen van klimaatsceptici even veel – of zelfs meer – waard zijn dan de consensus.

Een andere manier om te variëren met de nabijheid van de bron is door een onbekende aan te halen als referentie. In het volgende voorbeeld (cat. 3) ontleent de opiniemaker zijn deskundigheid aan een onderzoeker (naam wordt niet genoemd) die hij zag op de televisie:

'Ik hoor het een onderzoeker nog zeggen op de BBC: 'Als ik subsidie vraag voor onderzoek naar het paargedrag van eekhoorns krijg ik die niet, maar als ik zeg 'in het kader van de wereldwijde opwarming' komt het geld direct los... Dus ben ik een opwarmingaanhanger.' (*de Volkskrant*).

Anticiperen op tegenargumenten en vragen tegenstander die op jou als bron betrekking hebben

Mogelijke tegenargumenten die een stelling in een artikel zouden kunnen oproepen, beantwoordt de journalist bij deze techniek vooraf al. Door in te gaan op de mogelijke tegenwerpingen vergroot hij/zij zijn eigen deskundigheid. Dit is een veelgebruikte techniek, vooral door gelovigen. Het volgende fragment komt van een journalist van *Elsevier*:

'Let wel: als het aan mij ligt, houden we onmiddellijk op met het vervuilen van de aarde, laten we de resterende vervuiler zo fors betalen tot die ermee ophoudt, eren wij de bloemetjes en de bijtjes en komen we op voor de grutto. Maar dan wel graag in combinatie met gezond verstand.'

Eigen deskundigheid benadrukken door te wijzen op ervaring, kennis of opleiding

In veel artikelen verwijzen journalisten naar hun eigen deskundigheid – zowel de gelovige als de debunkende schrijvers. Ze hebben bijvoorbeeld kennis opgedaan door hun opleiding, beroep, ervaringen of kennis. Dit geldt voor opiniemaker/ondernemer Ruud Koornstra:

'Sinds enkele weken ben ik lid van de Nationale Energiecommissie die plannen maakt en uitvoert om klimaatverandering tegen te gaan door over te schakelen op een duurzame energiehuishouding.' (*De Telegraaf*)

Een subtype van deze techniek is het benadrukken van de autoriteit van het blad waar je voor werkt. Zo benadruk je indirect ook je eigen deskundigheid. Journalisten van *Elsevier* doen dit vaak. Het volgende fragment komt uit een artikel van Rozendaal:

'Zoals Elsevier destijds aantoonde, werden delen van de rapporten helemaal niet door wetenschappers geschreven, maar door lobbyisten van de milieubeweging.'

Autoriteit aanhalen

Deze ethostechniek komt het vaakst voor. In artikelen van alle vier de media, ongeacht het type geloof, wordt veelvuldig een beroep op de autoriteit van een gerenommeerde wetenschapper of spreker gedaan. Zoals:

'Is de 'science settled'? Niet volgens vooraanstaande wetenschappers als Richard Lindzen, die kritisch is over de rol van CO2 bij opwarming.' (*De Telegraaf*).

Wat opvallend is, is de manier waarop journalisten verschillen in het aankondigen van een bron met een bepaalde autoriteit. Zo omschrijven *De Telegraaf* en *Elsevier* wetenschapper Marcel Crok vaak als een 'klimaatkenner', terwijl *De Groene Amsterdammer* of *de Volkskrant* hem als 'klimaatontkenner' of 'klimaatsepticus' presenteren. Het woord 'klimaatkenner' is waarschijnlijk een zinspeling op 'ontkenner' en dient om te benadrukken dat Crok wel degelijk voldoende autoriteit bezit om als goede bron te gelden.

Ook in het omschrijven van Al Gore variëren de media sterk. *De Telegraaf* en *Elsevier* schrijven over Gore als een 'klimaatgoeroe' of een 'alarmprofeet', terwijl *De Groene Amsterdammer* en *de Volkskrant* het taalgebruik objectiever houden. Wel wordt Gore ook door hen voornamelijk geframed als een 'ex-presidentskandidaat' of 'ex-politicus'.

Tot slot moet nog een belangrijk voorbeeld genoemd worden, dat gebruikt wordt in het interview met klimaatwetenschapper Marjan Minnesma in *Elsevier*. Minnesma wordt geïntroduceerd als volgt:

'Minnesma is een ster in de wereld van het duurzaamheidsactivisme, dat een economie wil afdwingen zonder fossiele brandstoffen en zoveel mogelijk gerecyclede grondstoffen. Ze ontvouwt in het hele land projecten, schuift aan bij grote bedrijven en ministeries om te adviseren, en geeft in de avonden lezingen in kleine en grote zalen. Zo vergaart ze veel invloed.'

Met woorden als 'afdwingen', 'invloed vergaren' en 'activisme' probeert de journalist van *Elsevier* Minnesma op een bepaalde manier neer te zetten. Hij framet Minnesma als een vrouw met veel belangen, die alles doet om haar doel te bereiken. Dit heeft invloed op het ethos van Minnesma, maar ook op het ethos van de journalist zelf.

Verwijzen naar eigen eerlijkheid

Journalisten van alle vier de bladen, ongeacht het type geloof, benadrukken dat ze eerlijk zijn. Deze techniek dient om hun eigen eerlijkheid – en daarmee hun ethos – te verstevigen. In het fragment uit een opiniëartikel van een klimaatscepticus gebeurt dit ook:

'Gepensioneerde wetenschappers kunnen zo kritisch zijn omdat ze er niet van leven. Ik ken zat mensen/meteorologen/wetenschappers die met de wolven meehuilen omdat ze hun carrière niet op het spel durven/willen zetten.' (*de Volkskrant*).

Zaken vermelden die in je nadeel werken

In alle vier de bladen proberen veel journalisten en opiniemakers hun eigen eerlijkheid te vergroten door zaken te vermelden die mogelijk in hun nadeel werken. Een voorbeeld uit een opinieartikel:

'Op het terrein van de klimaatwetenschap sec acht ik mij onbekwaam, al lijkt het mij dubieus om op basis van complexe klimaatmodellen tot betrouwbare voorspellingen voor de lange termijn te komen.' (*de Volkskrant*).

De gemeenschappelijkheid benadrukken door eigenschappen van onderwerp te beklemtonen

Een veelgebruikte techniek met als doel de welwillendheid richting de spreker te vergroten, is het benadrukken van de gemeenschappelijkheid. Journalisten van alle bladen, vooral van het gelovige type, gebruiken daarvoor formuleringen als 'wij, de belastingbetalende burgers'. Zo willen ze zichzelf op één lijn zetten met hun publiek, dat zich met hen kan identificeren. Bijvoorbeeld:

'Wij, burgers, zien dat betonnen blok van linkse media en autonoom voortdenderende politici met lede ogen aan.' (*De Telegraaf*).

Het publiek complimenteren en bedanken

Door het publiek te complimenteren en te bedanken kan men ook welwillendheid creëren. Bedanken doen journalisten niet, waarschijnlijk vanwege de stijl- en vormconventies van kranten en tijdschriften. Complimenteren gebeurt wel, bijvoorbeeld in de rubriek *WatUZegt* in *De Telegraaf*. In het volgende fragment wordt een 'klimaatsceptische' milieu-professor gecomplimenteerd:

'Op de website van De Telegraaf nam een opvallend groot aantal lezers het op voor de milieu-professor. 'Hulde', 'dapper' en 'eindelijk iemand die iets doet aan de milieumaffia' werd er veel geschreven.'

Een gezamenlijke tegenstander zwartmaken

Het zwartmaken van de gemeenschappelijke tegenstander is ook een manier om de welwillendheid van het publiek te vergroten. Journalisten doen dit zeer veel. Voor het gelovige type is de tegenstander vaak 'de overheid', 'de media' of 'de milieumaffia'. Het scala aan amplificerende stijlfiguren is groot. Ook Al Gore wordt vaak zwartgemaakt. Voor debunkende journalisten is de gezamenlijke tegenstander Trump, Republikeinse of rechtse politici. Een fragment:

'In dat verband kan ook de relatie tussen religie en zakendoen niet ontbreken. Het is bekend dat wie met een religieus getint verhaal een grote aanhang weet te verwerven, daarmee veel geld kan verdienen. Al Gore, de bekendste alarmprofeet als het om het klimaat gaat, is daar een bekend voorbeeld van.' (*Elsevier*).

Extra technieken

Andermans bronnen wantrouwen

Zeer veel journalisten proberen hun eigen deskundigheid te vergroten door de waarde van andermans bronnen in twijfel te trekken. Zowel in gelovige als debunkende fragmenten uit artikelen wordt deze techniek gebruikt. In dit voorbeeld wantrouwt journalist Van Gelder modellen als bewijs:

'Het baseert zijn alarmerende uitspraken over opwarming van de aarde voornamelijk op computermodellen. Het klimaat is echter veel te complex om in die modellen te vangen.' (*De Telegraaf*).

In het volgende voorbeeld wantrouwt de debunkende ombudsvrouw de bron van een andere journalist:

'Het artikel was evenwel afkomstig van een onbekende statisticus (hij had zich niet eerder op dit onderwerp geprofileerd) die klimatologische conclusies trok (niet zijn expertise) op basis van eigen berekeningen (in een veld waar ongelooflijk veel data voorhanden zijn).' (*de Volkskrant*).

Bagatelliseren autoriteit tegenstander

Uit eerder onderzoek is al gebleken dat klimaatsceptische journalisten vaak proberen de autoriteit van de tegenstander te bagatelliseren. Ook in dit corpus gebeurt dat zeer veel, vooral in artikelen van *De Telegraaf* of *Elsevier*. Klimaat wordt met een hoofdletter geschreven of staat tussen aanhalingstekens. Op ironische wijze creëren journalisten afstand tussen wetenschap en klimaatwetenschap. Overigens zijn gelovige journalisten niet de enigen die gebruikmaken van deze techniek. Ook debunkers doen dit vaak. Een voorbeeld:

'Met zijn studie filosofie beschikt Alex Epstein, een energieke dertiger, niet bepaald over de beste garantie voor autoriteit in het debat over energie en klimaat. Door zelfstudie heeft hij zich het onderwerp eigen gemaakt.' (*De Groene Amsterdammer*).

Wijzen op het begaan van een drogreden door de tegenstander

Door te wijzen op andermans gebruik van een drogreden, vergroot een discussiant zijn of haar eigen deskundigheid. Hij/zij is bekwaam in het debat, want hij/zij is op de hoogte van de regels en overtredingen van discussies. Journalisten doen dit enkele keren, ongeacht het type geloof. In het volgende fragment wijst een journalist op een populariteitsdrogreden:

'Dit is het belangrijkste argument van de 'climate change community': we zijn in de meerderheid. Dat is het allerergste wetenschappelijke argument dat je kunt bedenken, en het is nog maar de vraag of dat waar is, maar het wordt continu gebruikt om discussies te voorkomen.' (*De Telegraaf*).

Toegeven dat je iets niet weet/we iets niet weten

Voor de journalisten van *De Telegraaf* en *Elsevier* proberen hun eigen eerlijkheid te accentueren door toe te geven dat ze iets niet weten. Door te beweren dat zij zelf iets niet weten of dat wij allemaal iets niet weten, tonen ze dat ze openstaan voor nieuwe informatie, maar dat deze er simpelweg nog niet is. Ze stellen zich nederig op. Een fragment uit een artikel van journalist Esther Wemmers:

'De waarheid is dat geen mens zeker weet hoe het zit.' (*De Telegraaf*).

Reacties uitlokken/vragen stellen

Met het stellen van een vraag of uitlokken van een reactie probeert een discussiant zijn of haar eerlijkheid te vergroten. Journalisten doen dit vaak, ongeacht het type geloof. Zo geven ze aan dat ze niet vooringenomen zijn, leergierig zijn en openstaan voor informatie van een ander. Journalist Martijn van Calmthout gebruikt deze techniek:

'Hoeveel te laat zijn we dan om te redden wat er nog te redden valt? Shit happens, het kan ook gewoon totaal misgaan. En wat is er trouwens tegen om gewoon te beginnen?' (*de Volkskrant*).

Verwijzen naar andermans *cherry picking*

Uit het theoretisch kader is al gebleken dat complotdenkers vaak gebruikmaken van *cherry picking* (Bricker, 2012, p. 34). Dit houdt in dat ze selectief naar informatie zoeken die aansluit bij hun bestaande geloof. Journalisten verwijzen vaak naar andermans *cherry picking*, waardoor ze de eerlijkheid van een ander schaden en hun eigen eerlijkheid vergroten. Deze techniek is niet alleen geliefd bij gelovige journalisten, ook debunkers verwijzen naar het selectieve shoppen in de wetenschap. Een voorbeeld van een fragment waarin fervent geloof wordt geuit:

'Klimaatcomputers worden gevoed door programma's op basis van allerlei aannames, en vervolgens geven ze resultaten die de onderzoeker zoekt.' (*De Telegraaf*).

En een debunkend fragment:

'Lomborg winkelt al jaren selectief in de literatuur om zijn vooringenomen standpunt - klimaatbeleid is weggegooid geld - steeds weer te 'bewijzen', om vervolgens te beginnen over allerlei andere misstanden die er ook zijn. Niet intrappen!' (*de Volkskrant*).

Verwijzen naar andermans oneerlijkheid

Een techniek die nauw samenhangt met de vorige ethostechniek is het verwijzen naar andermans oneerlijkheid. Dit doen journalisten van alle vier de bladen veel. Ze verwijzen niet naar het *cherry picking*, maar naar andere manieren van oneerlijkheid. Zo vergroten ze hun eigen eerlijkheid. In het volgende voorbeeld suggereert Rozendaal dat deskundigen de boel bij elkaar liegen:

'Er is uitgerekend dat dit zogeheten klimaatbeleid inmiddels al twintigmaal zoveel geld heeft gekost als de Tweede Wereldoorlog aan kapitaal heeft vernietigd. En dat alles op advies van deskundigen die wanneer de camera niet draait, toegeven dat ze bitter weinig van het klimaat begrijpen.' (*Elsevier*).

Aandacht trekken

Enkele keren proberen gelovige journalisten de aandacht van het publiek te trekken. Dit doen ze door in hoofdletters te schrijven, met uitroeptekens of extreme retoriek te gebruiken. Zo willen ze het publiek welwillend maken en ze ertoe aansporen het artikel te lezen. Bijvoorbeeld:

'Niet toevallig dat professor Richard Tol uitgerekend in de aanloop naar Pasen boos is weggelopen uit het klimaatpanel van de Verenigde Naties. De Judas! Die baard, dat haar De wederopstanding van De Verrader, die Tol. Het clubje van klimaatdiscipelen zó te kakken zetten Misselijkmakend.' (*De Telegraaf*).

Goede manieren tonen

Als een journalist zijn/haar excuses aanbiedt of beleefdheidsvormen gebruikt, komt het publiek welwillender tegenover hem/haar te staan. Dit doen journalisten dan ook veel. Yuri Matteman toont zijn goede kant in een opinieartikel in *De Groene Amsterdammer*:

'Mensen vertrouwen wetenschappelijke uitkomsten, maar ze moeten ze wel kunnen weten. Daar speel ik graag een rol in. De eerste woorden die je leest op de webpagina van The Consensus Project vatten het prachtig samen: The debate is over.'

Het publiek gelijk geven

In *De Telegraaf* en *Elsevier* wordt *goodwill* gekweekt doordat journalisten het publiek of een tegenstander gelijk geven. Zo tonen ze aan dat ze openstaan voor andere inzichten. Vooral gelovige journalisten maken gebruik van deze techniek, bijvoorbeeld Jeroen Hendriks:

'Nationale onafhankelijkheid ten aanzien van energieopwekking is een belangrijk doel. In die zin ben ik het eens met de alarmisten.' (*De Telegraaf*).

Het publiek waarschuwen

Een ethostechniek die goed aansluit bij het onderwerp van de discussie, is het waarschuwen van het publiek. Mensen moeten 'wakker worden' want er is een complot gaande. Ook andersom wordt de techniek gebruikt, met name door *de Volkskrant*. Door het publiek te waarschuwen, speelt de discussiant in op de welwillendheid van het publiek. Zoals:

'Laat u niet opstoken door Greenpeace: het gaat goed met de ijsbeer en 'Fukushima' viel mee.' (*Elsevier*).

Wijzen op je eigen moed

Enkele keren wijzen journalisten van *De Telegraaf*, ongeacht het type geloof, op hun eigen durf. Op deze manier komen ze in een goed daglicht te staan bij het publiek. Dit is gunstig voor de welwillendheid. Bijvoorbeeld:

'Maar de toekomst is niet voor bange mensen, de toekomst is voor mensen met lef. Moedig voorwaarts dus.'

Een overzicht van alle gevonden ethostechnieken in de kranten- en tijdschriftenartikelen:

Ethostechniek	Het gebruik van de techniek door:							
	Gelovigen	Debunkers	VK	De Telegraaf	De Groene	Elsevier	Vaak	Niet vaak
1 – 2. Afstand tot bron variëren: cat. 2 en cat. 3		X	X		X			X
3. Anticiperen op vragen en tegenargumenten die op jou als bron of persoon betrekking hebben	X	X	X	X	X	X	X	
4. Eigen deskundigheid benadrukken door te wijzen op ervaring, kennis of opleiding	X	X	X	X	X	X	X	
5. Autoriteit aanhalen	X	X	X	X	X	X	X	
6. Andermans bronnen wantrouwen	X	X	X	X	X	X	X	
7. Bagatelliseren autoriteit tegenstander	X	X		X		X		X
8. Wijzen op het begaan van een drogreden	X	X	X	X	X	X		X
9. Verwijzen naar eigen eerlijkheid	X	X	X	X	X	X	X	
10. Zaken vermelden die in je nadeel werken	X	X	X	X	X	X	X	
11. De gemeenschappelijkheid benadrukken	X	X	X	X	X	X	X	
12. Toegeven dat je iets niet weet/we iets niet weten	X			X		X		X
13. Reacties uitlokken/vragen stellen	X	X	X	X	X	X	X	
14. Verwijzen naar andermans <i>cherry picking</i>	X	X	X	X	X	X	X	
15. Verwijzen naar andermans oneerlijkheid	X	X	X	X	X	X	X	
16. Het publiek complimenteren en bedanken	X			X		X		X

17. Een gezamenlijke tegenstander zwartmaken	X	X	X	X	X	X	X	
18. Aandacht trekken	X			X		X		X
19. Goede manieren tonen	X	X	X	X	X	X		X
20. Het publiek gelijk geven	X			X		X		X
21. Het publiek waarschuwen	X	X	X	X	X	X		X
22. Wijzen op je eigen moed	X			X				X

Tabel 2: Ethostechnieken in kranten- en tijdschriftenartikelen

5.2 Ethostechnieken op de klimaatsceptische blogs

Van de twaalf ethostechnieken die Burger en Anemaet (2011) tegenkwamen, zijn er in de geanalyseerde discussies op de klimaatsceptische blogs tien terug te vinden. Daarnaast zijn er dertien extra ethostechnieken gedetecteerd, welke in het tweede gedeelte van deze paragraaf besproken worden. Alle ethostechnieken worden verduidelijkt aan de hand van voorbeelden. Indien relevant, wordt er vermeld of de uitspraak afkomstig is van gelovigen of van debunkers. Daarnaast zullen opvallende verschillen tussen de reacties op de twee blogs besproken worden.

Aangeven dat je wat je zegt, getest hebt

Eenmaal geeft een discussiant aan dat hij zijn stelling getoetst heeft. Op deze manier vergroot hij zijn deskundigheid en daarmee zijn ethos. Het betreft Neven, één van de opvallendste debunkers op *De staat van het klimaat*, die alle informatie rondom het complot bestudeerd en nagetrokken heeft:

'Na een paar weken op blogs als WUWT rondgehangen te hebben, begonnen er echter barstjes in die overtuiging te ontstaan. Ik trok namelijk alles na en las tegenargumenten.' (SvhK, Neven).

Afstand tot bron variëren

Een paar keer ontlenen discussianten hun autoriteit aan een kennis, familielid of collega. Dit gebeurt vooral in de blogposts, bijvoorbeeld van Marcel Crok, en minder in de reacties. Een reden daarvoor kan zijn dat de bloggers nagenoeg altijd veel contacten hebben in de – sceptische – klimaatwereld. Cat.1 en cat. 3 komen niet voor in het corpus van de blogs: geen enkele discussiant heeft zelf ervaring met het klimaatcomplot of noemt een onbekende als referentie.

Het volgende voorbeeld past bij cat.2: uit tweede hand; Crok verwijst naar collega's die hij geïnterviewd heeft. Zij fungeren als referentie voor hem en vormen het bewijs dat er geen sprake is van een omgekeerd klimaatcomplot, waarbij klimaatsceptische wetenschappers belangen zouden hebben bij het zaaien van twijfel:

'Ik heb mensen als Patrick Michaels geïnterviewd tijdens een van de Heartland conferenties. Ik was verbaasd hoe "mainstream" hij feitelijk is. Hij werkte destijds nog aan een universiteit en had al meerdere boeken over

klimaat gepubliceerd plus natuurlijk vele wetenschappelijke publicaties. Spencer en Christy ontvangen voor zover ik weet geen geld van de industrie.' (*SvhK*, Marcel Crok).

Anticiperen op tegenargumenten en vragen tegenstander die op jou als bron betrekking hebben

Deze techniek valt ook onder deskundigheid. Door alvast in te gaan op mogelijke tegenwerpingen die jouw reactie kan oproepen, vergroot je je ethos. Dit gebeurt op beide blogs, vooral door gelovige discussianten, maar ook door enkele debunkers. Deze techniek vertoont overigens veel overlap met de welwillendheidstechniek 'goede manieren tonen', want vaak wijzen gelovigen op hun eigen goede, milieuvriendelijke en duurzame gewoonten. Hiermee tonen ze tevens aan dat ze niet vooringenomen zijn. Dit demonstreert dat ethostechnieken elkaar kunnen overlappen. Een voorbeeld van een gelovige blogger:

'Hoewel ik Groene Rypke de Duurzaamste ben met de laagste energierekening van Langweer en al 8 jaar de zelfde computer, zijn wij als Climategate.nl totaal niet subsidiabel.' (*Climategate*, Rypke Zeilmaker).

Een voorbeeld van een debunker:

'En voor je zegt dat we in het verleden wel degelijk subsidie hebben ontvangen (klopt).' (*Climategate*, Steeph).

Eigen deskundigheid benadrukken door te wijzen op ervaring, kennis of opleiding

Op beide blogs verwijzen discussianten veelvuldig naar de eigen deskundigheid, doordat hij/zij bijvoorbeeld een opleiding heeft gevolgd, een relevante baan heeft gehad of specifieke kennis heeft opgedaan. De schrijvers van de blogposts verwijzen daarnaast vaak naar eerdere stukken die zij voor *De staat van het klimaat* of *Climategate* geschreven hebben. Een voorbeeld:

'Dat was destijds ook mijn kritiek op Klompen in de Machinerie van JP van Soest. Ik heb sinds mijn eerste verhaal over de hockeystickgrafiek in 2005 tientallen artikelen plus een boek geschreven, voornamelijk over wetenschappelijke kwesties.' (*SvhK*, Marcel Crok).

Autoriteit aanhalen

Wederom is dit de meest gebruikte techniek op beide blogs. Zowel gelovigen als debunkers proberen hun eigen deskundigheid te vergroten door een autoriteit aan te halen, in de vorm van een wetenschapper, een artikel of een website, zoals in het volgende voorbeeld:

'Kijk voor betrouwbare informatie over het klimaat naar de site www.klimaatgek.nl van Rob de Vos, de website van Richard Lindzen bij het 'Cato Institute' en de Zweedse website 'Klimatupplysingen' (Zweeds met Engelstalige links).' (*Climategate*, Dick Thoenes).

Verwijzen naar eigen eerlijkheid

Veel discussianten vergroten hun eerlijkheid door te benadrukken hoe objectief ze zijn. Een voorbeeld van een debunker:

'Ik maak duidelijk waar ik voor sta (zie de Climate Disclaimer op m'n blog), en probeer daarin zo transparant mogelijk te zijn, zonder me de hele tijd zorgen te maken over m'n geloofwaardigheid. Het is dan aan de lezer om te bepalen wat hij vindt van wat ik aandraag. Ik wil hem of haar daarin zo min mogelijk manipuleren.'
(SvhK, Neven).

Zaken vermelden die in je nadeel kunnen werken

In enkele reacties, ongeacht het type geloof, wordt iets benoemd dat mogelijk in het nadeel van de discussiant kan werken. Op deze manier komen discussianten eerlijk over. In het volgende voorbeeld geeft Custers toe dat hij niet deskundig is; hij heeft geen *peer reviewed* publicaties op zijn naam staan. Op deze manier dekt hij zichzelf ook in tegen kritiek:

'Ik heb vanaf het begin in mijn blogstukken duidelijk gemaakt dat ik mezelf als geïnteresseerde leek beschouw en zeker niet als deskundige. Ik heb dus geen peer reviewed publicaties op mijn naam.' (SvhK, Hans Custers).

De gemeenschappelijkheid benadrukken door eigenschappen van onderwerp te beklemtonen

De welwillendheid richting de discussiant kan groeien wanneer hij/zij de gemeenschappelijke kenmerken tussen hem/haar en het publiek benadrukt. Dit gebeurt veel op beide blogs, door zowel gelovigen als debunkers. Bijvoorbeeld:

'Ik ben blij om te horen dat we voor 95% op de zelfde lijn zitten.' (SvhK, Rob v).

Het publiek complimenteren en bedanken

Zeer veel discussianten proberen *goodwill* te kweken door het publiek te complimenteren of bedanken. Dit is vaak gericht op één persoon, niet op het gehele publiek. Twee voorbeelden:

'Goed gefileerd ! En prachtig proza, dat me doet schaterlachen.' (Climategate, Paul).

'bedankt voor je link.' (SvhK, Paul).

Een kanttekening bij deze techniek is dat ook het tegenovergestelde gebeurt: het beledigen van je publiek. Op deze manier wordt het publiek juist *niet* welwillend gestemd. Wel is het een manier om de aandacht van je publiek te trekken. Omdat deze techniek niet bijdraagt aan het verstevigen van het ethos, wordt hij niet als aparte techniek meegenomen. In het corpus van de blogs zijn zeer veel persoonlijke aanvallen te vinden, vaak gericht op één opponent, maar soms ook op een groep:

'Wat veel mensen nog niet begrijpen dat er aan liegen en bedriegen immens veel geld en macht te verdienen valt. De meeste mensen zijn zo naief en ongeinformeerd als een garnaal met dislexy en huurachterstand.'
(*Climategate*, Wiersma).

Een gezamenlijke tegenstander zwartmaken

Een van de meest gebruikte ethostechnieken is het zwartmaken van de gezamenlijke tegenstander. Gelovigen en debunkers op beide blogs vergroten hier de welwillendheid van het publiek mee. In het volgende voorbeeld bedoelt Ulzen 'klimaatvrienden' ironisch, waarna hij deze zogenaamde vrienden hard afkraakt:

'Onze klimaatvrienden vonden het nodig om er een factcheck te doen, welke u hier vindt – die komt tot de conclusie dat e.e.a. 'onwaar' is. Ik heb zelden zoveel broddelwerk door een factchecker gezien, maar gezien de signatuur van de scribent had ik ook niet anders kunnen verwachten.' (*Climategate*, Gert-Jaap van Ulzen).

Extra technieken

Andermans bronnen wantrouwen

Zeer veel discussianten trekken de bron van de tegenstander in de discussie in twijfel. Op deze manier profileren ze zichzelf als deskundiger dan de tegenstander. In dit voorbeeld wantrouwt Hetzler de sites die zijn opponent als bron gebruikt.

'Ik raad u aan om de natuurkunde beter te bestuderen en wat minder kwistig te zijn met politiek correcte praatjes van allerlei politiek correcte sites die elke wetenschappelijke onderbouwing ontberen.' (*Climategate*, Hetzler).

Bagatelliseren autoriteit tegenstander

Niet alleen journalisten, maar ook veel gelovige discussianten op de klimaatsceptische blogs maken gebruik van de *mitigation strategies* waar onder anderen Koteyko et al. (2012) over schreven. Klimaat wordt met een hoofdletter K geschreven, tussen aanhalingstekens geplaatst of er wordt letterlijk gesteld dat klimaatwetenschap niet serieus te nemen is, zoals in het volgende voorbeeld:

'Helaas heeft de klimaat wetenschap nog maar weinig met wetenschap te maken.' (*SvhK*, Rob V).

Op deze manier vergroten de discussianten hun eigen deskundigheid door zich te profileren als deskundiger dan de tegenstander. Ook debunkers gebruiken deze techniek, bijvoorbeeld:

'Inderdaad propaganda van een " scepticus " heeft weer eens niets met wetenschap te maken.' (*Climategate*, Henk).

Wijzen op het begaan van een drogreden door de tegenstander

Veel discussianten op de klimaatsceptische blogs zijn op de hoogte van de regels van een redelijke discussie. Een techniek die zij gebruiken om hun ethos te vergroten, is het wijzen op andermans gebruik van drogredenen. Zo vergroten ze hun eigen deskundigheid. Menigmaal vraagt een ander om een onderbouwing van een standpunt, waardoor discussianten – zij het indirect – wijzen op het ontduiken van de bewijslast. Ook willen ze vaak terugkeren naar het beginpunt van de discussie, wijzen ze op 'dooddoeners in het debat' en noemen ze drogredenen bij naam, zoals in het voorbeeld:

'ik was nog vergeten te vermelden dat jullie linksmensjes altijd 'debatteren' met ad baculum-argumenten, de redenering met de stok.' (*Climategate*, Rypke Zeilmaker).

Toegeven dat je iets niet weet/we iets niet weten ('zoek de waarheid')

Deze techniek past in de categorie eerlijkheid. Gelovige discussianten op *De staat van het klimaat* geven toe dat ze iets niet weten of dat wij allemaal niet alles weten. Op deze manier tonen ze aan dat ze openstaan voor nieuwe informatie en niet vooringenomen zijn. Ook de zinsnede 'ik zoek de waarheid' komt vaak voor. Daar geeft men mee aan dat de intentie om de waarheid te weten sterk aanwezig is. Een voorbeeld:

'Voor wat betreft de toekomstige energievoorziening heb ik nog niet helder wat daar de beste weg naartoe is. Ik ben nog bezig om daar voldoende grip op te krijgen. Ook dat is een materie met enorm veel invalshoeken en het is moeilijk daarover ongekleurde informatie te vergaren.' (*SvhK*, Paul).

Reacties uitlokken/vragen stellen

Een andere manier om aan te tonen dat je niet vooringenomen bent en openstaat voor informatie uit verschillende hoeken, is het uitlokken van reacties of het stellen van vragen. Op beide blogs doen zowel debunkers als gelovigen dit. Bijvoorbeeld:

'Vind je echt dat we daarvoor moeten gaan, Marcel? Ik begrijp dat vrijemarktfundamentalistische bankiers met pensioen dat allemaal geen reet uitmaakt. Maar wat vind jij, Marcel? Moeten we echt maximaal inzetten op je superieure scenario?' (*SvhK*, Neven).

Verwijzen naar andermans *cherry picking*

Cherry picking is een techniek die veel complotdenkers gebruiken. Het is daarom niet vreemd dat debunkers verwijzen naar andermans *cherry picking*, waardoor ze hun eigen eerlijkheid benadrukken. Maar gelovigen gebruiken deze extra ethotechniek ook veel. Een voorbeeld:

'Maar wat zijn nu de belangrijkste elementen van het nepnieuws dat gedurende verschillende decennia door de MSM over klimaat is verspreid? Onder nepnieuws kan in dit verband worden verstaan het onzorgvuldig weergeven en/of verdraaien van feiten, alsmede het selectief winkelen ('cherry-picking') in het feitenmateriaal, het achterhouden van cruciale informatie en het belasteren van opposenten: de klimaatsceptici.' (*Climategate*, Hans Labohm).

Verwijzen naar andermans oneerlijkheid

Tevens zijn er reacties waarin er wel naar de oneerlijkheid van een ander verwezen wordt, maar niet naar *cherry picking*. Discussianten vergroten hier hun eigen eerlijkheid mee, door zich te profileren als eerlijker dan de opponent. Vooral op *De staat van het klimaat* gebeurt dit veel, bijvoorbeeld:

'Daar zou de discussie over moeten gaan, Herman, maar de GWPF kiest ervoor om het wetenschappelijke debat in de spotlights te houden door continu twijfel te zaaien, om zo hun favoriete beleid in stand te houden: laissez faire. Maar daar lijkt jij ook voor te pleiten ("het is allemaal zo ingewikkeld"), dus ik begrijp dat je dan minder moeite hebt met deze achterbakse tactiek.' (*SvhK*, Neven).

Het publiek begroeten en afscheid nemen

Door het publiek te begroeten en afscheid te nemen ontstaat welwillendheid. Op de blogs worden beide technieken soms gebruikt. Een voorbeeld:

'Geachte meneer Thoenes en heren commentatoren' (*Climategate*, Anton van Walraven).

Aandacht trekken

Vooraf ferverente gelovigen proberen door uitroeptekens of hoofdletters de aandacht van het publiek te vergroten. Zo moet het publiek welwillend gestemd worden om de reacties te lezen. Het opvallende is dat dit vaak averechts werkt: ferverente gelovigen die heftige reacties plaatsen, worden juist vaak genegeerd. Een voorbeeld van een reactie:

'Maar ja, driemaal is scheepsrecht he? Man-made CO2 is een DIKKE HIT. Angst verkoopt véél beter nog dan sex! En dat blijkt dan maar weer' (*Climategate*, Wiersma).

Goede manieren tonen

Door beleefdheidsvormen te gebruiken proberen discussianten op beide blogs het publiek welwillend te stemmen. In de volgende reactie wijst Niek op het tolerante karakter van *Climategate* en doelt hiermee onder andere op zichzelf. Hij laat zichzelf – en de blog – van de goede kant zien:

'Op elke andere website was je jaren geleden al voor het leven geband als je zelfs maar een kwart van deze namen had gebruikt. Zo niet op het tolerante Climategate.nl.' (*Climategate*, Niek Rodenburg).

Het publiek gelijk geven

Een andere manier om het publiek welwillend te stemmen, is door het publiek of je opponent gelijk te geven. Dit gebeurt vaak op beide blogs, ongeacht het type geloof. Bijvoorbeeld:

'Helemaal mee eens. Dit is het maatschappelijke debat dat gevoerd moet worden.' (*SvhK*, Marcel Crok).

Het publiek waarschuwen

Door het publiek te waarschuwen, proberen discussianten anderen welwillend te stemmen. Dit vergroot het ethos van de discussiant. Waar deze techniek in de kranten- en tijdschriftenartikelen nog door zowel gelovigen als debunkers gebruikt wordt, zijn het op de blogs alleen fervent gelovige discussianten die deze techniek gebruiken. Ze waarschuwen als het ware voor het complot:

'Mensen wordt wakker en zoek uit wat je kan doen om mensen te helpen wakker worden, want de regeringen lachen ons uit !!!' (*Climategate*, In Munay).

Wijzen op je eigen moed

Enkele keren wijzen discussianten op hun eigen durf, waarmee ze proberen de welwillendheid van het publiek te vergroten. Een voorbeeld:

'Ik durf zelfs te poneren dat mijn (beperkte) mate van zorg geen uitschieter zal zijn in het zorgspectrum van deze duizenden klimaatwetenschappers.' (*SvhK*, Paul).

Een overzicht van alle gevonden ethostechnieken op de klimaatsceptische blogs:

Ethostechniek	Het gebruik van de techniek door:							
	Gelovigen	Debunkers	VK	De Telegraaf	De Groene	Elsevier	Vaak	Niet vaak
1 – 2. Afstand tot bron variëren: cat. 2 en cat. 3		X	X		X			X
3. Anticiperen op vragen en tegenargumenten die op jou als bron of persoon betrekking hebben	X	X	X	X	X	X	X	
4. Eigen deskundigheid benadrukken door te wijzen op ervaring, kennis of opleiding	X	X	X	X	X	X	X	
5. Autoriteit aanhalen	X	X	X	X	X	X	X	
6. Andermans bronnen wantrouwen	X	X	X	X	X	X	X	
7. Bagatelliseren autoriteit tegenstander	X	X		X		X		X
8. Wijzen op het begaan van een drogreden	X	X	X	X	X	X		X
9. Verwijzen naar eigen eerlijkheid	X	X	X	X	X	X	X	

10. Zaken vermelden die in je nadeel werken	X	X	X	X	X	X	X	
11. De gemeenschappelijkheid benadrukken	X	X	X	X	X	X	X	
12. Toegeven dat je iets niet weet/we iets niet weten	X			X		X		X
13. Reacties uitlokken/vragen stellen	X	X	X	X	X	X	X	
14. Verwijzen naar andermans <i>cherry picking</i>	X	X	X	X	X	X	X	
15. Verwijzen naar andermans oneerlijkheid	X	X	X	X	X	X	X	
16. Het publiek complimenteren en bedanken	X			X		X		X
17. Een gezamenlijke tegenstander zwartmaken	X	X	X	X	X	X	X	
18. Aandacht trekken	X			X		X		X
19. Goede manieren tonen	X	X	X	X	X	X		X
20. Het publiek gelijk geven	X			X		X		X
21. Het publiek waarschuwen	X	X	X	X	X	X		X
22. Wijzen op je eigen moed	X			X				X

Tabel 3: Ethostechnieken op de klimaatsceptische blogs

5.3 Ethostechnieken in de Facebookdiscussies

In hun onderzoek naar *drink spiking* vonden Burger en Anemaet (2011) twaalf ethostechnieken. In de Facebookdiscussies komen maar zeven van de twaalf ethostechnieken voor. Vooral technieken uit de categorie 'eerlijkheid' ontbreken. In de conclusie wordt hier een mogelijke reden voor gegeven. Wel worden er tien extra technieken gevonden. Deze worden in het tweede gedeelte van de paragraaf besproken. Alle ethostechnieken worden verduidelijkt aan de hand van voorbeelden. Indien relevant, zal vermeld worden of de uitspraak afkomstig is van gelovigen of van debunkers. Hoewel de discussies op verschillende Facebookpagina's plaatsvonden, varieerden ze weinig. Toch zullen opvallende verschillen tussen de Facebookpagina's besproken worden.

Afstand tot bron variëren

Slechts een paar keer ontleent een Facebookgebruiker zijn/haar deskundigheid aan de autoriteit van een ander. Het gaat hier om debunkers die zelf ervaring gehad hebben met klimaatverandering, wat zij gebruiken om hun debunkende stelling te onderbouwen. Dit betreft Cat.1: uit eerste hand – er wordt een persoonlijk verhaal verteld, waarbij de bron afkomstig is uit eerste hand.

Jaap de Broek: 'Zeker al een tijdje niet meer in Afrika geweest ? Ik kan uit ervaring spreken dat de temperatuur in bijvoorbeeld Mozambique aanmerkelijk is gestegen. Dat er de laatste 20 jaar veel meer droogte is geweest. Dat de zeespiegel duidelijk aan het stijgen is en dat is ook merkbaar.' (*ThePostOnline*).

Anticiperen op tegenargumenten en vragen tegenstander die op jou als bron betrekking hebben

Een paar gelovige Facebookgebruikers spelen op voorhand in op mogelijke tegenwerpingen die hun reacties oproepen. Zo stelt de volgende discussiant dat hij niet naïef is – terwijl niemand hem

daarvan beschuldigt – om te voorkomen dat opposenten zijn geloof in een mogelijk klimaatcomplot afdoen als naïviteit:

Gijs Franken: 'Ik ben zelf juist een zeer hoopvol ingesteld persoon, maar zeker niet naïef.' (NOS).

Eigen deskundigheid benadrukken door te wijzen op ervaring, kennis of opleiding

Veel discussianten, ongeacht het type geloof, proberen hun ethos te vergroten door te benadrukken hoe deskundig ze zijn; ze hebben immers een bepaalde opleiding of baan. Bijvoorbeeld:

Leroy Meijman: 'Bioloog hier, klimaatverandering is geen discussie meer, net zomin als dat de aarde al dan niet rond of plat is.' (VK).

Autoriteit aanhalen (deskundigheid)

Wederom is dit één van de meest gebruikte ethostechnieken. Net als bij de klimaatblogs halen veel discussianten een vage autoriteit aan, zoals 'vele wetenschappers'. Een soortgelijk voorbeeld zonder specificering:

Thomas de Mol: 'Voor elk wetenschappelijk artikel zijn er minstens 3 die het ontkrachten. Climate change is big business dus logisch dat de doemscenario's in de krant komen, maar laat je niet bedotten.' (NOS).

Een andere veelgebruikte vorm van autoriteit is een site. De volgende site is opvallend genoeg een website waarop vaak over complotconstructies geschreven wordt:

Danny Rots: '<http://www.ninefornews.nl/klimaatverandering-de-hoax-die.../>' (Milieudefensie).

Zaken vermelden die in je nadeel werken

Slechts enkele keren wordt er getracht de eigen eerlijkheid te benadrukken door zaken te vermelden die in het nadeel van de spreker kunnen werken. Alleen debunkers doen dit, vaak met een ironische ondertoon. Een voorbeeld:

Baas Bio Ranen: 'En haarp is weliswaar geldverlindend, maar of Amerika het moedwillig als wapen gebruikt om de aarde op te warmen....Maar ik ben vast elite in jullie ogen.' (Milieudefensie).

De gemeenschappelijkheid benadrukken door eigenschappen van onderwerp te beklemtonen

Een aantal keer zetten gelovige discussianten zichzelf op één lijn met de rest van de Facebookgebruikers door de gemeenschappelijkheid te benadrukken. Het publiek kan zich zo beter

inleven in de discussiant. Vooral zinsneden als 'we moeten er niet intrappen' of 'we worden bedrogen' worden gebruikt. Een ander voorbeeld:

Ivo Griffel: 'Zoveel factoren die een rol spelen. Waarvan de zon blijkbaar de aller grootste is. En Baas Bio Ranen.....vat het svp niet persoonlijk op. Uiteindelijk willen we allemaal hetzelfde.' (*Milieudefensie*).

Het publiek complimenteren en bedanken

Deze ethostechniek wordt zelden gebruikt in de geanalyseerde Facebookdiscussies. Eénmaal zegt een discussiant 'thanks' en ook een reactie als 'interessante stellingname' is weleens terug te vinden. Dit is eerder op te vatten als een spottende reactie dan als een werkelijk compliment. Wel doen discussianten het omgekeerde van het complimenteren van het publiek vaak, namelijk het beledigen van het publiek. Op deze manier stemmen ze het publiek juist *niet* welwillend; wel trekken ze hier de aandacht mee. In de Facebookdiscussies worden zeer veel *ad hominum*-drogredenen begaan, vaak gericht op één opponent, maar ook op een grotere groep. Het type geloof maakt geen verschil en de Facebookpagina ook niet. Een voorbeeld van een debunker:

El Rey: 'Leuk dat de helft hier denkt dat het opwarmen door regeringen komt. Democratie heeft steeds minder nut met zulke idioten.' (*AD*).

Een gezamenlijke tegenstander zwartmaken

In veel reacties stemmen gelovige discussianten het publiek welwillend door een gezamenlijke tegenstander zwart te maken. De tegenstanders variëren van de overheid, de *mainstream* media en milieuorganisaties tot specifieke personen als Al Gore of Jesse Klaver. Men zou wellicht verwachten dat deze techniek eerder voorkomt op relatief rechtse of algemenere Facebookpagina's dan op pagina's van bijvoorbeeld *Greenpeace* of *Milieudefensie*. Waarom zou iemand die de pagina van *Milieudefensie* volgt, milieuorganisaties als gezamenlijke tegenstanders presenteren? Toch reageren op beide pagina's gelovige discussianten die een gezamenlijke opponent in diskrediet brengen. Een voorbeeld:

Job Paprika: 'Weer een mooie reden voor onze land bestuurders om de milieuheffingen sterk te verhogen. Dan kunnen wij in ons postzegellandje de opwarming van de aarde daar gelukkig mee tegen houden.' (*AD*).

Extra technieken

Andermans bronnen wantrouwen

Ook Facebookgebruikers proberen zichzelf als deskundiger te profileren dan de bron van de tegenstander in de discussie. Die bron zou van twijfelachtige of zelfs erbarmelijke kwaliteit zijn:

Chantal Harmsen: 'Roy Marina Bewezen nog wel? Ik wacht met smacht op een bron die niet van de zoveelste complottheoriesite afkomt.' (NOS).

Bagatelliseren autoriteit tegenstander

Een andere manier om jezelf als deskundiger dan de ander te profileren, is door de autoriteit van je tegenstander te bagatelliseren. Ook op Facebook nemen veel gebruikers elkaar niet serieus:

Dirk Petersen: 'Klimaat gekkies heb je overal de natuur en de aarde gaan hun eigen gang kan de mensheid niks aan veranderen.' (VK).

Wijzen op het begaan van een drogreden door de tegenstander

Door een ander te wijzen op het gebruik van een drogreden, zetten discussianten zichzelf neer als deskundig. Zowel debunkers als gelovigen gebruiken deze techniek. Bijvoorbeeld:

Freek Worst: 'Drogreden: Omdat een groter land het verkeerd doet, mogen wij dat ook. Een jibak.' (VK).

Reacties uitlokken/vragen stellen

Veel discussianten proberen hun ethos te vergroten door vragen te stellen of reacties uit te lokken. Tot ze een antwoord krijgen, staan ze open voor nieuwe informatie en inzichten. Een voorbeeld:

Wendy Dirks: '????? Hier snap ik echt niets van hoor. Kan iemand mij dat op eenvoudige wijze uitleggen ??' (Milieudefensie).

Verwijzen naar andermans *cherry picking*

Volgens Bricker is het kenmerkend voor complotdenkers dat ze zich schuldig maken aan *cherry picking* (2012, p. 34). Desondanks zijn het in de Facebookdiscussies juist gelovigen die verwijzen naar het selectieve gedrag van hun opponenten. Zo ook de volgende discussiant:

Hugo Gerritsen: 'En ja, ook in het verleden waren er zeer abrupte klimaatsveranderingen Mart Sjoerdsma. Dit zijn helaas studies die je niet of nauwelijks op je culturele aquarium (tv) ziet.' (AD).

Aandacht trekken

Meer dan journalisten en discussianten op de blogs proberen Facebookgebruikers de aandacht van hun publiek te trekken en ze zo welwillend te stemmen om hun reactie te lezen. Dit gebeurt vooral in reacties die wijzen op fervent geloof, zoals de volgende:

Tom Kriek: 'ILLERMINATI NEW WORLDT ORDUR ALLEMAAL DOR DE MEDIA LEUGENS ZEGIK U KIJK OP NEBURU.INFO EGT WAAR.' (NOS).

Goede manieren tonen

Enkele keren trachten discussianten het publiek welwillend te stemmen door hun goede manieren te tonen. In het volgende voorbeeld stelt Daan zich zeer behulpzaam op:

Daan de Yp: 'Mocht je het willen, dan kan ik of iemand anders hier je vast wel aan een bron helpen.' (VK).

Het publiek gelijk geven

In enkele Facebookdiscussies bevestigen discussianten het gelijk van een ander. Hiermee tonen ze aan dat ze openstaan voor andere meningen en proberen ze *goodwill* te creëren. Bijvoorbeeld:

Uno Max: 'Precies! Mythe of niet, we zouden niet afhankelijk moeten willen zijn van dat soort staten!' (ThePostOnline).

Het publiek waarschuwen

Menig gelovige discussiant speelt in op de welwillendheid van het publiek door hen te waarschuwen. Een voorbeeld:

Leo Jansen: 'Mensen. Doe uw eigen onderzoek en trek uw eigen conclusies.' (NOS).

Wijzen op je eigen moed

Tot slot zijn er twee debunkers die verwijzen naar hun eigen lef. Deze techniek valt onder de categorie welwillendheid. In het volgende voorbeeld zet de techniek de stelling ook kracht bij:

Leroy Meijman: 'Ik durf best te stellen dat we zekerder weten dat klimaatverandering is veroorzaakt door mensen, dan dat we weten hoe de zwaartekracht werkt.' (VK).

Een overzicht van alle gevonden ethostechnieken in de Facebookdiscussies:

Ethostechniek	Het gebruik van de techniek door:			
	Gelovigen	Debunkers	Vaak	Niet vaak
1. Afstand tot bron variëren – Cat. 1: uit eerste hand		X		X
2. Anticiperen op vragen en tegenargumenten die op jou als bron of persoon betrekking hebben	X			X
3. Eigen deskundigheid benadrukken door te wijzen op ervaring, kennis of opleiding	X	X	X	
4. Autoriteit aanhalen	X	X	X	

5. Andermans bronnen wantrouwen	X	X	X	
6. Bagatelliseren autoriteit tegenstander	X	X	X	
7. Wijzen op het begaan van een drogreden	X	X	X	
8. Zaken vermelden die in je nadeel werken		X		X
9. De gemeenschappelijkheid benadrukken	X			X
10. Reacties uitlokken/vragen stellen	X	X	X	
11. Verwijzen naar andermans <i>cherry picking</i>	X			X
12. Een gezamenlijke tegenstander zwartmaken	X		X	
13. Aandacht trekken	X		X	
14. Goede manieren tonen	X	X		X
15. Het publiek gelijk geven	X	X		X
16. Het publiek waarschuwen	X		X	
17. Wijzen op je eigen moed		X		X

Tabel 4: Ethostechnieken in de Facebookdiscussies

6. Conclusie: de diverse manieren om autoriteit te construeren

'Velen van ons zijn op zoek naar de waarheid', schreef de klimaatsceptische blogger Hans Labohm op zijn blog *Climategate*. Deze uitspraak geldt niet alleen voor gelovigen, maar ook voor debunkers. Zij zijn op zoek naar de waarheid en proberen hun discussiepartners vervolgens te overtuigen van hun waarheid. Maar hoe gaan zij te werk? Hoe construeren – grotendeels – leken hun autoriteit in het debat over het klimaatcomplot?

Het doel van dit onderzoek is een overzicht te geven van de manieren waarop Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers zich retorisch uitspreken over hun (on)geloof in het klimaatcomplot. Om dit doel te bereiken is een groot corpus van kranten- en tijdschriftenartikelen, klimaatsceptische blogs en Facebookdiscussies tussen 1 april 2012 en 1 april 2017 geanalyseerd op logos- en ethostechnieken. In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de in de inleiding gestelde hoofdvraag:

Welke retorische middelen gebruiken Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers in de discussie over het klimaatcomplot?

Voor de volledigheid wordt allereerst een kort overzicht gegeven van de belangrijkste resultaten van de analyse. De gevonden technieken worden niet nogmaals gerubriceerd, wel zal er een verklaring gezocht worden voor de belangrijkste resultaten. Vervolgens worden de meest opmerkelijke verschillen tussen de kranten- en tijdschriftenartikelen, blogs en Facebookdiscussies genoemd. Tot slot wordt bekeken in hoeverre enkele belangrijke resultaten uit eerdere studies naar klimaatopwarming op het vernaculaire web terugkomen in dit onderzoek.

6.1 Logos: argumenten en (on)geloofsstijlen

In hoofdstuk 4 zijn de verschillende gevonden argumenten per geloofsstijl op een rij gezet. In het hoofdstuk werd een antwoord gegeven op de volgende deelvraag: *Welke logotechnieken gebruiken Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers in de discussie over het klimaatcomplot?* Uit de analyse is gebleken dat fervente gelovigen vijftien verschillende technieken gebruiken, voorwaardelijke gelovigen zeven en de debunkers elf. De precieze technieken zijn terug te vinden aan het einde van iedere paragraaf in hoofdstuk 4.

Onder journalisten zijn voornamelijk debunkers te vinden. Dit is in lijn met de verwachting. Wel worden er in alle vier de media bronnen aangehaald die voorwaardelijk of fervent geloof uiten. Marcel Crok en Richard Tol zijn bijvoorbeeld klimaatsceptische bronnen die aangehaald worden, niet alleen door *Elsevier* en *De Telegraaf*, maar ook door *de Volkskrant* en *De Groene Amsterdammer*. Er lijkt hier sprake te zijn van vals evenwicht: vooral journalisten van de eerste

twee bladen voeren bronnen op die, gezien de wetenschappelijke consensus, geen prominente plek verdienen in het nieuws. Daardoor suggereren ze dat de mening van een voorwaardelijke of fervente gelovige bron evenveel waard is als de mening van een debunkende bron. Een uitgebreider onderzoek naar het evenwicht tussen bronnen die de consensus onderschrijven en klimaatsceptische bronnen in dit corpus is echter nodig om dit steviger te onderbouwen.

Tussen de twee kranten en twee tijdschriften bestaan de nodige verschillen. Zowel *De Groene Amsterdammer* als *de Volkskrant* publiceerden in de geanalyseerde periode slechts één artikel waar voorwaardelijk geloof de bovenhand voert. Ook fervente gelovigen komen in deze bladen aanzienlijk minder voor. In *De Telegraaf* en *Elsevier* treffen we meer journalisten aan die te categoriseren zijn als fervente gelovigen. Voorbeelden zijn Dick Springer (*De Telegraaf*) en Simon Rozendaal (*Elsevier*). Zij gaan veelvuldig in op zaken die zouden wijzen op een complot, zoals analogieën met religie ('verketting', 'aflaten', 'prediken') en niet te vertrouwen autoriteiten. Dit is in lijn met de verwachting: *Elsevier* en *De Telegraaf* zijn van oudsher meer liberale en wat rechtser media dan *De Groene Amsterdammer* en *de Volkskrant*. De eerste twee bladen kenmerken zich door een zekere afkeer van overheidsbemoediging en milieumaatregelen. *De Groene Amsterdammer* en *de Volkskrant* nemen een andere houding aan tegenover gelovigen: zij vinden het vaak niet eens de moeite waard om hun ongelof in een complot te onderbouwen. Ook reageren veel van deze journalisten met ironie op het complot.

Ervaringsgeloof komt slechts eenmaal voor, maar wordt geuit door een bron. Dit is niet vreemd: de kans is klein dat journalisten continu getuigen zijn van fraude en bedrog. Ze bevinden zich immers vaak op de redactie, niet bij een vergadering tussen allerlei belanghebbenden. Dit onderzoek suggereert dus dat het ervaringsgeloof, waar Burger (2014) Donovans model mee uitbreidde, niet bij alle soorten complotten of sagen een rol speelt.

Anders dan bij de kranten en tijdschriften is het klimaatcomplot op blogs meer onderwerp van controverse. Op *Climategate* en *De staat van het klimaat* zijn alle drie de typen geloof en het ongelof terug te vinden. De resultaten gelden voor beide blogs; de verschillen zijn verwaarloosbaar.

Het is duidelijk dat veel discussianten op de blogs ervaring hebben met debatteren over het klimaat. Zij onderbouwen hun geloof doorgaans grondig. In sommige gevallen doen zij dat op basis van hun eigen onderzoek, maar ook op basis van websites, artikelen uit de media en onderzoek van elkaar. In lijn der verwachting voert fervent geloof de bovenhand. De meeste discussianten geloven stellig in het bestaan van een complot en claimen hier empirisch bewijs voor te hebben, hoe zwak dat ook is – soms is het zelfs enkel bewijs als: 'veel wetenschappers zeggen...'. Veel discussianten vinden daadwerkelijk dat de opwarming van de aarde berust is op leugens en bedrog, bedoeld om geld van de burgers af te troggelen. Het is wel degelijk belangrijk en urgent dat de waarheid aan het

licht komt, omdat we 'wakker moeten worden'. Voor de voorwaardelijke gelovigen is de waarheid minder van belang. Het gaat hen er meer om dat het overbrengen van het verhaal een nuttige en waardevolle sociale taak is (Donovan, 2002, p. 204). Deze voorwaardelijke gelovigen spelen in dit corpus een aanzienlijk kleinere rol als het geval was in het onderzoek van Donovan. Een reden zou kunnen zijn dat het onderwerp van Donovans onderzoek van een geheel andere aard was. In het geval van misdaadsagen is het nuttig om te geloven in een misdaad – mocht het niet waar zijn dan kan het altijd gelden als waarschuwing voor de toekomst. Het klimaatcomplot heeft een veel wetenschappelijker karakter dan een misdaadsage, en is bovendien minder van een sociale aard. Waar de sociale context bij een misdaadsage een grote rol speelt – zou dit je buurmeisje bijvoorbeeld kunnen overkomen? – is de morele waarde van klimaatverandering op het eerste gezicht een stuk minder groot. Uit het corpus blijkt dan ook dat er amper morele betekenissen aan het klimaatcomplot toegevoegd worden. Ook afgeleide versies van het zogestelde standaardcomplot worden weinig genoemd.

Toch speelt voorwaardelijk geloof in de kranten, op de blogs en in de Facebookdiscussies wel een rol. Waarom zou het geloof in een complot voor sommige discussianten dan toch *bruikbaar* zijn om het verhaal voor waar aan te nemen? Mogelijk omdat de bruikbaarheid op andere manieren naar voren komt. Voorwaardelijke gelovigen lijken het bruikbaar te vinden anderen te waarschuwen voor verdachte activiteiten en voegen morele betekenissen aan het klimaatcomplot toe. Deze gaan over onze wereldleiders, hun belangen, onze eigen belangen, de autoriteit die de wetenschap claimt en de wijze waarop de wereld in elkaar zit.

Op Facebook lijkt voorwaardelijk geloof nog minder vaak voor te komen dan op de klimaatsceptische blogs, wellicht omdat de discussie hier vluchtiger en vrijblijvender is, waardoor discussianten minder uitweiden over morele waarden en de sociale context rondom het complot.

Veel fervente gelovigen komen met empirisch bewijs dat hun geloof onderbouwt. Dat is bijvoorbeeld afkomstig van complotsites. Ook argumenten op basis van een doel-middelverband worden vaak gebruikt. In menig geval wordt er niet op hen gereageerd. Soms is dat wel het geval. Neven is een debunker die veel argumenten aandraagt tegen het complot. Hij maakt vaak gebruik van ironie, maar voert ook bewijs in de vorm van statistieken, onderzoeken en wetenschappers aan. Een andere manier om het complot te debunkten is door te wijzen op de omgekeerde belangen van rechtse partijen bijvoorbeeld. Hier maken discussianten op de blogs, maar ook journalisten, veelvuldig gebruik van.

De argumenten in de Facebookdiscussies sluiten grotendeels aan bij de argumenten op de klimaatsceptische blogs. Ze zijn wel iets beperkter en worden minder vaak onderbouwd. Dit geldt zowel voor debunkers als gelovigen. Op Facebook reageren voorwaardelijke gelovigen, fervente gelovigen en debunkers, waarbij het laatste type overheerst. Tussen de verschillende

Facebookpagina's zitten weinig verschillen: zowel op specifieke pagina's van milieuorganisaties als *Greenpeace* als op algemenere pagina's als de NOS komen alle typen geloof voor. Fervente gelovigen mijden Facebookposts over de ernst van klimaatopwarming niet, en lijken deze juist op te zoeken om anderen te overtuigen van een complot. Veel fervente reacties worden genegeerd of er wordt lacherig op gereageerd.

Ervaringsgeloof komt op Facebook niet voor. Op de blogs en in de kranten- en tijdschriftenartikelen is ervaringsgeloof ook te verwaarlozen. Dit ligt in lijn der verwachting. Discussianten beweren wel ervaring te hebben met klimaatverandering ('het is veel warmer dan vorig jaar') maar zaken die kunnen wijzen op een complot hebben ze persoonlijk zelden meegemaakt. Deze constatering spreekt Burgers conclusie dat het model van Donovan uitgebreid moet worden, in eerste instantie tegen (2014). Aan de andere kant heeft Burger nooit algemene geldigheid geclaimd. Daarnaast is het klimaatcomplot een geheel andere *case study* dan een sage over bijvoorbeeld drugs in je drankje, want het klimaatcomplot lijkt een abstracter probleem dan de drugs in je drankje en speelt zich bovendien eerder in de politiek of wetenschap af dan in de naaste omgeving. Enkele wetenschappers zijn wel getuige geweest van fraude en bedrog in hun werkveld, dat is de reden dat ervaringsgeloof op de blogs en in *De Telegraaf* een paar keer genoemd wordt.

Samenvattend is het scala aan argumenten zeer divers. Een type argument dat bij alle typen geloof en in elk gedeelte van het corpus terugkeert, is het autoriteitsargument. Zowel journalisten als socialemediagebruikers, en zowel debunkers als gelovigen, refereren aan autoriteiten. Het type autoriteit scheelt echter zeer per onderdeel van het corpus. Zo noemen discussianten op de blogs en op Facebook minder conventionele autoriteiten, en daarmee minder conventionele bewijzen, voor hun geloof. Deze bronnen gaan bijvoorbeeld in op Bilderberg, het complot van de banken of chemtrails. Waarschijnlijk gaat het gebruik van deze bronnen te ver voor journalisten. Transparant en betrouwbaar bewijs voor het bestaan van een complot leveren zulke organisaties of fenomenen in elk geval niet. Voor discussianten op de blogs en Facebook lijkt de noodzaak officiële claimmakers op te voeren veel minder groot.

Van tevoren werd verwacht dat het argument op basis van analogie weinig gebruikt zou worden. Dat is niet het geval. Er worden vergelijkingen gemaakt met religie, met het idee dat de aarde plat is, met zure regen. Andere bekende complotconstructies worden weinig vermeld: zo is 9/11 niet genoemd.

6.2 Ethos: een verscheidenheid aan extra technieken

In hoofdstuk 6 is een antwoord gegeven op de tweede deelvraag: *Welke ethostechnieken gebruiken Nederlandse journalisten en socialemediagebruikers in de discussie over het klimaatcomplot?* Zoals uit de vorige paragraaf is gebleken, spelen autoriteitsargumenten een grote rol in het debat over het

klimaatcomplot. Dit is een logos- én een ethostechniek, want het ethos van de discussianten wordt er tegelijkertijd door versterkt. Ze refereren namelijk aan personen en instanties die hun eigen gezag beïnvloeden. Het aanhalen van een autoriteit is dan ook de meest gebruikte techniek in alle gedeelten van het corpus. Ook andere manieren om de eigen deskundigheid te benadrukken spelen een grote rol: het wantrouwen van andermans bronnen, het anticiperen op tegenargumenten of het bagatelliseren van de autoriteit van de tegenstander en de wetenschap die hij/zij aanhangt.

In tegenstelling tot wat er verwacht werd, maken journalisten veel gebruik van ethostechnieken. Maar liefst 22 ethostechnieken zijn gevonden: tien van de twaalf ethostechnieken van Burger en Anemaet (2011), maar ook veel extra technieken. Een voorbeeld is het bagatelliseren van de autoriteit van de tegenstander. De klimaatwetenschap wordt tussen haakjes geplaatst of gepresenteerd als een creatie van machtsbeluste politici. Met andere woorden: echte wetenschap is het niet. Ook debunkers gebruiken deze techniek om klimaatsceptici neer te zetten als ontkenners, die het simpelweg nog niet begrijpen. Bovendien zouden veel klimaatsceptische wetenschappers er belang bij hebben om twijfel te zaaien.

Wat is de reden voor de talrijke ethostechnieken van journalisten? Een groot deel van het corpus bestaat uit opinieartikelen, waar journalisten hun persoonlijke mening uiten en niet objectief hoeven te zijn. Dit maakt de verleiding groter om het ethos te verstevigen. Om anderen te overtuigen, willen opinieschrijvers deskundig, eerlijk en welwillend overkomen. Wanneer het corpus slechts bestaan had uit nieuwsartikelen, zouden de stukken een neutralere toon gehad hebben en had de manier waarop journalisten bij het publiek overkomen geen rol gespeeld.

Wat betreft de mate van het gebruik van ethostechnieken, zijn er enkele verschillen tussen de journalisten van de vier bladen. Journalisten van *De Telegraaf* en *Elsevier* – over het algemeen vaker gelovig – proberen het publiek wel vaker welwillend te stemmen door de aandacht te trekken, het publiek gelijk te geven of door te wijzen op hun eigen moed (alle drie extra technieken). Tevens verschilt de wijze waarop autoriteiten aangehaald worden. Zo wordt Crok door *De Telegraaf* en *Elsevier* als 'klimaatkenner' gepresenteerd en door de overige twee bladen als 'ontkenner' of 'scepticus'.

Op de klimaatsceptische blogs zijn de meeste ethostechnieken gevonden. Tien van de twaalf door Burger en Anemaet gevonden ethostechnieken zijn onderscheiden en dertien extra technieken. De reden voor deze variëteit is wellicht dat discussianten op de blogs ervaren debaters blijken. Ze lijken zich ervan bewust te zijn dat ze de ander met bepaalde middelen kunnen overtuigen, zoals met het verwijzen naar de eigen eerlijkheid en met het wijzen op een drogreden van de opponent. Ze tonen hun goede manieren, maar schromen daarnaast niet een gezamenlijke tegenstander zwart te maken. Ze zijn gewend om op elkaar te reageren, wat kan verklaren dat ze hun opponenten gemakkelijker beschuldigen van een verkeerde zet: oneerlijkheid, *cherry picking* of een vage bron.

Het bovengenoemde zou een reden kunnen zijn waarom er in de Facebookdiscussies verreweg de minste ethostechnieken gebruikt worden. Het zijn er nog steeds veel: zeventien welteverstaan. De meeste technieken worden slechts enkele keren gebruikt. Waar discussianten op de blogs aan elkaar gewend zijn, is dat op Facebook niet zo. Men vindt het misschien minder nodig de eigen autoriteit te benadrukken, omdat de discussianten elkaar toch niet vaker tegenkomen. Zo nu en dan wordt er gewezen op een drogreden of op *cherry picking*, maar in de meeste gevallen wordt er niet serieus op uitingen gereageerd ('aluhodjes' of 'wat een onzin'). Wel wantrouwen ze andermans bronnen vaak en halen ze veel autoriteiten aan.

Een opvallende constatering is dat discussianten op Facebook weinig ethostechnieken gebruiken om de eerlijkheid te benadrukken. Ze verwijzen geen enkele keer naar de eigen eerlijkheid, noemen zelden zaken die in het nadeel zouden kunnen werken en niemand geeft toe dat hij/zij iets niet weet. Een mogelijke reden hiervoor is dat de reacties korter zijn en de discussie vrijblijvender. Veel van de discussianten reageren waarschijnlijk één keer en keren niet terug, zoals bij de blogs wel het geval is. Hierdoor hebben ze minder reden om objectief over te komen dan journalisten of blogbezoekers. Ook zorgt de snelheid van sociale media ervoor dat er minder lang over een discussiebijdrage nagedacht wordt (Van Buuren, 2016, p. 25). Eerlijkheid is dan niet van het grootste belang.

Tot slot zijn er wel enkele welwillendheidstechnieken kenmerkend voor Facebookdiscussies, zoals het trekken van de aandacht (hoofdletters en uitroeptekens) en het waarschuwen van het publiek. Het zijn vooral de gelovige discussianten die gebruikmaken van deze technieken. Over het algemeen gebruiken gelovige discussianten, ook op de blogs en in de bladen, veel ethostechnieken in de categorie welwillendheid. Manieren om de deskundigheid en eerlijkheid te versterken, gebruiken zowel debunkers als gelovigen in gelijke mate. Al zijn er uitzonderingen, zoals blijkt uit de volgende paragraaf.

6.3 Verschillen en overeenkomsten tussen de drie delen van het corpus

Wat zijn de belangrijkste verschillen in het gebruik van ethos- en logostechnieken tussen journalisten, discussianten op blogs en Facebookgebruikers? Ten eerste valt op dat de diversiteit in zowel logos- en ethostechnieken op de blogs het grootst is. Hier is ook het meest sprake van een werkelijke discussie tussen terugkerende blogbezoekers. Zij willen elkaar overtuigen van hun waarheid – of dat nu geloof of ongeloof is – en gebruiken daar de meeste logos- en ethostechnieken voor. Veel journalisten vinden weerlegging van het complot onnodig, terwijl debunkende discussianten op de blogs juist uiteenlopende argumenten geven tegen het bestaan van een klimaatcomplot. Op Facebook zijn de reacties veel minder uitgebreid, soms is het niet eens op te maken of de reactie ironisch debunkend is of juist fervent.

Een belangrijk verschil betreft het type autoriteit dat aangehaald wordt. Dit is van belang voor zowel het logos als het ethos van discussianten. Waar journalisten vooral officiële claimmakers als vooraanstaande wetenschappers en activisten aanhalen, zijn veel van de autoriteiten op Facebook vaag. Dit geldt met name voor fervente gelovigen, die uitspraken doen als: 'ik heb van allerlei mensen, die het echt zouden moeten weten, gelezen dat (...)'. Maar ook debunkers spreken over wetenschappers zonder hen te specificeren. Op de blogs zijn de bronnen weliswaar duidelijker, maar wordt er vaak naar een artikel verwezen dat afkomstig is van dezelfde blog. Deze conclusies sluiten aan bij het eenzijdige brongebruik dat Burger aantroef in zijn onderzoek (2014, p. 279).

Overeenkomsten zijn er in overvloed, zoals blijkt uit de vele overlappende argumenten en (extra) ethostechnieken. Ethostechnieken die door kranten en tijdschriften, blogs en in Facebookdiscussies veel gebruikt worden, zijn: het zwartmaken van de gezamenlijke tegenstander, het aanhalen van een autoriteit en het wantrouwen van andermans bronnen.

6.4 Analysemodellen: zijn ze houdbaar?

De indeling in geloofsstijlen van Donovan (2002) bleek in hoge mate van toepassing te zijn op het debat over het klimaatcomplot. Voorwaardelijk gelovigen, fervent gelovigen en debunkers kwamen terug in alle gedeelten van het corpus: in de traditionele media, maar ook op de blogs en in de Facebookdiscussies. Deze studie heeft dus aangetoond dat de geloofsstijlen niet alleen gelden voor misdaadsages, maar ook voor verhalen over het klimaatcomplot. De extra categorie die Burger in zijn proefschrift vond – ervaringsgeloof – speelt een beperkte rol in dit onderzoek en zou niet toegevoegd hoeven te worden in eenzelfde soort onderzoek naar het klimaatcomplot.

Voor dit onderzoek is daarnaast het analysemodel van Burger en Anemaet (2011) voor ethostechnieken als uitgangspunt genomen. Uit de resultaten is gebleken dat het analysemodel bruikbaar is, hoewel niet alle twaalf ethostechnieken teruggevonden zijn in het corpus van dit onderzoek. Gemiddeld waren ongeveer negen van de twaalf ethostechnieken relevant. De ethostechnieken gelden dus niet alleen voor verhalen over *drink spiking*, ook voor het idee dat klimaatopwarming een complot is – twee casussen die niet per se veel met elkaar te maken hebben. Het analysemodel van Burger en Anemaet is voor dit onderzoek wel uitgebreid. Gemiddeld werden er per gedeelte van het corpus tien extra technieken gevonden, die vaker gebruikt zijn.

6.5 Eerdere studies over het klimaatcomplot

In het theoretisch kader werd een aantal vragen opgeroepen over de manier waarop de discussie in dit onderzoek aansluit bij eerdere studies. Douglas & Sutton zetten uiteen waarom complotten over klimaatopwarming zo uniek zouden zijn. Volgens hen is het klimaatcomplot politiek geladen,

tweezijdig en doet klimaatopwarming inbreuk op de manier waarop complotdenkers de wereld zien (2015, p. 102). Dit komt allemaal naar voren in de reacties in het corpus. Een veelgebruikt argument gaat bijvoorbeeld over het proces van politisering; een debunkend argument gaat in op een omgekeerd complot en ook worden er verklaringen gegeven voor het geloof.

Onder anderen Jaspal et al. benadrukten dat Climategate een veelgebruikt voorbeeld was in de klimaatdiscussie (2013, p. 1). Bricker concludeerde dat *cherry picking* een grote rol speelde bij Climategate (2012, p. 34). Zowel in de logotechnieken als in de ethotechnieken spelen Climategate en *cherry picking* een grote rol, vooral in combinatie met elkaar. In 2011 kwam Versteeg al bepaalde retorische strategieën tegen in de Nederlandse media. Zo werd er vaak een link gelegd met linkse sympathieën en een beeld geschetst van een 'klimaatkerk', bijvoorbeeld in *De Telegraaf* (2011, p. 21). Dit beeld hebben we inderdaad teruggezien in het corpus van dit onderzoek.

Technieken die in andere studies gevonden werden, zijn ook in het corpus van dit onderzoek veel gebruikt. Voorbeelden zijn het bagatelliseren van de autoriteit van wetenschappers, het schapen van een apocalyptisch beeld en de analogieën met religie (Jaspal et al., 2013, pp. 2 - 13). Jaspal et al. spraken eveneens over de retorische polarisatie van 'wij' tegenover 'zij' (2013, p. 18). Deze techniek sluit aan bij twee ethotechnieken die vaak gebruikt worden om het publiek welwillend te stemmen: de gezamenlijke tegenstander zwartmaken en iets als gemeenschappelijk voorstellen.

De *mitigation strategies* waar Koteyko et al. over spraken, worden veelvuldig toegepast (2012, p. 82). Amplificatie is niet als individuele categorie gecodeerd, waardoor het wellicht lijkt of het een minder grote rol speelt in dit onderzoek. Het tegendeel is waar. Vergroten gebeurt juist veel, bijvoorbeeld bij het zwartmaken van de tegenstander ('de milieumaffia') of wanneer het publiek gewaarschuwd wordt ('geheersenspoelde jeugd'). Het uitvergroten van één enkel aspect dat niet klopt (Jaspal et al., 2013, p. 12) gebeurt daarentegen niet opvallend vaak.

7. Discussie: verbeterpunten en nieuwe voorstellen

In het laatste hoofdstuk zal op de conclusies van dit onderzoek en het gehanteerde analysemodel gereflecteerd worden en zullen aanbevelingen voor vervolgonderzoek worden gedaan.

7.1 Beperkingen onderzoek: wat kan beter?

Een van de grootste limitaties van dit onderzoek gaat over de externe validiteit. Online discussies zijn niet representatief voor dagelijkse discussies buiten het web om. Dit was echter niet het doel van het onderzoek: we gingen namelijk op zoek naar retorische technieken van journalisten en socialemediagebruikers. Die laatste groep bevindt zich juist op het internet en daar ligt dan ook de kracht van dit onderzoek.

Daarnaast gaat een kwalitatieve inhoudsanalyse gepaard met een zekere subjectiviteit. Er is slechts één codeur bezig geweest met het materiaal. Om de transparantie te waarborgen zijn er zo veel mogelijk voorbeelden toegevoegd, die van uitleg voorzien zijn. Vanwege de relatief beperkte omvang van de masterscriptie is ervoor gekozen een kwantitatieve analyse achterwege te laten. Dit had het onderzoek wel een vollediger en controleerbaarder karakter gegeven.

Een andere beperking is de geanalyseerde periode – deze betrof vijf jaar. Dit is weliswaar een representatieve periode, toch heeft de conclusie nu geen betrekking op al het beschikbare materiaal over het klimaatcomplot. Bovendien is er maar één sociaal netwerk geanalyseerd: Facebook. Ook op Twitter wordt over het klimaatcomplot gediscussieerd; dit netwerk ontbreekt in het onderzoek. Daarnaast zijn er alleen grote landelijke bladen geanalyseerd. Naast *De Groene Amsterdammer*, *Elsevier*, *de Volkskrant* en *De Telegraaf* bestaan er vast veel bladen – meestal kleiner en specialistischer – die interessante artikelen over het klimaatcomplot gepubliceerd hebben.

Het is belangrijk te vermelden dat het derde overtuigingsmiddel – pathos – in dit onderzoek buiten beschouwing is gelaten. Het gebruik van emoties is een middel dat minder relevant was voor de beantwoording van de onderzoeksvraag, die ging om het construeren van autoriteit en gebruik van argumenten van journalisten en socialemediagebruikers. Daarmee is het huidige onderzoek echter geen volledige retorische analyse van de discussie rondom het klimaatcomplot.

Tot slot hebben de verklaringen die in de conclusie gegeven worden voor de resultaten van het onderzoek slechts betrekking op één casus. Met andere woorden: meer soortgelijk onderzoek is gewenst.

7.2 Vervolgonderzoek: hoe nu verder?

Om een aantal van de bovengenoemde beperkingen weg te nemen, zou dit onderzoek herhaald moeten worden met meer codeuren. Dit vermindert de mate van subjectiviteit. Ook is een

kwantitatieve analyse van hetzelfde materiaal gewenst: hoe vaak worden bepaalde logos- en ethostechnieken precies gebruikt? Dit maakt het vergelijken van verschillende geloofsstijlen en type corpus gemakkelijker en betrouwbaarder.

Bovendien zou de onderzoeksperiode uitgebreid kunnen worden, bijvoorbeeld met tien jaar. Het risico hiervan is echter dat het materiaal onoverzichtelijk wordt. Een betere suggestie is het uitvoeren van een historisch vergelijkend onderzoek naar de discussie over het klimaatcomplot in kranten, tijdschriften, blogs en sociale netwerken. Hoe was het vijf jaar geleden gesteld met de verdeling van het (on)geloof in een klimaatcomplot in vergelijking met nu? Is er veel veranderd in de wijze waarop journalisten en socialemediagebruikers het complot bespreken en framen?

Het uitbreiden van het corpus naar discussies op Twitter is ook een idee voor toekomstig onderzoek. Is het mogelijk om autoriteit te construeren in een bericht van 140 tekens? En zo ja, hoe gebeurt dit dan? Een andere suggestie voor vervolgonderzoek is het toetsen van het uitgebreidere ethosmodel met de extra tien tot dertien ethostechnieken op andere casussen. Pas dan kan met zekerheid gesteld worden dat het analysemodel van Burger en Anemaet (2011) uitgebreid dient te worden. Voorbeelden van casussen zijn het idee dat 9/11 een complot was of het idee dat bepaalde artiesten niet overleden zijn.

Vervolgonderzoek zou zich ook kunnen richten op beweegredenen van journalisten in hun gebruik van logos en ethos. In dit onderzoek is geconcludeerd dat journalisten veel verschillende ethostechnieken gebruiken, meer dan in het onderzoek van Burger en Anemaet (2011) het geval was. Dit komt waarschijnlijk door de vele opinië artikelen in het corpus. Hoe gaan opiniëmakers te werk bij het schrijven van zulke opiniëstukken? In welke mate zijn ze actief bezig met het construeren van autoriteit, willen ze eerlijk overkomen en het publiek welwillend stemmen?

Tot slot zou het interessant zijn onderzoek te doen naar het gebruik van drogredenen in hetzelfde corpus. Enkele keren werden bepaalde drogredenen in hoofdstuk 4 en 5 bij naam genoemd – *argumentum ad hominum* of *ad baculum* bijvoorbeeld – maar dit betrof slechts een beperkte representatie van het geheel. Gerichter onderzoek naar de drogredelijkheid van journalisten en socialemediagebruikers is daarom gewenst. Ook een specifiek onderzoek naar gebruik van stereotypen is aanbevelenswaardig. Zowel gelovigen als debunkers omschrijven de ander aan de hand van vooroordelen als 'gekkies', 'fantasten' of 'maffia'.

'Jullie zouden subsidie moeten krijgen om je mond te houden', schreef blogger en journalist Rypke Zeilmaker op *Climategate*. Hopelijk vatte zijn opponent de aanval niet letterlijk op, want het zou zonde zijn als de discussie ten einde komt. Het onderwerp is boeiend genoeg om nader onderzocht te worden.

Literatuur

Barkun, M. (2013). *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley (CA): University of California Press.

Bessi, A, Coletto, M, Davidescu, G.A., Scala, A., Caldarelli, G. & Quattrociocchi, W. (2015). Science vs Conspiracy: Collective Narratives in the Age of Misinformation. *PLoS ONE*, 10(2), 1 – 17.

Boykoff & Boykoff. (2007). Climate change and journalistic norms: A case-study of US mass-media coverage. *Geoforum*, 38, 1190 – 1204.

Breeman, G.E., Dewulf, A.R.P.J., Pot, W.D. & Timmermans, A. (2009). Evolutie van het klimaatvraagstuk: agendadynamiek en framing van het klimaatprobleem in de media. *Bestuurskunde*, 4, 27 – 37.

Braet, A. (2011). *Retorische kritiek. Hoe beoordeel je overtuigingskracht?* Amsterdam: Boom Uitgevers.

Bratich, J. Z. (2008). *Conspiracy panics: Political rationality and popular culture*. Albany (NY): Suny Press.

Bricker, B. J. (2012). A Rhetorical Investigation on Public Disbelief in Climate Science. Bachelor Thesis: University of Kansas. Geraadpleegd van: <http://search.proquest.com.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/docview/1289147724>.

Bulle, R.J., Carmichael, J., Jenkins, J.C. (2012). Shifting public opinion on climate change: an empirical assessment of factors influencing concern over climate change in the U.S., 2002–2010. *Climatic Change*, 114, 169–188.

Burger, P. (2014). *Monsterlijke verhalen. Misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Burger, P. & Anemaet, L. (2011). Exploring Everyday Ethos. Ethos Techniques in Online Discussions about Extraordinary Experiences. In T. van Haaften, H. Jansen, J.C. de Jong & A.W.M. Koetsenruijter (Eds.), *Bending Opinion. Essays on Persuasion in the Public Domain* (pp. 219-240). Leiden: Leiden University Press.

Carvalho, A. (2007). Ideological cultures and media discourses on scientific knowledge, re-reading news on climate change. *Public Understanding of Science*, 16, 223–43.

Capstick, S. B., & Pidgeon, N. F. (2014). What is climate change scepticism? Examination of the concept using a mixed methods study of the UK public. *Global Environmental Change*, 24, 389–401.

Donovan, P. (2002). Crime legends in a new medium: Fact, fiction and loss of authority. *Theoretical Criminology*, 6 (2), 189 - 215.

Douglas, K. M. & Sutton, R.M. (2015) Climate change: Why the conspiracy theories are dangerous, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71 (2), 98-106.

- Eysenbach, G. & Till, J.E. (2001). Ethical issues in qualitative research on internet communities. *BMJ*, 323, 1103 – 1105.
- Fang, Y., An, X., Auroop, R.G., Scyphers, S. B., Hunter, A.M. & Dy, J. G. (2014). *Tracking Climate Change Opinions from Twitter Data*. Boston: Northeastern University.
- Goertzel, T. (2010). Conspiracy theories in science. *EMBO Reports*, 11, 493–499.
- Harambam, J. & Aupers, S. (2015). Contesting epistemic authority: Conspiracy theories on the boundaries of science. *Public Understanding of Science*, 24(4), 466 – 480.
- Holliman, R. (2011). Advocacy in the tail: exploring the implications of ‘climategate’ for science journalism and public debate in the digital age. *Journalism*, 127, 832–46.
- Howard, R.G. (2008). The Vernacular Web of Participatory Media. *Critical Studies in Media Communication*, 25(5), 490 – 513.
- Inhofe, J. (2012). *The greatest hoax: How the global warming conspiracy threatens your future*. Washington, DC: WND Books.
- Jaspal, R., Nerlich, B. & Koteyko, N. (2013). Contesting science by appealing to its norms: readers discuss climate science in The Daily Mail. *Science Communication*, 35(3), 383 – 410.
- Kirilenko, A. P. & Stepchenkova, S. O. (2014). Public microblogging on climate change: One year of Twitter worldwide. *Global Environmental Change*, 26, 171–182.
- Koetsenruijter, W. & Van Hout, T. (2014). *Methoden voor journalism studies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Koteyko, N., Jaspal, R. & Nerlich, B. (2013). Climate change and 'climategate' in online reader comments: a mixed methods study. *The Geographic Journal*, 79(1), 74 – 86.
- Lewandowsky, S., Oberauer, K. & Gignac, G. (2013). NASA Faked the Moon Landing—Therefore, (Climate) Science Is a Hoax: An Anatomy of the Motivated Rejection of Science. *Psychological Science*, 24(5), 622 – 633.
- Matthews, P. (2015). Why Are People Skeptical about Climate Change? Some Insights from Blog Comments. *Environmental Communication*, 9(2), 153 – 168.
- McKee, M. & Diethelm, P. (2010). How the growth of denialism undermines public health. *BMJ*, 341, 1309 – 1311.
- McKewon, E. (2012). Duelling realities: Conspiracy theories vs climate science in regional newspaper coverage of Ian Plimer's book, *Heaven and Earth*. *Rural Society*, 21(2), 99 – 115.
- Miller, S. (2002). Conspiracy theories: public arguments as coded social critiques. *Argumentation and Advocacy*, 39, 40-56.
- Parker, M. (2000). Human science as conspiracy theory. *The Sociological Review*, 48(S2), 191 – 207.

Pipes D (1997) *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York, NY: The Free Press.

Schäfer, M.S. (2012). Online communication on climate change and climate politics: a literature review. *WIREs Clim Change*, 3, 527 – 543.

Schmid-Petri, H., Adam, S., Schmucki, I. & Häussler, T. (2015). A changing climate of skepticism: The factors shaping climate change coverage in the US press. *Public Understanding of Science*, 1 – 16.

Shapiro, M. A. & Park, H. W. (2015). More than entertainment: YouTube and public responses to the science of global warming and climate change. *Social Science Information*, 54(1), 115 – 145.

Sharman, A. (2014). Mapping the climate skeptical blogosphere. *Global Environmental Change*, 26, 159 – 170.

Stocking, S. H., & Holstein, L. W. (2009). Manufacturing doubt: Journalists' roles and the construction of ignorance in a scientific controversy. *Public Understanding of Science*, 18, 23–42.

Van Buuren, J. (2016). *Doelwit Den Haag? Complotconstructies en systeemhaat in Nederland 2000-2014*. Universiteit Leiden.

Versteeg, W. (2011). 'Klimaatdebat 2011': media-analyse. Amsterdam: Amsterdam Institute for Social Science Research.

Weber, E. & Stern, C. (2011). Public Understanding of Climate Change in the United States. *American Psychological Association*, 66(4), 315 – 328.

Bijlage I: Overzicht kranten- en tijdschriftenartikelen

Tabel 5: Artikelen de Volkskrant

Titel	Datum	Journalist	Type artikel	Aantal woorden
Is akkoord van Parijs te redden?	29-03-17	Ben van Raaij	Nieuwsbericht	728
Een wereldkans voor het klimaat	25-03-17	Jan-Paul van Soest	Opinie	1380
Steeds meer wetenschappers verzetten zich tegen beleid van Trump	13-02-17	Marlies ter Voorde	Nieuwsbericht	1010
Met de zeespiegel is eigenlijk niets aan de hand	04-02-17	Salomon Kroonenberg	Interview	2517
Nepnieuwsvaccin	28-01-17	Tonie Mudde	Opinie	398
Als Trump plannen doorzet krijgt leefbaarheid aarde grote dreun	19-01-17	Bert Wagendorp	Opinie	554
Gastcolumn: er zijn geen hoopgevende verhalen, alleen idiote complottheorieën	25-12-16	Aafke Romeijn	Opinie	624
Wat moeten we aan met de wetenschapsweigeraar?	18-11-16	Maarten Keulemans	Essay	1173
Laat technologie en markt hun werk doen	18-11-16	Thomas Friedman	Opinie	824
'Trump probeert snel onder klimaatakkoord uit te komen'	13-11-16	Redactie	Nieuwsbericht	334
Atol-eilanden lopen wel degelijk gevaar	07-11-16	Leo Meyer	Opinie	626
Berekend: complotten bestaan niet	27-01-16	Maarten Keulemans	Nieuwsbericht	384
'Klimaatseptici, stop met die pseudowetenschap'	07-12-15	Pieter Hotse Smit	Interview	760
Negeer klimaatarmisten, hun lokroep is vals	06-12-15	Dirk-Jan van Baar	Opinie	826
Eindelijk rustig slapen door maatregelen klimaatop?	05-12-15	Marcel Crok en Martijn van Calmthout	Opinie	1475
Amerikaanse politicus ontkent klimaatverandering met sneeuwbal	27-02-15	Redactie	Nieuwsbericht	244
Klimaatsepticus verzweeg banden met kolenindustrie	24-02-15	Ben van Raaij	Nieuwsbericht	617
Senaat VS: mens heeft geen invloed op klimaat	22-01-15	Redactie	Nieuwsbericht	264
Vraag het de (linkse?) expert	17-12-14	Maarten Keulemans	Essay	561
Is het ontkennen van de klimaatopwarming een mening of feitelijke onjuistheid?	15-11-14	Annieke Kranenberg	Opinie	1027
Obama moet klimaatakkoord ook thuis zien te verkopen	13-11-14	Arie Elsthout	Nieuwsbericht	621
Klimaatverdrag kan de kast in	06-11-14	Fokke Obbema en Ben van Raaij	Essay	693
Opwarming aarde de is oorzaak van rampen VS	07-05-14	Arie Elsthout	Nieuwsbericht	721
'Klimaatsepsis zit in ons allemaal'	22-04-14	Martijn van Calmthout	Interview	668

Kengetal van het klimaat	05-04-14	Marlies ter Voorde	Essay	1587
Klimaatseptici blokkeren publicatie	25-03-14	Redactie	Nieuwsbericht	104
Wij kunnen kritisch zijn, want met pensioen	25-01-14	André van den Berg	Opinie	332
Weddenschap van 10.000 dollar over 'verzinsel klimaatverandering'	17-01-14	Marcel van der Meulen	Nieuwsbericht	413
'Het klimaat verandert altijd en dat heeft niks met de mens te maken'	04-10-13	Martijn van Calmthout	Nieuwsbericht	470
De klimaatbedwingers	01-10-13	Derk Jan Eppink	Opinie	775
'Niet de groene kerk houdt vooruitgang tegen, maar klimaatseptici als Bakas'	18-09-13	Paul Teule	Opinie	778
'Milieuactivisten misbruiken wetenschap om tegengeluid te kunnen negeren'	11-09-13	Adjiedj Bakas	Opinie	995
Wat gek, we zitten niet in een ijstijd	09-03-13	Martijn van Calmthout	Essay	847
Klimaatdebat is niet democratisch	12-01-13	Anneke van Kranenberg	Opinie	690
'Discussiëren over klimaatwetenschap zonder op je woorden te letten, kan het dan toch?'	14-11-12	Maarten Keulemans	Opinie	750
Polderakkoord in klimaatwetenschap	10-11-12	Maarten Keulemans	Nieuwsbericht	664
Denktank presenteert terrorist als gezicht van de klimaatwetenschap	08-05-12	Redactie	Nieuwsbericht	25

Tabel 6: Artikelen *De Telegraaf*

Titel	Datum	Auteur	Type artikel	Aantal woorden
Ook rechts omarmt opwarmingsverhaal	22-03-17	Leon de Winter	Opinie	921
Welles-nietes	26-01-17	Ruud Koornstra	Opinie	207
Botsen met Rockefeller	04-12-16	Wouter van Bergen	Nieuwsbericht	478
Een ander klimaat	16-11-16	Wouter van Bergen	Nieuwsbericht	431
Wetenschap als rampenfilm	02-09-16	Nausicaa Marbe	Opinie	839
'Groene revolutie of groene kerk?'	19-04-16	Redactie	Nieuwsbericht	159
'Nattevingerwerk'	19-12-15	Margriet Wesselink	Interview	436
Klimaatwaan	13-12-15	Paul Jansen	Opinie	208
Klimaat is geldkwestie	06-12-15	Jurry Brand	Essay	1040
Klimaat; column	05-12-15	Arno Reekers	Opinie	466

De kwade god heet nu CO2	02-12-15	Dick Springer	Opinie	861
Oerwoud aan belangen	25-11-15	WatUZegt	Opinie – lezers	539
Weten; KRINGEN	24-11-15	Rob Hoogland	Opinie	474
'CO2 is geen gif'; Klimaatkenner Marcel Crok kraakt doemscenario's aan vooravond milieutop Parijs	14-11-15	Rob van Gelder	Interview	959
'Het komt zoals het komt'	29-10-15	WatUZegt	Opinie – lezers	544
Metingen zijn niet te manipuleren	01-09-15	WatUZegt	Opinie – lezers	279
IJstijd; Kringen	27-06-15	Rob Hoogland	Opinie	461
Ridicule gedachten tijdens de G7-top	10-06-15	Frans Schrader	Opinie	862
Einde in zicht van Arabische tirannie	07-01-15	Jeroen Hendriks	Opinie	959
Burgers slechts een noodzakelijk kwaad	24-12-14	Harrie Nijen-Twilhaar	Opinie	905
Kou met kerst is geen wet	20-12-14	WatUZegt	Opinie – lezers	550
Desinteresse voor klimaat; 'Een leuk snoepreusje, maar van top komt echt niets terecht'	24-09-14	WatUZegt	Opinie – lezers	575
Klimaatseptici doen aan wensdenken	10-09-14	WatUZegt	Opinie – lezers	256
Groene heffingen allemaal flauwekul	06-09-14	Coen Springelkamp	Essay	1134
Wordt het nu warmer of kouder?; Hevige hoosbuien zetten discussie over klimaat weer op scherp	30-08-14	Esther Wemmers	Essay	1406
Moedig verweer tegen milieuclub; Bijval voor klimaatprofessor	10-04-14	Redactie	Interview	576
Bangmakerij	09-04-14	Onbekend	Opinie	175
Klimaatprofessor stapt woedend op	09-04-14	Redactie New York	Nieuwsbericht	173
Verwarring	01-02-14	Ruud Koornstra	Opinie	280
Sekte van valse onheilspofeten	16-11-13	E.J. Bron	Opinie	1047
Conclusies IPCC voer voor klimaatseptici	05-09-13	Rolien Créton	Essay	543
Chagrijnig door de kou; 'Mijn lijf en hersenen hebben warmte en zon nodig'	23-05-13	WatUZegt	Opinie – lezers	575
'Ik wens u 'n warm en mobiel 2013'	29-12-12	Leon de Winter	Opinie	1071
Invloed mens beperkt; Klimaatveranderingen zijn er al zolang de aarde bestaat	16-10-12	Margo Stols	Opinie	529
Opwarming aarde staat al jaren stil	15-10-12	Redactie	Nieuwsbericht	210

Tabel 7: Artikelen Elsevier

Titel	Datum	Auteur	Type artikel	Aantal woorden
Ook rechts omarmt opwarmingsverhaal	22-03-17	Leon de Winter	Opinie	921
Welles-nietes	26-01-17	Ruud Koornstra	Opinie	207
Botsen met Rockefeller	04-12-16	Wouter van Bergen	Nieuwsbericht	478
Een ander klimaat	16-11-16	Wouter van Bergen	Nieuwsbericht	431
Wetenschap als rampenfilm	02-09-16	Nausicaa Marbe	Opinie	839
'Groene revolutie of groene kerk?'	19-04-16	Redactie	Nieuwsbericht	159
'Nattevingerwerk'	19-12-15	Margriet Wesselink	Interview	436
Klimaatwaan	13-12-15	Paul Jansen	Opinie	208
Klimaat is geldkwestie	06-12-15	Jurry Brand	Essay	1040
Klimaat; column	05-12-15	Arno Reekers	Opinie	466
De kwade god heet nu CO2	02-12-15	Dick Springer	Opinie	861
Oerwoud aan belangen	25-11-15	WatUZegt	Opinie – lezers	539
Weten; KRINGEN	24-11-15	Rob Hoogland	Opinie	474
'CO2 is geen gif'; Klimaatkenner Marcel Crok kraakt doemscenario's aan vooravond milieutop Parijs	14-11-15	Rob van Gelder	Interview	959
'Het komt zoals het komt'	29-10-15	WatUZegt	Opinie – lezers	544
Metingen zijn niet te manipuleren	01-09-15	WatUZegt	Opinie – lezers	279
IJstijd; Kringen	27-06-15	Rob Hoogland	Opinie	461
Ridicule gedachten tijdens de G7-top	10-06-15	Frans Schrader	Opinie	862
Einde in zicht van Arabische tirannie	07-01-15	Jeroen Hendriks	Opinie	959
Burgers slechts een noodzakelijk kwaad	24-12-14	Harrie Nijen-Twilhaar	Opinie	905
Kou met kerst is geen wet	20-12-14	WatUZegt	Opinie – lezers	550
Desinteresse voor klimaat; 'Een leuk snoepreijse, maar van top komt echt niets terecht'	24-09-14	WatUZegt	Opinie – lezers	575
Klimaatseptici doen aan wensdenken	10-09-14	WatUZegt	Opinie – lezers	256

Groene heffingen allemaal flauwekul	06-09-14	Coen Springelkamp	Essay	1134
Wordt het nu warmer of kouder?; Hevige hoosbuien zetten discussie over klimaat weer op scherp	30-08-14	Esther Wemmers	Essay	1406
Moedig verweer tegen milieuclub; Bijval voor klimaatprofessor	10-04-14	Redactie	Interview	576
Bangmakerij	09-04-14	Onbekend	Opinie	175
Klimaatprofessor stapt woedend op	09-04-14	Redactie New York	Nieuwsbericht	173
Verwarring	01-02-14	Ruud Koornstra	Opinie	280
Sekte van valse onheilsprofeten	16-11-13	E.J. Bron	Opinie	1047
Conclusies IPCC voer voor klimaatsceptici	05-09-13	Rolien Créton	Essay	543
Chagrijnig door de kou; 'Mijn lijf en hersenen hebben warmte en zon nodig'	23-05-13	WatUZegt	Opinie – lezers	575
'Ik wens u 'n warm en mobiel 2013'	29-12-12	Leon de Winter	Opinie	1071
Invloed mens beperkt; Klimaatveranderingen zijn er al zolang de aarde bestaat	16-10-12	Margo Stols	Opinie	529
Opwarming aarde staat al jaren stil	15-10-12	Redactie	Nieuwsbericht	210

Tabel 8: Artikelen *De Groene Amsterdammer*

Titel	Datum	Auteur	Type artikel	Aantal woorden
Ook rechts omarmt opwarmingsverhaal	22-03-17	Leon de Winter	Opinie	921
Welles-nietes	26-01-17	Ruud Koornstra	Opinie	207
Botsen met Rockefeller	04-12-16	Wouter van Bergen	Nieuwsbericht	478
Een ander klimaat	16-11-16	Wouter van Bergen	Nieuwsbericht	431
Wetenschap als rampenfilm	02-09-16	Nausicaa Marbe	Opinie	839
'Groene revolutie of groene kerk?'	19-04-16	Redactie	Nieuwsbericht	159
'Nattevingerwerk'	19-12-15	Margriet Wesselink	Interview	436
Klimaatwaan	13-12-15	Paul Jansen	Opinie	208
Klimaat is geldkwesie	06-12-15	Jurry Brand	Essay	1040
Klimaat; column	05-12-15	Arno Reekers	Opinie	466
De kwade god heet nu CO2	02-12-15	Dick Springer	Opinie	861

Oerwoud aan belangen	25-11-15	WatUZegt	Opinie – lezers	539
Weten; KRINGEN	24-11-15	Rob Hoogland	Opinie	474
'CO2 is geen gif'; Klimaatkenner Marcel Crok kraakt doemscenario's aan vooravond milieutop Parijs	14-11-15	Rob van Gelder	Interview	959
'Het komt zoals het komt'	29-10-15	WatUZegt	Opinie – lezers	544
Metingen zijn niet te manipuleren	01-09-15	WatUZegt	Opinie – lezers	279
IJstijd; Kringen	27-06-15	Rob Hoogland	Opinie	461
Ridicule gedachten tijdens de G7-top	10-06-15	Frans Schrader	Opinie	862
Einde in zicht van Arabische tirannie	07-01-15	Jeroen Hendriks	Opinie	959
Burgers slechts een noodzakelijk kwaad	24-12-14	Harrie Nijen-Twilhaar	Opinie	905
Kou met kerst is geen wet	20-12-14	WatUZegt	Opinie – lezers	550
Desinteresse voor klimaat; 'Een leuk snoepreisje, maar van top komt echt niets terecht'	24-09-14	WatUZegt	Opinie – lezers	575
Klimaatseptici doen aan wensdenken	10-09-14	WatUZegt	Opinie – lezers	256
Groene heffingen allemaal flauwekul	06-09-14	Coen Springelkamp	Essay	1134
Wordt het nu warmer of kouder?; Hevige hoosbuien zetten discussie over klimaat weer op scherp	30-08-14	Esther Wemmers	Essay	1406
Moedig verweer tegen milieuclub; Bijval voor klimaatprofessor	10-04-14	Redactie	Interview	576
Bangmakerij	09-04-14	Onbekend	Opinie	175
Klimaatprofessor stapt woedend op	09-04-14	Redactie New York	Nieuwsbericht	173
Verwarring	01-02-14	Ruud Koornstra	Opinie	280
Sekte van valse onheilsprofeten	16-11-13	E.J. Bron	Opinie	1047
Conclusies IPCC voer voor klimaatseptici	05-09-13	Rolien Créton	Essay	543
Chagrijnig door de kou; 'Mijn lijf en hersenen hebben warmte en zon nodig'	23-05-13	WatUZegt	Opinie – lezers	575
'Ik wens u 'n warm en mobiel 2013'	29-12-12	Leon de Winter	Opinie	1071
Invloed mens beperkt; Klimaatveranderingen zijn er al zolang de aarde bestaat	16-10-12	Margo Stols	Opinie	529
Opwarming aarde staat al jaren stil	15-10-12	Redactie	Nieuwsbericht	210

Bijlage 2: Overzicht blogposts van de (klimatsceptische) blogs

Tabel 9: Artikelen *De staat van het klimaat*

Titel	Datum	Auteur	Aantal reacties	Aantal relevante reacties
Interview Goklany: Klimaat? Ons grootste probleem is armoede!	26-11-15	Marcel Crok	94	58
Klimaatonderzoekers lijden aan tunnelvisie	26-08-15	Marcel Crok	28	20
Bart Strengers verslaat Hans Labohm maar...	24-01-15	Marcel Crok	54	34
Twijfels bij de Twijfelbrigade	23-04-14	Marcel Crok	69	29
Climategate 3.0	13-03-13	Marcel Crok	48	16

Tabel 10: Artikelen *Climategate*

Titel	Datum	Auteur	Aantal reacties	Aantal relevante reacties
Miljarden weggegooid geld	28-03-17	Jan Willem van Gent	39	27
The 'alternative facts' van de nep klimaat factchecker	06-03-17	Gert-Jaap van Ulzen	24	7
Klimaatverandering?	28-02-17	Dick Thoenes	52	25
Klimaatestablishment	06-02-17	Jeroen Hetzler	17	9
Nepnieuws en klimaat	04-01-17	Hans Labohm	34	11
Van welk complot maakt Henk Kamp met Bert de Vries deel uit? Van de Russen!	26-01-14	Rypke Zeilmaker	17	12
Hopeloos Sargasso.nl ton subsidie voor promotie klimaatfeminisme	24-09-13	Rypke Zeilmaker	22	18
Duitse Spiegel "ontmaskert" klimaatdubbelspion	09-08-12	Hajo Smit	9	3

Bijlage 3: Overzicht Facebookdiscussies

Tabel 11: Discussies op de Facebookpagina's

Titel	Datum	Bron	Aantal reacties	Aantal relevante reacties
Warmterecord op de Zuidpool. Meteorologen hebben op het noordelijkste puntje van het vasteland 17,5 graden gemeten. Het vorige warmterecord, van 15 graden Celsius, stamt uit 1974.	02-03-17	NOS	132	19
Teken de petitie: http://bit.ly/TrumpenRex	12-01-17	Greenpeace	115	22
Nederland blijft achter bij het verduurzamen van energie. Met de aanleg van de grote windparken wordt een forse stap vooruit gezet, schrijft Pieter Klok in het commentaar.	14-12-16	de Volkskrant	166	28
Trumps afkeer van het Parijsakkoord wortelt in zijn geloof dat het niet waar is dat de mens te veel rotzooi de atmosfeer in slingert waardoor de aarde opwarmt. Zo'n redenering is lastig te volgen.	14-11-16	de Volkskrant	68	19
De mythe van door mensen veroorzaakte 'gevaarlijke opwarming der aarde'	20-08-16	ThePost-Online	33	18
Zelfs als we meteen zouden kunnen stoppen met alle broeikasgassen, stijgt de temperatuur fors, zeggen de wetenschappers.	10-08-16	AD	167	30
Afgelopen jaar was mondiaal het warmste jaar ooit gemeten. En 2015 gaat volgens specialisten dat hittesterecord gelijk alweer overtreffen. Het is ook het jaar waarin de belangrijke klimaatop in Parijs plaatsvindt. En wat doet de Nederlandse politiek?	18-08-15	Milieu-defensie	111	26
Er is geen grotere bedreiging voor onze toekomst dan <u>deklimaatverandering, stelt de Amerikaanse president Barack Obama.</u>	04-08-15	Friezen in opstand Friesland	20	9
Tijdens de G7-top in Duitsland heeft een innovatieve fotograaf de bijeenkomst vastgelegd met een minivideocamera die op zijn fototoestel was gemonteerd.	09-06-15	NOS	35	31
De steenrijke Amerikaanse oliefamilie Rockefeller steekt geen geld meer in fossiele brandstoffen	22-09-14	NOS	156	51